

Eu sou pobre, mas ando na classe média (Jeg er fattig, men beveger meg i middelklassen)

Klasse og rase som hierarkiserende prinsipper i Rio de Janeiro

Celine Randers

Masteroppgave ved Sosialantropologisk Institutt

UNIVERSITETET I OSLO

22.05.2007

Sammendrag

Denne avhandlingen viser hvordan klasse og rase blir brukt som differensierende prinsipper som legitimerer hierarkisering av befolkningen i Rio de Janeiro.

Gjennom utvalgte markører for klasse- og rasetilhørighet rangerer Rioborgere hverandre i sosiale hierarkier. Ens plassering i disse hierarkiene legger føringer på personens anerkjennelse, innflytelse og muligheter.

Hierarkiseringen av befolkningen muliggjøres og legitimeres gjennom produksjon av felles meningsuniverser og diskurser som oppvurderer bestemte egenskaper og trekk.

Avhandlingen er basert på seks måneders feltarbeid i en vennegjeng på fem unge menn sentrert rundt en leilighet i middelklassenabolaget Rua do João. Med utgangspunkt i de unge mennenes forsøk på å manøvrere i spillet om plassering i hierarkiene, er det mulig å avdekke hvordan hierarkiseringen av befolkningen vedvarer i daglig sosialt liv. Gjennom å drive aktiv inntrykkskontroll, og ved å ta i bruk klasse- og rasemarkører plasserer de unge mennene seg aktivt i middelklassen. De er eksempler på hvordan klasse ikke er noe man har, men noe man gjør.

Reproduksjonen av diskurser som legitimerer klasse- og rasehierarkiene foregår i daglig sosial samhandling. Med utgangspunkt i hverdagslivet til de unge mennene vil avhandlingen avdekke praksis og meningsproduksjon som bidrar til å reprodusere maktforholdene og klasse- og rasehierarkiene i Rio de Janeiro.

Takk

Jeg vil gjerne rette en stor takk til mine forbilder og veiledere Christian Krohn-Hansen og Unni Wikan for fantastisk veiledning og inspirasjon.

Jeg er også evig takknemlig for at mine sjenerøse, inspirerende og inkluderende informanter, venner og brødre i Brasil tok meg imot med åpne armer, hjem og hjerter. Muito obrigada os meus irmãos! Tusen takk også til Heidi Rehse og dansegruppen Salamaleque!

Takk til min støttende familie, spesielt mamma, Marit Brekke, for mange timer med korrekturlesning, diskusjon, støtte og inspirasjon.

Takk også til alle mine talentfulle medstudenter, særlig Liv-Kari Kirkerud, Carina Louise Stokka og Eva Elisabeth Sevaldson for fantastisk samarbeid, gode diskusjoner og oppmuntring. En stor takk til mine venner utenfor universitetet som alltid er der for meg med ubetinget støtte.

Mange har hjulpet meg med å skrive denne avhandlingen, men mangler og evt. uheldige konsekvenser er mitt ansvar alene.

Innhold

SAMMENDRAG	I
TAKK	III
INNHold	V
1. INNLEDNING: FØRSTE MØTE MED RIO DE JANEIRO	1
OM DENNE AVHANDLINGEN.....	1
RIO DE JANEIRO.....	5
DE UNGE MENNENE I RUA DO JOÃO	11
METODISKE UTFORDRINGER.....	18
Første innpass i nabolagene og vennegjengen	18
Endring av fokus.....	18
Valg av informanter	19
Å lære et nytt språk under feltarbeidet.....	20
Min posisjonering og rolle	21
Kvinne blant menn, mitt kjønnsperspektiv	22
Deltagende observasjon som metode	23
Hva slags datamateriale har jeg fått?	25
2. TEORETISKE PERSPEKTIVER OG HISTORISK BAKGRUNN	27
MAKT SOM MENING, DISKURSER OG KAMP OM INNFLYTELSE	27
Makt som konstruksjon av mening	27
Konkurransen om innflytelse.....	29

KLASSE SOM HIERARKISERENDE DISKURS.....	29
RASE SOM ULIKE DISKURSER	32
HISTORISK PERSPEKTIV PÅ MAKTRELASJONER OG UTVIKLING AV KLASSE- OG RASEDISKURSER.	34
Historisk bakteppe.....	34
Rio de Janeiro.....	35
Presidentvalgene i 2003 og 2006.....	38
De panamerikanske leker	39
3. DET SOSIOØKONOMISK HIERARKIET I RIO DE JANEIRO	41
ULIKE ASPEKTER VED DET SOSIOØKONOMISKE HIERARKIET	42
Inntekt og økonomisk kapital	42
Valg av arbeid som økonomisk og sosial strategi.....	44
Utdannelse og utvikling.....	46
Hva vil det si å ha kultur?.....	49
Inntrykkskontroll og tilegnelse av kulturell kapital.....	50
Rio De Janeiro, en by med store kontraster.....	50
Forbruk og konsum som klassemarkører.....	51
Smak og hjeminnredning.....	53
Dialekter og sosiolekter, geografisk og sosial plassering	54
Hushjelp og barnepike.....	56
Rike og fattiges ulike barneoppdragelse.....	57
Bruk av rom.....	58
SOSIOØKONOMISK SEGREGERING OG FAVELAER I RIO	61
Stereotypisering og kriminalisering av <i>favelados</i>	63

Avstand fra favelaene som sosioøkonomisk strategi.....	64
OPPSUMMERING	66
4. HVA BETYR RASE I DAGENS BRASIL?	68
ULIKE RASEDISKURSER I RIO DE JANEIRO.....	69
Deskriptiv rasediskurs.....	70
Pragmatisk rasediskurs.....	71
Bipolar rasediskurs	72
RASEDEMOKRATI OG NASJONALISME	74
Karnevalet i Rio de Janeiro, feiringen av rasedemokratiet	76
<i>Mistura e embranqueamento</i> (blanding og bleking)	78
Sosiale ulikheter basert på rase eller klasse?.....	80
Rasedemokratiet som nasjonal ideologi.....	81
ULIKE FORMER FOR RASISME I DAGENS BRASIL.....	81
Kriminalisering og politivold.....	82
Diskriminering i arbeidsliv og utdanning	84
Hvithet som skjønnhetsideal	86
Romlig segregering og det fargede sosiale kartet	88
Nedvurdering av afrobrasilianske tradisjoner	90
Om vi ser bort fra rasisme i tall og statistikker hva med folks egen oppfattelse?	91
ULIKE STRATEGIER I FORHOLD TIL RASEHIERARKIET I RIO	93
Stillhet.....	93
Motstand	95
Å følge de motstridende diskursene fra situasjon til situasjon	97

OPPSUMMERING	98
5. REPRODUKSJON, LEGITIMERING OG NATURALISERING AV HIERARKIER OG MAKTFORHOLD.....	100
MAKTFORHOLDET I GRUPPEN	101
KROPPSLIGGJØRING AV VERDIER.....	102
Kroppen som bærer av sosioøkonomisk posisjon.....	103
Tilbakemeldinger og de andres blick.	104
Disiplinering gjennom skam og følelser.....	105
Sosialisende ritualer, karneval og VM	106
TVIL OG UTFORDRINGER.....	107
UTDANNELSE SOM INSTITUSJON FOR Å LEGITIMERE MAKT.....	110
HVOR ER MAKTEN?.....	111
OPPSUMMERING	112
6. AVSLUTNING.....	114
KILDELISTE.....	116

1. Innledning: Første møte med Rio de Janeiro

Jeg var i Rio de Janeiro første gang i 2005 og opplevde en by med store synlige sosioøkonomiske ulikheter. Byen var delt i rike og fattige nabolag atskilt med gjerder, sikkerhetssystemer og murer. Menneskene jeg møtte snakket om ”de rike” og ”de fattige” som vidt forskjellige menneskegrupper, likevel bodde de kun et steinkast fra hverandre. Dette besøket inspirerte meg til å dra tilbake for å undersøke hvordan de store ulikhetene preger dagliglivet til beboerne i Rio. Jeg lurte på hvordan mennesker som lever i en by med så store forskjeller mellom fattige og rike håndterte denne hierarkiske differensieringen.

Denne avhandlingen bygger på et seks måneder langt feltarbeid i Rio de Janeiro fra januar til juli 2006. Mine analyser og argumenter bygger på deltagende observasjoner gjort hovedsakelig i en vennegjeng sentrert rundt et bokollektiv i middelklassenabolaget Rua do João, nær sentrum av Rio de Janeiro.

Med hovedvekt på fem unge menns erfaringer, ønsker jeg å se på hvordan bestemte ideer om klasse og rase brukes som differensieringsprinsipper som legitimerer hierarkisering av befolkningen i Rio de Janeiro. Jeg ser på de faktiske hierarkiene slik de kommer til uttrykk i hverdagen til fem unge brasilianere, og jeg forsøker å kartlegge diskursene og meningsproduksjonen som reproducerer hierarkiseringen.

Om denne avhandlingen

I kapittel 1 vil jeg først beskrive Rio de Janeiro og nabolagene Rua do João og Morro de Macaco, så presenterer jeg de unge mennene som har blitt mine hovedinformanter, Thiago, Juninho, Gilberto, Felipe og Bruno. Jeg vil videre gjøre rede for hvordan jeg fikk innpass i feltet, hvilke endringer jeg har gjort i fokus og problemstilling, hva slags informanter jeg har vært i kontakt med, språklige vanskeligheter, og min selvvalgte og

tildelte posisjon. Jeg vil diskutere hva slags kjønnsperspektiv jeg har i avhandlingen, hva slags metode jeg har brukt for å få de dataene jeg bygger analysene i avhandlingen på, og til slutt hva slags datamateriale jeg har fått

I kapittel 2 gjør jeg rede for mine teoretiske perspektiver knyttet til tre av avhandlingenes hovedtemaer, makt, klasse og rase. Makt forstår jeg som kamp om innflytelse. Makt er en relasjon mellom sosiale aktører. Jeg ser også makt som produksjon og reproduksjon av diskursene og meningsuniversene som setter betingelsene for sosial samhandling (Krohn-Hansen 2001).

Et samfunns meningsuniverser¹ og diskurser reproduseres hele tiden, og nedfelles i samfunnets organisering, i institusjoner og i arkitektur (Foucault 2001). Jeg tar for meg to eksempler på slike kollektive meningsuniverser i denne avhandlingen, klasse og rase.

Jeg presenterer klassesystemer som hierarkisk organisering av befolkningen basert på økonomiske og sosiale ulikheter. Klasseposisjon er knyttet til menneskers forhold til produksjonsmidler, eiendom, distribusjon av materielle goder og yrke. Klasse har også sosiale og kulturelle aspekter ved seg knyttet til slekt, sosiale forhold, symbolikk, smak og adferd (Bourdieu 1995). Klasse kan benyttes som et differensierende og hierarkiserende prinsipp ved bruk av klassemarkører. Dette performative aspektet er svært avgjørende for de unge mennene jeg beskriver i denne avhandlingen som forsøker å plassere seg selv i den brasilianske middelklassen².

Videre i kapittel 2 argumenterer jeg for viktigheten av å studere rase som et tema i samfunnsvitenskapen. Jeg trekker frem ideen om menneskeraser som en historisk

---

¹ Med meningsuniverser mener jeg her individuelle eller kollektive systemer av mening. Meningsuniverser og kosmologier er symbolsk ordning og klassifisering av verden (Krohn-Hansen 2001). Den symbolske ordningen av verden legger føringer for sosial adferd, samfunnsorganisering og maktrelasjoner. Eksempler på kollektive meningsuniverser som preger adferd kan være nasjonalisme, klasse- og rase ideologier, religion med mer.

² Brasils middelklasse er relativt liten i forhold til Europa og USA. Mens middelklassen har økt voldsomt i takt med den økonomiske veksten i Europa og USA har Brasil fortsatt en stor arbeiderklasse og andel fattige og en liten privilegert overklasse (O'Dougherty 2002).

konstruert sosial klassifisering av jordens befolkning basert på utvalgte trekk ved utseende, geografisk opprinnelse og kultur(Sanjek 1994). Ideen om menneskeraser er utbredt og ofte eller alltid hierarkiserende. Den store utbredelsen bidrar til å gjøre tematikken viktig i studier av ulike samfunn. I Rio de Janeiro i dag reproduseres ulike kulturspesifikke diskurser som omhandler rase(Sheriff 2001; Wade 1997). Disse rasediskursene er knyttet til historie, nasjonalisme, seksualitet, natur, klasse med mer. Ulike rasediskurser eksisterer simultant, men ikke alle er like aktuelle i alle sosiale situasjoner eller for alle individer.

Til slutt i kapittel 2 gir jeg en kort gjennomgang av utvalgte historiske prosesser som kan sies å påvirke dagens klasse- og rasediskurser.

I kapittel 3 beskriver jeg økonomiske og sosiale ulikheter i Rio de Janeiro ved å skissere classesystemet i byen. Jeg tar for meg ulike aspekter ved den sosioøkonomiske differensieringen av befolkningen. Klassediskurser oppvurderer enkelte sosioøkonomiske trekk, og legitimerer en hierarkisering av befolkningen basert på besittelse av disse trekkene. Utvalgte elementer og egenskaper fungerer som kapital i kamp om anerkjennelse og plassering i det sosioøkonomiske hierarkiet(Bugge 2002). Jeg forsøker å vise hvordan enkeltindivider forholder seg til classesystemet ved å beskrive fem unge menns strategier for å plassere seg i Rios middelklasse. De tar i bruk ulike klassemarkører for å distansere seg fra arbeiderklassen og de fattige(Caldeira 2000). Jeg viser hvordan de aktivt forholder seg til klassehierarkiet på ulike sosiale arenaer. Inntekt, arbeid, utdanning, utseende, språk, oppdragelse, bruk av rom og markering av avstand er eksempler på klassemarkører og kapital som de unge mennene benytter for å kjempe om økt anerkjennelse og innflytelse (O'Dougherty 2002). De unge mennene viser hvordan classesystemet består av adferd og hierarkiske relasjoner. Ved å forsøke å klatre i den sosioøkonomiske rangeringen av befolkningen markerer de avstand til lavere klasser, og viderefører hierarkiseringen som plasserer fattige i en lav sosial posisjon(Goldstein 2003). De reproduserer diskurser som rangerer adferd og egenskaper og opprettholder ved denne adferden legitimeringen av det sosioøkonomiske hierarkiet.

I kapittel 4 beskriver jeg ulike rasediskurser som eksisterer simultant i Rio de Janeiro. Jeg viser hvordan rasebegreper, hvit, svart, brun, gul med mer, brukes deskriptivt som kategorier for å beskrive menneskers utseende. Begrepene brukes også pragmatisk ved at de er positivt eller negativt ladet, og virker fornærmende eller smigrende. Europeiske trekk blir ansett som positive og afrikanske trekk som negative. Utover dette så eksisterer det også en bipolar raseforståelse som deler befolkningen i eurobrasilianere og afrobrasilianere (Sheriff 2001). Dette rasesystemet er hierarkisk med eurobrasilianere på toppen og afrobrasilianere på bunnen. Den bipolare raseforståelsen går utover utseende og fysiske trekk. Den omhandler ideer om avstamning, kultur, tradisjoner, religion, moral og intelligens. Dette rasesystemet legger grunnlaget for rasediskriminering og rasisme i Rio, Brasil og verden generelt. Diskurser som oppvurderer det europeiske og nedvurderer det afrikanske, legitimerer en hierarkisk deling av den brasilianske befolkningen³. I kapittel 4 presenterer jeg slike diskurser, og de unge mennenes måter å forholde seg til disse på. Jeg viser, hovedsakelig med eksempler fra afrobrasilianeren Thiagos opplevelser, hvordan enkeltindivider kan forholde seg til rasehierarkiene og rasismen i Rio.

I kapittel 5 forsøker jeg å se på reproduksjon, legitimering og naturalisering av hierarkiene og maktforholdene som ble presentert i kapittel 3 og 4. Maktrelasjonene innad i den lille vennegjengen kan på mange måter representere samfunnets hierarkier. Jeg viser hvordan de av mennene med mest anerkjennelse i samfunnet også har størst definisjonsmakt innad i gruppen (Moi 2002). I gruppen kommuniseres de samme verdihierarkiene som i Rio de Janeiro og Brasil generelt. De unge mennene tilpasser adferden sin etter klassespesifikke normer. De går, står, spiser og sitter etter regler for hva de anser for å være dannet og udannet (Bordo 1989). De tilpasser, bevisst eller ubevisst, følelser av skam og stolthet etter det de anser for å være middelklassens moral.

---

³ I denne avhandlingen forholder jeg meg til den eurobrasilianske og afrobrasilianske delen av befolkningen, ikke urbefolkningen. (For mer om dette se Wade 1997)

Jeg forsøker å vise at de tilegner seg en klassespesifikk habitus gjennom å korrigere sin egen og hverandres adferd, og ved å delta i kollektive ritualer(Bourdieu 1995). Ved at de innordner seg etter bestemte verdirangeringer reproducerer de hierarkiseringen de selv er definert gjennom. Når individenes mentale strukturering samsvarer med samfunnets struktur virker hierarkiene selvfølgelige, legitime og naturaliserte(Bourdieu 1994). Jeg diskuterer videre om utdannelsessystemet og utdannelsesdiskurser bidrar til denne legitimeringen av verdihierarkier og hierarkiseringer av befolkningen.

De unge mennene inkorporerer og reproducerer hierarkisering av adferd og verdier. De overtar meningsuniversene og diskursene i samfunnet. Ved å hierarkisere bestemte egenskaper og adferd, bidrar de til differensieringen av befolkningen. Klasse- og rasediskursene i Rio kan på denne måten ses som eksempler på hvordan maktrelasjoner reproduseres gjennom reproduksjon av kollektive meningsuniverser(Krohn-Hansen 2001).

I kapittel 6 gir jeg en kort oppsummering av argumentene jeg har fremmet i avhandlingen.

Rio de Janeiro⁴

Rio de Janeiro er en pulserende storby med over seks millioner innbyggere. Byen er Brasils nest største, og var landets hovedstad fra 1763-1960. Denne storhetstiden og portugisisk kolonisering frem til 1889 har satt preg på Rios eldre arkitektur, men bebyggelsen i dag er i hovedsak hvite høyhus, som blir finere jo nærmere stranden man beveger seg. Selv om Rio er en storby, har den flere lange badestrender og en stor grønn nasjonalpark.

---

⁴ Det er store regionale forskjeller i Brasil når det gjelder folk, språk, tradisjoner med mer(O'Dougherty 2002). Det jeg beskriver i denne avhandlingen kan ikke sies å representere landet som helhet.

Rio er omringet av topper og åser som er kledd av små *barracos*, murskur. Disse skurene står tett i tett og danner klynger av illegale bosetninger som kalles favelaer.⁵ Hver topp og favela har sitt eget navn, og mange av dem har murer rundt seg. Kontrasten er sterk mellom de høye hvite blokkhusene og de lave brune murhusene. I favelaene er det ikke veier, men ofte omfattende trappesystemer som strekker seg fra bunn til topp og på kryss og tvers, det hender også at det bygges smale stier som sementeres for å muliggjøre mopedtrafikk.

Turistsentrene Copacabana og Ipanema er knyttet sammen av en svart og hvit strandpromenade og en lang handlegate som rommer de fleste av byens fine restauranter, hoteller og barer. Disse bydelene er preget av hvite høyblokker, flotte biler, dyre merkebutikker og *cariocas*⁶ i bikini og stiletthæler. Her er også et hav av europeiske turister. Utelivssentrum Lapa trekker til seg unge festløver med sine diskoteker og utekonsertter under de store hvite buene som står igjen av *acqueducten*, som en gang brakte vann opp åssiden. Om dagen er gatene fulle av restaurerte møbler og andre brukte artikler til salgs. Kunstsentrum Santa Teresa er langt roligere. Hele området er dekket av brostein, og trafikkeres av den gule trikken fra 1896, som trofast følger sine skinner fra Lapa i bunn, gjennom hele Santa Teresa til toppen av åsen før den snur og klatrer ned igjen. I Santa Teresa ligger flere atelier, kunstutvalg, et knippe barer og restauranter. Utenfor hovedveien ligger favelaer vegg i vegg med villastrøk og gamle slott nedover dalsidene. Centro rommer Rios foretningkvarterer. Her finnes bussentraler, fergekaia, ambassader, bedriftsbygg, det federale politiet og andre offentlige instanser. Centro

---

⁵ Begrepet favela er ofte negativt ladet, og kan virke stigmatiserende. Jeg bruker allikevel begrepet i denne oppgaven ettersom mine informanter brukte det, og jeg mener det vil ha en tilslørende effekt å bytte det ut. Favela viser til et økonomisk, geografisk og sosialt felt i byer i Brasil. Det viser til enklaver av mer eller mindre illegal bosetning i nabolag med relativt dårlig infrastruktur, sanitære forhold veitett mm. En del favelaer kan klassifiseres som urbane slumområder. Det er store forskjeller mellom enkelte favelaer, men de behandles stort sett som et fenomen, eller problem. Det er denne enhetlige og stereotype fremstillingen av favelaer som gjør at mange ønsker å unngå begrepet. Jeg bruker begrepet blant annet for å ikke underkommunisere stigmatiseringen av disse områdene, og kontrastene i det arkitektoniske, sosiale og økonomiske bylandskapet.

⁶ Innbyggere i Rio kaller seg Cariocas. Folk får navn etter der de bor for eksempel kommer Mineiros fra Minas Gerais og Paulistas fra Sao Paulo. Stedstilhørighet bringer ofte med seg en ide om tilknyttede verdier, utseende og adferd. Folk fra de forskjellige områdene i Brasil er ofte stolte av sitt opphavssted med dets særegne kultur.

består av store mektige bygninger og strømmer av mennesker i flokk på vei i all hast fra et kontor til et annet. Til tider er det også lange køer foran noen av bygningene, for eksempel ved arbeidsledighetskontoret. Centro er sterkt trafikkert, og i rushtider nesten umulig å komme seg igjennom. Andre deler av Rio er roligere ved første øyekast, som strandområdene Flamengo og Botafogo, handelsdistriktet Barra og de grønnere bydelene rundt nasjonalparken Tijuca.

Rio er delt opp i bydeler eller nabolag kalt *bairros* som er med på å gjøre byen mer oversiktlig og håndterlig. Bairros kan variere i størrelse og folketetthet, for eksempel har Bairro de Rocinha mer enn femti tusen innbyggere mens Bairro do João bare har ca. to tusen.

Bairro do João ligger mellom Centro og Santa Teresa og er sentrert rundt den enveiskjørte gata Rua do João, som slynges ut fra en av hovedårene til og fra Centro. Gata begynner i en bratt brosteinsbakke som avskys av taxisjåfører som gjerne skrur opp taksameteret til helligdagstakst for å kompensere for slitasje på bilen. Videre svinger veien mot høyre der brostein blir til asfalt med krappe fartsdempere, og til slutt ender den i en sikksakk nedstigning i andre enden. Selv om innkjøring og utkjøring bare ligger fem hundre meter fra hverandre på hovedveien tar det over fem minutter å kjøre gjennom løkka, noe som fører til at gata er lite trafikkert og at det er lite som avslører at Rua do João ligger i gangavstand fra de hektiske forretningskvartalene.

Leilighetene i Rua do João er i blokkbygg med 3-8 etasjer, som hovedsakelig ble bygget på 60-70 tallet. Noen av blokkene har portierer ved inngangene og alle har gitter eller mur med låser og callingsystem. Leilighetene opp til og med tredje etasje har også gitter foran alle vinduer. På bakkeplan finnes det garasjer som tilhører noen av leilighetene. Noen av garasjene er bygd om til små barer som selger øl, brus, sprit og snacks. Andre garasjer blir brukt som verksted for bilmekanikere, møblersnekkere og blikkenslagere.

De små barene i gata setter ofte ut plastbord og stoler på fortauet, og i helgene settes det også ut griller. Klientellet på barene er stamgjester og består av nære naboer. Under

spesielle høytider eller ved fotballkamp er det flere som anvender barene, i tillegg benyttes de som lokaler for bursdagsfeiringer.

I tredje etasje i en av blokkene bor det tre kamerater, Gilberto, Juninho og Bruno. For utenforstående kan det virke som om det er flere som bor der, siden vennene deres Thiago og Felipe ofte er på besøk og overnatter. Dessuten leier de ut et av rommene i leiligheten. Trappen utenfor boligblokken er lukket inne av en mur med metallport, og det er et callingsystem ved inngangsdøren. Nummer 308 er en 80kvm lys leilighet med to soverom, spisestue, stue, kjøkken, bad, vinterterrasse, vaskerom og tjenesteværelse. Det er høyt under taket, og i spisestuen er det to pyntesøyler i gresk stil. Fire vegglamper formet som liljebloster lyser opp et bord i marmor og mørkt tre. Det ene soverommet er atskilt fra spisestuen med skyvedører. I dette soverommet bor to unge menn, Gilberto og Juninho. Det er en dobbeltseng og en enkeltseng der og et klesskap som dekker hele den ene veggen. I det andre soverommet bor leietakere, først et tysk kjærestepar, så en antropolog, og så et nytt tysk kjærestepar. Rommet har en kommode, en lang hylle med speil og en dobbeltseng med en takvifte over. I veggen er det merker etter det som en gang var aircondition. I stuen er det et skatoll med telefon, en Tv-benk med Tv, dvd og stereo, et lavt Tv-bord i marmor og eldre brun sofa. Langs veggene i stuen og spisestuen er det høye vinduer. Badet er i grønne fliser med mørkegrønt toalett, dusjkabinett, hyller og vask. På veggen er det en gassoppvarmer til varmtvann. Kjøkkenet er lite, uten sitteplasser, men med relativt nye hvitevarer og god skaplass. Leiligheten har en egen hushjelpdel, med vaskerom, toalett, soverom og egen inngang. Delen er bygget slik at tjenestefolk og arbeidsgiver ikke deler noen rom i leiligheten. Vaskerommet har en vask i stein med riller til å vaske tøy. Den ene veggen er kun metallstenger. Det er et lite toalett i den ene enden, og i den andre er soverommet. Dette rommet er så lite at det så vidt er plass til å gå på siden av enkeltsengen der Bruno sover. Vaskerommet er også hundehuset til Spiky.

Mesteparten av det sosiale samværet til beboerne foregår rundt spisebordet i form av måltider, lekselesning eller forberedelser til å dra ut, eller foran TVen som nesten alltid

viser såpeserien Belissima. Det henger et kart over Rio og et annet over Zürich på veggene i stua og gangen, ellers er det lite på veggene og få pyntegjenstander i den lyse leiligheten.

Gilbertos venn Thiago som alltid er på besøk, bor egentlig på andre siden av Centro med moren sin i favelaen, Morro do Macaco. Fra bussholdeplassen ved hovedveien klatrer trappene oppover åssiden mellom små brune tre- og murhus. Trappen svinger til høyre og venstre om hverandre og gir trinnene ulik størrelse og fasong. Der passasjen deler seg i to og lager en sementert avstikker til venstre foran kirken og badekulpen, ligger huset til Thiagos mor Gabriela. I krysset går en liten jordsti til høyre under lave greiner langs et piggrådgerde. Det er tre hus som ligger i en sirkel rundt det vesle tunet. Gabriela har plantet noen grønnsaker og et palmetre der, og det er spor etter det som en gang var begynnelsen på et hus. Husbyggeprosjektet ble lagt på is for syv år siden på grunn av manglende finansiering, det skulle etter planen ha stått et murhus på ti kvm der.

Huset til Gabriela er på tjuefem kvadratmeter, det er bygget av murstein av den porøse og billige typen. Taket er av bølgeblekk, og gulvet av sement. Inngangsdøren rekker ikke helt ned til gulvet som ligger førti cm lavere enn bakken utenfor. Når det regner setter de opp en bred planke for å tette igjen så ikke gjørmene renner inn. Solstrålene skinner inn gjennom små hull i veggen og gjennom et vindu i stuen. Kjøkkenet og gang er i ett, med komfyren full av gryter imellom. En halvvegg skiller badet fra kjøkkenet. Alle kjøkkenredskapene henger på halvveggen over en utslagsvask nedfelt i en sementert oppvaskbenk. På benken står kopper, glass og tallerkener. Husets vannkran er i dusjen, og filtrert drikkevann kan hentes hos naboen. Vanntårnet øverst på åsen forsyner alle beboerne i favelaen. Toalettet er på badet, i et avlukke med en gardin foran. Langs veggen i gangen står en sofa som også er sengen til Thiago. Over sengen henger et verdenskart over Europa med Sovjetunionen i bleknet oransjefarge. Et dusjforheng fungerer som dør mellom stua og gangen. I stua står ett høyt nytt kjøleskap med masse klistremerker og magneter på. Over henger en julekrans og en kirkekalender fra 2001. Over vinduet er det et hjemmelaget pappskilt med "Gud er trofast Jesus elsker deg" risset

inn. Den ene veggen i stua er dekket av en reol med stereo, Tv, bilder, vaser, en plastdukke og flere porselensfigurer. Alle elektriske apparater er dekket av plasttrekk siden vegger og gulv avgir mye støv. Det innerste rommet er et soverom som tilhørte hele familien på seks da barna var små. På soverommet er det en dobbeltseng, et speil, en TV, en vifte, et åpent klesskap, toalettmapper med skjønnhetsprodukter og en kommode med porselensfigurer oppå, og magasiner og bøker inni. I soverommet er husets andre vindu. Begge vinduene mangler glass og karmen, men har røde treglugger som kan lukkes hvis det blir ekstra kjølig. Utsikten fra huset er over nesten hele Centro. Det er ca. tusen innbyggere på denne åssiden, men lenger opp langs hovedveien bor over ti tusen mennesker i lignende klynger i bakkene på begge sider av veien.

Fra bussen som klatrer oppover hovedveien ser passasjerene et yrende liv med grilling, vasking, dansing, drageflygning, markeder, husdyrhold og mennesker på vei til og fra jobb, eller andre ærender i Centro. Det er konstante rytmer av samba, funk, forro og hip hop. Søndager blir området dekket av et røykteppe, musikken skrudd opp, og familie, venner og bekjente strømmer til for å delta i de ukentlige grillfestene på hustakene. Matlukten fra ulike kjøttsorter som freser på tønnegrillene sniker seg inn bussvinduene.

Tilbake i leiligheten samles vennegjengen til en alternativ familielunsj med *frango assado*, grillet kylling, ris, bønner og salat. Bordet er dekket med nystrøkne servietter. Utenfor er kollektiv grilling i gang på den lokale baren, og noen av naboene hever stemmene i sang. Juninho rister på hodet og sier

*Os vagabundas não querem outra vida, so bebem cerveca e gritam na rua.
Bom appetite! Thiago pare de cantar na mesa!*

De dagdriverne ønsker ikke noe mer her i livet, de bare drikker øl og skriker i gatene. God appetitt! Thiago, slutt og syng ved bordet!

Rio De Janeiro. X = Rua do João (Lonely Planet, redigert av undertegnede)

De unge mennene i Rua do João

Thiago synger ofte ved bordet, og Juninho eller Gilberto er raske til å rette på ham. De forklarer at de er som søsken, som kranbler mye, men aldri slutter å være glade i hverandre. De har kjent hverandre siden de jobbet sammen i hamburgerkjeden BobsBurger for 6 år siden.

Thiago er 24 år. Han er født og oppvokst i en favela i Rio med moren sin Gabriella og fire brødre. Thiago gikk på en skole i nærheten med barn fra nabolaget i og utenfor favelaen. Han opplevde at få av barna ville besøke ham, og han husker at han skammet seg over dette. Han beskriver barndommen sin som trist, i fattigdom, uten å kjenne sin far, i et område preget av dophandel og politiraid. Han måtte gå tre av trinnene på skolen om igjen for å bestå grunnskolen, noe han setter i sammenheng med uroen på stedet han bor, og mangel på engasjement fra lærere og andre voksne i favelaen. Da han var seksten

ble han døpt inn i en afrobrasiliansk naturreligion som har sete på åsen. Han fikk en ny familie gjennom religionen, med far, mor, og masse søsken. Han beskriver dette fellesskapet som meget positivt og sterkt i forhold til resten av favelaen som han sier han lærte å hate.

Thiago jobbet på BobsBurger sammen med Gilberto og Juninho, og flyttet sammen med dem en ettårsperiode. Det ble etter hvert vanskelig for ham økonomisk, og han sier at han ikke var vant med kravene og begrensningene som fulgte med det å bo i et bokollektiv. De andre kastet ham ut etter at han flere måneder ikke klarte å betale husleien. Han flyttet til et lite rom i en kjeller i bydelen Leblon, og begynte å ta frisørkurs på universitetet for å sikre jobbmuligheter i fremtiden. Han brukte hele lønningen fra Bobs på husleie, og spiste rester fra skolekantina om kvelden. Etter hvert krevde skolen mer tid, og han flyttet hjem igjen til morens hus. Han sier at han ikke var videre velkommen der, men at han ikke hadde noen annen mulighet.

Han fikk jobb rett nedenfor Morro de Macaco i en frisørsalong der han tjente 400R⁷ i måneden. I tillegg ga friseringsferdighetene muligheter til å tjene litt ekstra ved å klippe venner og bekjente på fritiden. Han ønsket egentlig aldri en karriere innen frisørbransjen, og begynte å arbeide i en videobutikk der han håpet å kunne lære mer om film og engelsk språk. Han gikk fort lei, og ønsket å videreutdanne seg. Han tok kelnerkurs og søkte jobb i restauranter i turistsentrum Ipanema og Copacabana. Gjennom bekjente fra skolen har han fått jobb i en flott italiensk restaurantkjede. Thiago kombinerer nå heltidsstilling på restauranten, kurs i fransk og restaurant- og servicearbeid. Han sier at han har hatt flaks som fant jobben siden han tjener 800R⁸ i måneden, det dobbelte av hva han har tjent andre steder. Han satser nå på å benytte seg av rabattordningene for folk fra favelaene og

---

⁷ Ca. 1200NOK

⁸ Ca. 2400NOK

komme inn gjennom kvoteringsordninger på hotellstudier, slik at han kan kjempe om de beste jobbene på fine hotellrestauranter.

Thiago ønsker å komme seg ut av favelaen igjen, og er nesten bare sammen med venner utenfor favelaen. Han sier at de gir ham et annet syn på ting, og at det er takket være hans erfaringer og venner utenfor favelaen at han ikke har stagnert og blitt del av kriminelle miljøer, som mange av barndomsvennene hans hører til. Han beskriver favelaen som et sted man forfaller og mister sine muligheter og fremtid. Han forsøker å tilbringe så lite tid som mulig hjemme, og overnatter heller hos Juninho og Gilberto. Han sier at Juninho og Gilberto fortjener mye av æren for at han klarer seg så bra utenfor favelaen, at de har lært han riktig adferd og språk for å mestre situasjoner blant folk fra høyere samfunnslag. Juninho og Gilberto oppfordrer ham også til å utnytte den positive diskrimineringen av fattige i Rio. Thiago har blant annet et kort som viser at han er fattig, og som gir rabatter på en hel rekke studier og andre offentlige tjenester. Det gjør at han kan komme inn gjennom kvoteopptak til kurs og studier som for eksempel kelner og franskkursene han tar nå. Han sjonglerer mellom to verdener etter hva som lønner seg i en gitt situasjon. I noen sammenhenger lønner det seg å vise at han er fattig, og i andre situasjoner oppgir han falsk adresse for å ikke vise at han kommer fra favelaen. Thiago bruker adressen på leiligheten i Rua do João så han kan motta post og telefoner fra arbeidsgivere og lignende.⁹ Gilberto og Juninho spiller med og tar imot beskjeder og post for Thiago hvis han ikke er der.

Juninho ble født på en stor gård (fazienda) i Goiás. Han bodde der med moren, faren og to brødre, og med besteforeldre, tanter og onkler i nærheten. Hele familien er mormonere, og Juninho sier at han har arvet en sterk kristen tro, selv om han ikke praktiserer den. Gården hadde moren arvet av sin far, og hun og mannen drev den sammen. I begynnelsen var gården uten innlagt vann og elektrisitet, og Juninho har

---

⁹ For det første kommer ikke posten frem til Gabriela og Thiagos hjem i favelaen, et vanlig problem i favelaene i Rio. For det andre virker det stigmatiserende å ha en adresse i favelaen.

mange minner fra arbeidet med å få alt i stand til familiefester hver helg. Han sier selv at han var en ”mammagutt”, og heller hjalp henne, enn å bli med faren ut på jordet. Han forklarer at faren hadde brødre og fettere til å hjelpe seg, men at moren ofte ble stående helt alene. Faren mislikte at sønnen hans valgte å bli i huset og vaske fremfor å hjelpe til med jordbruksproduksjonen, og var innimellom voldelig mot Juninho.

Juninho dro til Rio de Janeiro da han var 17, et år etter at moren og bestemoren hans døde av sykdom. Han hadde et anspent forhold til faren, og mulighetene i storbyen fristet. Han pakket sakene sine og dro uten å ta farvel. Han ankom bussterminalen i Rio uten arbeid eller sted å bo. De første månedene bodde han på en sovesal for arbeidsmigranter rett ved bussterminalen. Han beskriver overgangen fra gårdslivet til storbylivet som skremmende og kaotisk, men understreker at det aldri var et alternativ å reise hjem igjen. På sovesalen var det alltid fullt, og mye bråk og tyverier. Gjentatte ganger følte han seg lurert og sveket av folk som gav seg ut for å være venner, for så å stjele penger av han. Han brukte sparepengene, 350R¹⁰ på depositum og første månedsleie på et rom i en gammel bygård, for å komme seg unna sovesalen.

Juninho beskriver Rio som en vakker, men vanskelig by å leve i, der folk kun tenker på seg selv og egen gevinst. Rioborgere er ifølge Juninho gjerrige, materialistiske og illojale. Inntrykket av byen er ikke blitt bedre etter at han har blitt ranet tre ganger og opplevd et væpnet innbrudd. På tross av dårlig førsteinntrykk hadde han fortsatt sine ”tusen drømmer¹¹”. Til han var 20år jobbet han i en rekke små restauranter som oppvaskhjelp og altmuligmann, før han ble ansatt i BobsBurger. Der møtte han Gilberto og Thiago. De tre unge mennene leide en leilighet i Tijuca, men etter Thiago ikke greide å betale leien i tide, gikk Juninho og Gilberto lei og sa opp leiligheten. De flyttet inn i en stor leilighet i Rua do João sammen med Bruno, fetteren til en kollega av dem på Bobs.

---

¹⁰ Ca. 900NOK.

Inkludert i leien for den nye leiligheten fulgte en garasje på bakkeplan. Den brukte Juninho som verksted for å pusse opp noen gamle møbler han fikk av bekjente og kollegaer. Naboer ble interesserte i prosjektene hans og noen kjøpte møbler, mens andre leverte egne møbler til reparasjon. Juninho fikk grei betaling for tjenestene sine, og pågangen ble så stor at han måtte si opp jobben i BobsBurger. Garasjen fikk fast åpningstid og ble fylt av store og små møbler som skulle pusses, males eller trekkes om. Noen av naboene oppdaget også at Juninho hadde talent for det meste som måtte gjøres i huset av reparasjoner og installasjoner, og han fikk flere oppdrag som elektriker, flyttemann, maler med mer.

Gilberto sluttet også på BobsBurger og begynte å jobbe i en bokhandel ved siden av turismestudier ved et privat universitet i Rio. Gilberto sier at han alltid har vært interessert i bøker. Moren hans var lærer, og han husker at han fikk sitt første bibliotekskort da han var 10 år.

Gilberto vokste opp i en middels stor by i gruvestaten Minas Gerais sammen med sine foreldre, en bror og tre søstre. Familien hans er halvt italiensk. Morfaren til Gilberto flyttet til Minas som arbeidsinnvandrer, og også farssiden av slekten har italienske aner. Gilberto er opptatt av dette. Han leser italiensk og ønsker å reise til Italia og Europa etter hvert. Han er generelt svært interessert i språk, og har studert engelsk, italiensk og spansk ved siden av at han alltid har gjort det veldig bra i obligatoriske portugisiske studier. Han flyttet til Rio for å studere turisme da han var 19 år. Foreldrene sponset deler av det første året på studiene, men etter at faren døde av sykdom i 2001, har han vært avhengig av stipender basert på utmerkede karakterer, for å betale skolepengene. Han jobber 70% i bokhandelen og strever for å få så gode karakterer at han får rabatter og stipender på universitetet.

---

¹¹ ”*Mil sonhos*, tusen drømmer” er en betegnelse han bruker på forventningene om å lykkes i storbyen, kan minne om ”the american dream”.

Gilberto har studert turisme for å jobbe med ”events”, men han sier at han ville ha studert film hvis han ikke hadde måttet tenke på arbeid. Han ser de fleste store nye filmer på kino, og følger med på prisutdelinger og lignende på MTV.

Gilberto sluttet å jobbe i bokhandelen for å lese til de avsluttende prøvene i turismestudiene i juni 2006. Etter det har han søkt mange jobber på hoteller og turistbyråer uten hell. Han vurderer nå å begynne å jobbe i bokhandelen igjen mens han søker videre eller videreutdanner seg innenfor ”events”. Han regner med at arbeidsmarkedet bedres i forbindelse med at de panamerikanske leker skal arrangeres i Rio i juli 2007. Gilberto sier at han er lei av Brasils korrupsjon, fattigdom og elendighet og at han ønsker å dra til Europa så fort han får råd.

Felipe er en god venn av Gilberto som ofte er på besøk i leiligheten i Rua do João. Han kommer også fra Minas Gerais, men ble først kjent med Gilberto i Rio. De tok et kurs sammen på universitetet og fant ut at de har vokst opp i samme bydel i Minas.

Felipe flyttet til Rio da han var 19 år for å studere kunst og turisme. Foreldrene hans jobber i bankvesenet i Minas og betaler halve leien for en liten leilighet i Rio for Felipe og søsteren Franciele. Franciele tar kurs for å bli sekretær. Felipe jobber i en liten butikk som selger pyntegjenstander ved siden av studiene. Han ønsker egentlig å jobbe med mote eller moderne design, men tar kurs i turisme for å få være sikret en grei jobb. Verken han eller foreldrene ser nok jobbmuligheter innenfor mote, kunst og design, og universiteter med disse fagene er dyre og vanskelige å komme inn på. Felipe er eurobrasilianer som Gilberto, også han med italienske slektninger. Felipe har god kontakt med foreldrene, men han sier at han ikke ønsker å flytte tilbake til Minas på grunn av fordommer og diskriminering i byen familien bor i. Felipe er homofil og opplever at det er lettere å bo i en storby som Rio.

Bruno som bor på tjenesteværelset i leiligheten er 25 år, og har bodd i Rio hele livet. Han er oppvokst i det fattige favelaområdet Dois Pedras med mor, far og ti søsken. Bruno sluttet på skolen og flyttet hjemmefra da han var 16 år. Han jobbet i en stor matbutikk og

bodde nederst i favelaen Rocinha sammen med kjæresten Mariana. Da Bruno var 19 fikk de datteren Amanda, og han begynte å jobbe mye overtid for å flytte familien til et roligere nabolag i São Cristovo, der Bruno fikk ny jobb i en kantina. Mariana og Bruno skilte lag da Amanda var tre år, og Bruno flyttet sammen med en fetter på en ettroms leilighet nær Santa Teresa. Fetteren jobbet sammen med Gilberto og Juninho og visste at de så etter en ekstra leietaker. Bruno flyttet inn i leiligheten i Rua do João. Han fikk en ny jobb på en sveitsisk restaurant som assistentkokk og oppvaskgutt. Ved å jobbe mye overtid sparte han penger til et depositum på et rom i et bofellesskap i nærheten for Mariana og Amanda. Bruno med på å forsørge Amanda, og har datteren hos seg i leiligheten minst en gang i uka.

Bruno er svært kristen, og har helgenskikkelser og lys overalt på det lille rommet sitt. Han er også glad i musikk og dans fra nordøst-Brasil som han sier han fikk inn i blodet da han var liten og bodde blant arbeidsmigranter fra nordøst i favelaene. Han har lite kontakt med foreldrene, men han har ofte besøk av fettere og kusiner som bor rundt Rio.

Det er store forskjeller i de unge mennenes bakgrunner, forskjeller som i stor grad preger deres roller i vennegjengen. De har ulike religioner, hudfarger, tradisjoner, smak, dialekter, interesser og sosioøkonomisk bakgrunn. De har til felles at forsøker å klare seg på under to minstelønner¹², og at de ønsker å klatre i det sosioøkonomiske hierarkiet i Rio. De omtaler hverandre som venner og familie, og samarbeider i stor grad for å få økonomien til å gå rundt. Da jeg møtte dem i februar 2006 var de alle innom leiligheten i Rua do João.

---

¹² En minstelønn er R\$350 ca. 1000NOK.

Metodiske utfordringer

Første innpass i nabolagene og vennegjengen

Min opprinnelige problemstilling da jeg ankom Rio januar 2006 var hvordan favelaturisme i ulik grad påvirker involverte favelainnbyggere. Den første måneden bodde jeg på et hotell i favelaen Morro da Pipa for å studere livet i favelaen, på hotellet, og favelaturismes innvirkning på lokalmiljøet. Ved å "henge" rundt hotellet, baren og butikken i favelaen kom jeg i kontakt med stadig flere beboere. Etter tre uker møtte jeg Heidi, en tysk kvinne som inviterte meg med på et frivillig prosjekt, Salamaleque, som driver gratis danseundervisning for barn fra favelaene Gardenha og Rocinha. Jeg begynte å jobbe som danselærer og medarbeider i prosjektet.

I februar fant jeg et rom i et bofellesskap like ved Morro da Pipa. Jeg så en lapp med *room for rent*, ringte de unge mennene i Rua do João og flyttet inn. Jeg fordelte arbeidsdagene mine mellom feltarbeid i Morro da Pipa og jobbing i dansegruppen Salamaleque. Når jeg ikke var i favelaene var jeg med Heidi og hennes venner på Copacabana og Ipanema. Jeg ble videre introdusert for venner av venner og fikk et nettverk av informanter også i rike nabolag(Frøystad 2003). Mange av mine informanter valgte meg i like stor grad som jeg valgte dem(Wikan 1996).

Endring av fokus

Min endring av fokus var et resultat av ulike impulser og erfaringer. Jeg stod med føtter i flere leire, dvs. hos både fattige og rike, og jeg opplevde differensieringen mellom favela og "ikke-favela" både utenfra og innenfra. Jeg fikk venner og informanter fra ulike samfunnslag og følte byens klassesdiskurser på kroppen ved å bevege meg i ulike områder med ulike krav til adferd. Jeg bodde med en gruppe unge menn som så på seg selv som økonomisk fattige, men som så ned på det de kalte fattigdomskultur eller mangel på kultur. De identifiserte seg med den sosiale og kulturelle middelklassen, og brukte klassemarkører aktivt for å vise at de hadde det de kalte middelklassekultur. Jeg ble overrasket over hvor konkrete og følbare klassesdiskurser kan være, og dette fanget min

interesse. De unge mennene tjente ikke mer enn mine venner i favelaen, likevel jobbet de mye med å skape avstand til de fattige og med å opprettholde en middelklasselivsstil. De rettet på hverandre hele tiden, og forklarte hva de anså for å være god og dårlig adferd. Den konstante differensieringen fra ”favelafolk” og ”favelakultur” gjorde at jeg bestemte meg for å skrive om de unge mennenes forhold til Rios klasse- og rasediskurser. Selv om jeg hadde bekjenskaper på ulike arenaer, og opprettholdt kontakten med andre informanter og venner gjennom hele feltarbeidsperioden, la jeg hovedfokuset på de unge mennene jeg bodde sammen med og deres bekjente. Mitt nye geografiske hovedfelt ble leiligheten i Rua do João, men jeg tilbrakte også mye tid i Morro da Pipa, Thiagos nabolag i Morro de Macaco, og i områdene Gardenha, Ipanema og Copacabana. Feltarbeid på alle disse geografiske feltene med tilhørende sosiale nettverk har formet min forståelse og tolkning av gjeldende diskurser i Rio de Janeiro(Frøystad 2003).

Valg av informanter

Fordelen med bred bekjentskapskrets var at jeg kunne løfte blikket og se om de unge mennenes adferd kunne sies å representere en større gruppe menneskers adferd og sosiale mønstre i Rio de Janeiro. Jeg fikk innblikk i klasse og rasediskursenes innvirkning på mennesker i ulike livskontekster, men fokuserte på de unge mennenes opplevelser og hverdag for å få en dypere forståelse av hvordan sosial differensiering oppleves og reproduseres(Wadel 1991). Jeg kunne følge de unge mennene på forskjellige arenaer, i møte med ulike personer, og jeg fikk god innsikt i deres relasjoner til hverandre, deres holdninger og adferd. Ved å bo sammen med en del av dem kunne jeg observere dem i et rom ikke alle andre har tilgang til. Hos mine informanter var nettopp leiligheten og hjemmet den viktigste arenaen for kommunikasjon av verdier og holdninger. Jeg tror også det at jeg tilbrakte så mye tid med dem på ulike arenaer gjorde at de ble vant til at jeg var tilstede og at de kunne oppføre seg som de pleide uten å ta ekstra hensyn. Hos andre bekjente, som jeg ikke var sammen med like mye, ble mitt besøk noe utenom det vanlige, og de følte ikke at de kunne fortsette med daglige rutiner som å vaske klær og lignende med meg tilstede.

Å lære et nytt språk under feltarbeidet

Da jeg kom til Brasil kunne jeg ikke mye portugisisk, og den første måneden var veldig tung og vanskelig språklig sett. Etter at jeg flyttet inn i bokollektivet gikk språkopplæringen bedre ettersom ingen der snakket engelsk. De positive sidene jeg erfarte ved å lære et språk i felten var blant annet at jeg fikk en sterk nærhet til de jeg bodde med, siden jeg kom inn helt uvitende og relativt hjelpesløs. Kroppsspråk ble veldig viktig sammen med intuisjon, empati og resonans som ligger bakenfor talte ord(Wikan 1992). Kommunikasjon uten verbalt språk krever en annen type kontakt og bygger på å vise følelser ved å utveksle smil, blunk, rynking av pannen, triste øyne, bekræftende nikk med mer. Denne kommunikasjonen krever mye fokus på kontekst og relasjoner og aktiv tolkning av andres adferd og måten de uttrykker følelser.

Språkmangel gav meg en unnskyldning til å stille ”dumme” spørsmål, og ufarliggjorde meg nok som samtalepartner(Ellen 1984). Jeg fortsatte å spørre etter betydninger, selv da jeg kunne språket for å se hvordan folk forklarte sine valg av ord i bestemte kontekster. Det var interessant å høre krangler og uenigheter knyttet til ordforklaringer, noe som gjenspeiler ulike oppfattelser av gitte sosiale kontekster. Dette gjaldt særlig eksemplifisering av ord som *vagabunda* (dagdriver), *pobreza* (fattigdom), *cultura* (kultur). Jeg ble ekstra var på ordtak og ord som ble hyppig brukt av mine informanter. Jeg opplevde hvordan jeg kunne bruke språk aktivt for å forstå deler ved menneskers erfaringsverden. Språk er pragmatisk og må forstås i forhold til sosial kontekst(Ellen 1984). Uttrykk kan ha ulik mening i ulike kontekster og relasjoner. Det er mange ord og uttrykk som ikke har gode norske oversettelser, og som jeg har vært tvunget til å forstå i kontekst, og å tenke nøye over i mine tolkninger og oversettelser.

De negative sidene ved å ikke kunne det lokale språket var vel så mange som de positive. I begynnelsen kunne jeg ikke foreta intervjuer, og jeg forstod lite av raske samtaler og kommentarer. Jeg vurderte på dette tidspunktet å skaffe en tolk, men takket være at mine informanter var tålmodige språklærere, som snakket med meg hele tiden, uavhengig om jeg forstod eller ikke, løst språkvanskene allerede i begynnelsen av den tredje

månedene. Jeg har nok gått glipp av en del nyanser ved at folk de første månedene var nødt til å forenkle språket sitt for at jeg skulle forstå dem. Jeg falt også ut av mange diskusjoner og samtaler ved at jeg ikke klarte å følge med når flere snakket fort samtidig. Det er en stor hemning å ikke kunne språket, men det har vært svært givende å lære språket i kontekst og å være i en opplærings situasjon i møte med informanter.

Min posisjonering og rolle

Det at jeg er ung, hvit, europeisk kvinne har preget hva slags data jeg har fått (Wikan 1992). Valg av tema, møte med informanter, generering av data, tolkning og analyse vil alltid være preget av min posisjon. Rio er en by med mye kriminalitet, noe som har preget min bevegelsesfrihet. Jeg utelukket tidlig enkelte deler av samfunnet fra mitt studiefelt av hensyn til egen sikkerhet. En del av mine informanter bodde i favelaer der det var mange skyteepisoder og konflikter. Det var en periode mye voldeligheter rundt hjemmet til Thiago, som gjorde at jeg anså ferdsel i det området for å være for risikabelt på det tidspunktet.

Som hvit europeer kan jeg fungere som et statussymbol i Rio de Janeiro. Det er en del unge menn og kvinner i Rio som går ut med utlendinger for å oppnå høyere status eller på grunn av penger. Jeg møtte noen unge menn som fant på utdannelse, yrke og bosted for å være en person de trodde at jeg ønsket å være sammen med. Jeg opplevde ikke denne formen for problemer når jeg ble kjent med folk gjennom felles bekjente. Det var også relativt problemfritt mellom meg og mine samboere. De gav meg tidlig kallenavnet *Irmazinha*, lillesøster, og forklarte at vi var som familie, og at jeg kunne stole på dem som storebrødre. Disse rollene innebar gjensidige forventninger til adferd (Briggs 1970). Jeg betalte husleie, vasket, lagde mat og deltok på samme måte som mine brødre. Samtidig var de opptatte av at de skulle beskytte meg, og sørge for at jeg hadde et støtteapparat rundt meg i mangel på min norske familie.

På samme måte som jeg har hatt nytte av mine informanter, har de brukt meg på ulike måter (Briggs 1970). Jeg opplevde at de brukte meg som en alliert i uenigheter dem

imellom, som et påskudd for å rette på hverandre, og de snakket ofte på mine vegne i diskusjoner. De søkte også ofte bekræftelser fra meg på deres meninger og adferd i ulike situasjoner. Jeg ble brukt som språklærer og ekspert på europeisk kultur, og jeg var en inngangsbillett til fester i nabolaget.

Kvinne blant menn, mitt kjønnsperspektiv

Nettverket mitt i Rio de Janeiro består av både kvinner og menn i ulike aldre. I begynnelsen ble jeg kjent med flest kvinner, bl.a. siden det var flest kvinner som var i favelaen på dagtid, og at det var flest kvinner knyttet til hostellet som kokker, vaskehjelper og venninner av vertinnen. Senere ble jeg kjent med både menn og kvinner. Hovedinformantene mine er bare unge menn. Dette er i utgangspunktet tilfeldig, men noe jeg har vært nødt til å reflektere over, både under og etter feltarbeidet. De temaene jeg skriver om i denne teksten, klasse og rase, gir kjønnsspesifikke og aldersspesifikke opplevelser. Mange antropologer har valgt å skrive om klasse og rase sammen med kjønn i Latin Amerika (Gill 1994; Goldstein 2003; Martinez-Alier 1989; Sheper-Hughes 1992; Sheriff 2001). Disse skriver at opplevelser av klasse og rase er kjønnset, og at det er store ulikheter mellom kvinner og menns opplevelser. Jeg er i stor grad enig i dette, og har kun fått en delversjon av rase og klassediskurser. Slik må det nødvendigvis alltid være i antropologiske arbeid som følger tett på mennesker som er forskjellige. Jeg fokuserer på fem unge menns opplevelser av diskursene, og presenterer derfor kun mannspektiver. Ved siden av å være menn, er de i en bestemt aldersgruppe og med bestemte historier, lokaliteter og sosioøkonomiske plasseringer. De er posisjonerte individer med ulike opportunitetssituasjoner. På samme måte er jeg posisjonert som ung kvinne med det perspektivet det medfølger. Jeg kan spekulere i hva slags data en mann ville fått i min situasjon, eller en eldre kvinne for den saks skyld. De unge mennene ville kanskje ha vist helt andre sider av seg selv overfor en annen person.

Posisjonering, blant annet knyttet til kjønn, vil prege enhver opplevelse av verden. I den grad jeg snakker generelt om diskurser i Rio de Janeiro mener jeg at det er forsvarlig. Jeg ser at kvinner og menn opplever ulike versjoner av diskursene i hverdagen, men at de

deler diskursene like fullt. Jeg mener at kvinner vet hva som forventes av menn og omvendt.. Kvinner og menn deler og reproducerer, slik jeg forstår det, de gjeldende diskursene for begge kjønn. Mange av grunnverdiene er også felles, men har kjønnsspesifikke uttrykk. Jeg tror ikke at diskursenes føringer på menns adferd er fremmede for kvinner og omvendt. Mange av verdiene som kommuniseres gjennom diskurser knyttet til klasse og rase er, slik jeg forstår dem, relativt generelle, men får ulike kjønnsspesifikke uttrykk og skaper ulike regler og forventninger til holdninger og adferd.

Deltagende observasjon som metode

Jeg har vært observerende deltager i et hushold, i en vennegjeng, under karnevalet, på fester og andre sosiale sammenkomster, og jeg har deltatt som danselærer i Salamaleque. Jeg fulgte mine informanter på ulike arenaer og i ulike sosiale relasjoner, situasjoner og kontekster. Dette har gitt meg en dypere forståelse av de unge mennenes personligheter og adferd enn hvis jeg kun hadde fulgt dem på en arena eller i samhandling med få andre aktører. Ved å se hvordan de tilpasser seg ulike kontekster og skifter adferd og holdninger fikk jeg innblikk i sosiale prosesser som ikke er tilgjengelige i for eksempel en intervjusituasjon(Leach 1967; Mintz 1979).

Det å delta gir en opplevelse av sosiale situasjoner som kan være vanskelig å få tak i som observatør. Men, jeg fant ut at det innimellom var en fordel å kun observere uten å delta for å få øye på en del ting man lett går glipp av ved å engasjere seg i samhandlingen. Jeg så andre deler av kommunikasjonen og blikkvekslingen mellom informantene mine da jeg ikke selv var deltager i samtalen eller diskusjonen. I tillegg fantes det hele tiden arenaer der jeg ikke kunne delta, jeg var for eksempel oftest kun observatør da jeg var med mine informanter på jobb og på universitet(Frøystad 2003).

Jeg utviklet et nært vennskap til mine hovedinformanter, og ble stadig nødt til å minne både dem og meg selv på at jeg var der som antropolog. Jeg valgte å behandle forholdet mellom ”kikkerrollen” og vennerollen ved å snakke om dette med mine

hovedinformanter. Dette løser ikke problematikken i og med at verken mine informanter eller jeg kan forutse konsekvensene av å bli studert og skrevet om (Wikan 1992). De har hele tiden gitt meg tillatelse til å skrive om alt de har gjort og sagt, men jeg ba flere ganger om særskilt tillatelse til å skrive om enkelte temaer. Vi var en del ute og festet, og særlig den informasjonen de gav meg i beruset tilstand ble tatt opp igjen ved senere anledninger.

Jeg baserer denne avhandlingen hovedsakelig på adferd og samtaler i hverdagen til de unge mennene i Rua do João. Jeg diskuterte innimellom temaer med skriveblokk for hånden, hvor jeg ba dem utdype temaer, fortelle om deres familier, arbeid, utdanning, historie og lignende (Mintz 1979). Denne formen for samtaler sparte jeg bevisst til slutten av feltarbeidsperioden for ikke å lede mine informanternes fokus for mye. For det meste deltok jeg så mye som mulig i dagliglivet, og skrev notater på kvelden.

Jeg passet på å alltid snu spørsmål innformater stilte meg tilbake på dem selv. Dette er egentlig bare en vanlig form for høflig konversasjon, som jeg merket at barna i Salamaleque gjorde mye. Jeg opplevde at spørsmålene folk stilte sa mye om deres egne interesser. Det de ønsket å vite om andre så ut til å reflektere ting de var opptatte av ved seg selv. Dette gav meg et interessant utgangspunkt for å lære om personene jeg møtte. En annen teknikk jeg brukte for å finne ut mer om bestemte temaer var å presentere en historie eller tanke fra min egen erfaring som kunne vekke assosiasjoner hos personen jeg snakket med (Wikan 1992). Jeg brukte som sagt også min dårlige språkkompetanse som en unnskyldning for å få videre forklaringer på saker jeg var nysgjerrig på, og dette bidro til at de jeg snakket med kom med eksempler og utvidede forklaringer. Stort sett var menneskene jeg møtte ivrige etter å fortelle meg om sine liv og erfaringer.

Dans har vært et viktig element i min deltakelse under feltarbeidet. Dans er en måte å delta på som ikke krever mye språkferdigheter, men likevel kan bidra til å skape gode relasjoner. Jeg opplevde at vennsksapsrelasjonene til mine informanter ble raskere styrket ved at jeg var med å danse under karnevalet. Det var kanskje spesielt det å vise at jeg ble

med på noe jeg ikke mestret som ufarliggjorde meg, og som kanskje bidro til at mine informanter senket kravene til selvpresentasjon.

Hva slags datamateriale har jeg fått?

Mitt datamateriale består stort sett av feltnotater fra januar til juli 2006, basert på deltagende observasjon, temabaserte samtaler, aviser, bilder og statistikker (Sanjek 1990). Jeg har lest mange antropologiske arbeider og artikler fra Rio de Janeiro for å danne et bredere fundament for mer generelle betraktninger omkring rase og klassesdiskursene i området. Siden jeg har et relativt lite utvalg av informanter har jeg i stor grad vært avhengig av historiske sekundærkilder for å beskrive generelle trekk (Archetti 1994; Wadel 1991). En av de største utfordringene jeg har hatt er å formidle og å gripe stemninger, normer og holdninger. I mange kontekster opplevde jeg uskrevne regler for adferd og holdninger som ikke ble uttrykt verbalt. Det har vært vanskelig å finne ut hva det er som gjør at man opplever delte normer for adferd når de ikke uttrykkes eksplisitt. Jeg merket etter hvert hva som passet inn og hva som kolliderte med normer for adferd. Denne "intuisjonen" har jeg utvilsomt lært gjennom gjentagende samhandling, men det er vanskelig å forklare hvordan. Jeg forsøker å trekke frem noe av dette i kapittel 5, ved å vise til de unge mennenes adferd, men det har vært vanskelig å sette ord på denne internaliseringen av normer og verdier.

Alle steder og personer i teksten er anonymisert ved at de har fått nye navn. Stedene har jeg flyttet til områder som ligner i størrelse, infrastruktur og lignende. Det er en fordel at feltet mitt er en liten del av en storby med over seks millioner mennesker. Det bidrar til at det blir umulig å spore opp mine informanter. Dansegruppen jeg jobbet i heter Salamaleque, og de ønsket at jeg skulle bruke dette navnet i teksten. Foreldrene til alle barna har samtykket at navnet på gruppen blir brukt i Brasil og Europa i forbindelse med promotering av prosjektet. De ble informert om at jeg skrev masteroppgave i antropologi og at det jeg erfarte i dansegruppen kunne bli skrevet om i avhandlingen.

I dette kapitlet har jeg gitt en kort innledning til temaene og området jeg skriver om i denne avhandlingen. Jeg har også gjort rede for metodene jeg har benyttet og utfordringer jeg har opplevd under og etter feltarbeidet. I det neste kapitlet ønsker jeg å gi et teoretisk og historisk bakteppe for forståelse av klasse- og rasediskurser i Rio de Janeiro.

2. Teoretiske perspektiver og historisk bakgrunn

I dette kapitlet ønsker jeg å gi en teoretisk og historisk bakgrunn som resten av kapitlene hviler på. Jeg vil i korte trekk vise hva jeg forstår med makt, klasse og rase som analytiske begreper. Videre presenterer jeg noen historiske prosesser som jeg mener er viktige for å forstå dagens situasjon i Rio de Janeiro. Kapitlet er ment som en bakgrunn og introduksjon til tematikken jeg tar opp mer inngående i kapittel 3,4 og 5.

Makt som mening, diskurser og kamp om innflytelse

I det følgende ønsker jeg å belyse det jeg ser på som sentrale aspekter ved makt. Jeg vil se på makt som konstruksjon av meningsuniverser og diskurser som legger betingelsene for samhandling. Jeg vil også se på makt som mer direkte kamp eller konkurranse om innflytelse. I begge disse aspektene forstår jeg makt som noe relasjonelt, som oppleves og produseres gjennom sosial praksis av aktører i gjensidige avhengighetsforhold. Makt er ikke noe en person besitter uavhengig av andre, men en relasjon mellom sosiale aktører. Makt skapes i samhandling i en sosial situasjon der aktører deltar med egne interesser. Makt kan oppleves direkte som tvang eller vold, eller indirekte som ubevisst påvirkning(Krohn-Hansen 2001).

Makt som konstruksjon av mening

Mennesker klassifiserer og ordner verden rundt seg gjennom sosial praksis(Douglas 1996). En slik orden muliggjør og legger føringer på sosial samhandling. Steder, mennesker, handlinger og holdninger plasseres i symbolske ordener i kollektive meningsuniverser(Krohn-Hansen 2001).

En del av meningsuniversene er institusjonaliserte og formaliserte gjennom lovfesting, arkitektur og institusjoner(Lund 2000; Foucault 1999; Wolf 1994). Det er

meningsuniversene samt deres institusjonaliserte form jeg henviser til når jeg benytter begrepet diskurs i denne avhandlingen.

Diskurser oppleves stort sett som selvfølgelige strukturer utenfor individets kontroll. De opprettholder ofte gjeldende maktforhold siden de skapes i sosial samhandling som allerede er preget av hierarkiske forhold. På denne måten skapes en viss kontinuitet i meningsuniversene i et samfunn. I tillegg bygger ulike diskurser på hverandre, og virker gjensidig forsterkende og legitimerende (Yanagisako & Delaney 1995). Sammen virker diskursene som en helhetlig verdensforståelse, som i stor grad deles i et samfunn. Hierarkiene og systemene som skapes basert på meningsdiskursene oppleves derfor ofte som naturlige.¹³ I denne teksten tar jeg for meg særlig to slike hierarkiske systemer, klasse og rase. Disse hierarkiene bygger på ulike diskurser eller meningsuniverser knyttet til blant annet økonomi, kunnskap, smak, nasjonalisme og etnisitet. Diskursene gir mening til hierarkiene og legitimerer maktforholdene. De tildeler enkelte deler av befolkningen større grad av innflytelse og anerkjennelse.

Jeg forstår altså makt bl.a. som produksjon og reproduksjon av diskurser som opprettholder gjeldende strukturer i et samfunn. Denne produksjonen av mening foregår i samhandling som er preget av allerede eksisterende diskurser. Diskursene oppleves ofte som legitime og strukturerende av aktørene, og former premissene for sosial samhandling. De legitimerer hierarkier som gir aktørene i samhandlingen ulik grad av anerkjennelse og innflytelse. I kommunikasjonen av enkelte meningsuniverser forties eller underkommuniseres alternative måter å ordne verden på, som kanskje ville utfordret eksisterende maktrelasjoner. Jeg vil komme særlig inn på individenes reproduksjon av de gjeldende diskursene og maktrelasjoner i kapittel 5.

---

¹³Med naturlig mener jeg her noe som ikke stilles spørsmålsteget ved, noe som oppleves som utenfor menneskelig kontroll. Hva som legges i begrepet naturlig varierer, men i denne sammenheng refererer jeg til naturligjgjøring av ordner som bidrar til å legitimere og avpolitiserer dem. I flere tilfeller blir ordner ansett for å være mer uforanderlige og selvfølgelige hvis de knyttes til en ide om noe skapt av naturen eller en guddom (Tsing 1995; Wade 2002; Yanagisako & Delaney 1995).

Konkurransen om innflytelse

Utover makt som meningsuniverser og diskurser ser jeg makt som forhandling og konkurranse om innflytelse. Innenfor mer eller mindre naturaliserte diskurser foregår det hele tiden eksplisitt og implisitt kamp om innflytelse der enkeltindivider og grupper konkurrerer om muligheten til å få igjennom sin vilje i en gitt situasjon. For å belyse dette aspektet ved makt benytter jeg Bourdieus(1995) forståelser om sosiale felt og kapital. Slik jeg forstår felt i denne avhandlingen, viser det til sosiale arenaer for samhandling der sosiale aktører deltar og ønsker innflytelse og anerkjennelse(Moi 2002). Jeg ser på leiligheten, utelivet, arbeidsplassen, byen og interessegrupper som slike felt. På hvert av disse feltene er det enighet om hva som er gode egenskaper og ressurser, kapital, og hvordan man tilegner seg disse. En person som innehar mye av riktige ressurser og egenskaper i et gitt felt oppnår innflytelse og anerkjennelse. De ønskede og knappe egenskapene og ressursene innenfor et bestemt felt, er de jeg viser til når jeg bruker Bourdieus begrep kapital. Økonomisk kapital kan være penger og eiendom, kulturell kapital viser til adferd, sosial kapital består av kontakter og bekjentskap av betydning innenfor er gitt felt, og symbolsk kapital forstår jeg som personifisert kapital i form av for eksempel autoritet eller ære(Bourdieu 1995; Bugge 2002). De unge mennene i Rua do João viste meg tidlig hvordan ulike former for ressurser kan benyttes på ulike arenaer for å få innflytelse eller anerkjennelse, og hvordan mangel på ressurser eller kapital fører til tap av ønsket anerkjennelse. Denne praksisen knyttet til akkumulering og anvendelse av kapital preger store deler av deres hverdag.

Klasse som hierarkiserende diskurs

Jeg forstår i all hovedsak klassehierarkiet i Rio som en samfunnsorden basert på økonomiske og sosiale ulikheter(Goldstein 2003; O'Dougherty 2002). Denne hierarkiseringen av befolkningen legitimeres av diskurser som rangerer bestemte elementer og adferd i et verdihierarki. Gjennom å reprodusere en diskurs som deler samfunnet i klasser etter økonomiske og sosiale forhold rangeres befolkningen på en

verdiskala der noen har mer innflytelse, anerkjennelse og tilgang på kapital enn andre. Når jeg benytter begrepet klassesdiskurs i denne avhandlingen viser jeg til faktiske økonomiske og sosiale ulikheter og medfølgende anerkjennelse og innflytelse. Jeg viser også til meningsuniverset og ideologiene som legitimerer den sosioøkonomiske differensieringen av befolkningen(Caldeira 2000).

Klasse er et begrep med en bestemt historisk opprinnelse. Karl Marx knyttet klasse til kapitalistiske produksjonsformer og utbyttingsforhold. Ettersom produksjonsformer har endret seg, og begrepet har blitt benyttet av andre teoretikere, har innholdet endret seg, og en del samfunnsvitere har forkastet klasse som kategori og analytisk redskap(Ortner 1998). Begrepet har gjennom tidene vært knyttet til produksjonsmidler og eiendomsrett, økonomi, distribusjon og yrke, slekt, sosial status, symbolikk og smak(Bourdieu 1995; Ortner 1998; Wright 2005).

Jeg velger å benytte klassebegrepet i denne avhandlingen siden det ble brukt av mine informanter, og fordi jeg ser det som anvendbart som analytisk begrep for å beskrive sosioøkonomiske diskurser og deler av den hierarkiske differensieringen av befolkningen i Rio de Janeiro. Jeg opplevde sosioøkonomisk hierarkisering i Rio som en organisering og differensiering basert på økonomi, distribusjon, yrke og konsum, men også som uløselig knyttet til adferd. At to personer tjente det samme i samme yrke og eide like mye gjorde ikke at mine informanter nødvendigvis plasserte dem i samme klasse. Jeg vil anvende Bourdieus(1995) kapitalbegreper her for å vektlegge at økonomi, smak og adferd spiller sammen i forhold til anerkjennelse og plassering i det sosioøkonomiske hierarkiet.

De unge mennene i Rua do João deler befolkningen i Rio i rike, middelklasse, arbeiderklasse/fattige, og de som lever under fattigdomsgrensen. Inndelingen er basert på økonomiske forhold og det de kaller kultur eller adferd, det jeg forstår som klassehabitus

(Bourdieu 1995).¹⁴ De er opptatte av å markere forskjell og avstand til mennesker de anser for å tilhøre lavere klasser gjennom gjentagende praksis og bruk av symboler. Basert på dette fokuserer jeg på sosial klasse som et symbolsk klassifiseringssystem, der skillet mellom klassene er økonomiske, men også basert på sosial praksis og bruk av klassemarkører(Bourdieu 1995; Weininger 2005).¹⁵ Hvordan de unge mennene gjør dette vil jeg forsøke å vise i gjennomgangen av ulike aspekter ved det sosioøkonomiske hierarkiet i Rio de Janeiro i kapittel 3.

Det symbolske og performative aspektet ved klasse har hele tiden vært avgjørende for middelklassen i Brasil, særlig i økonomiske nedgangstider(Caldeira 2000; O'Dougherty 2002; Owensby 1999). I begynnelsen så jeg på de unge mennene som unntak, siden de var økonomisk fattige som levde i middelklassen, men det viste seg at dette var utbredt. Owensby viser at det har vært slik for den brasilianske urbane middelklassen siden den oppstod med nye yrker i de urbane sentrene. Mennesker som konstruerer en middelklasseidentitet tjener ikke alltid mer eller har andre yrker enn de som har en arbeiderklasseidentitet eller blir plassert av andre i en lavere klasseposisjon. De er avhengig av andre differensieringsprinsipper enn økonomi og yrke(Owensby 1999). De unge mennenes aktive arbeid for plassering i en usikker middelklasseposisjon har lange historiske røtter. Med utviklingen av turistindustrien, servicenæringen og økt migrasjon og urbanisering ser det ut til at denne gruppen øker ytterligere i Rio de Janeiro. På den ene siden er klassesystemet et hierarki der mennesker plasserer hverandre basert på økonomiske og sosiale aspekter slik jeg har forklart ovenfor. På den andre siden ser jeg at det også er en identitet og et selvbylde(Ortner 1998). De unge mennene føler stolthet, skam og moral knyttet til en klassebasert identitet. Klasseidentiteten preger deres selvanskuelse sammen med andre identiteter, for eksempel rase, kjønn og nasjonalitet.

---

¹⁴ Jeg forstår habitus som kroppsliggjort kultur og internaliserte normer for adferd. Klassehabitus er kroppsliggjorte klassespesifikke holdninger, følelser og adferd(Bourdieu 1994).

¹⁵ De plasserte for eksempel rike kriminelle sammen med arbeiderklassen basert på adferd og det de kaller mangel på kultur.

Klasse slik jeg ser det, må altså forstås på to nivåer, som en hierarkisk diskurs som benyttes for å rangere mennesker, og som en individuell og personlig opplevd identitet. Disse to nivåene er uløselig knyttet sammen i den enkelte aktør og i sosiale relasjoner, og reproduseres kontinuerlig som meningsuniverser og diskurser gjennom sosial praksis.

Rase som ulike diskurser

Ideen om menneskeraser er en historisk konstruert sosial klassifisering av jordas befolkning basert på utvalgte trekk ved utseende, geografisk opprinnelse og kultur (Barcelos 1999; Reichmann 1999; Sanjek 1994). Klassifiseringen bygger på en rasehierarkisering som ble utviklet i Vest-Europa i forbindelse med Europas ekspansjon og imperialismen på 1400-tallet, og har senere blitt brukt på ulike måter for å forklare og legitimere maktrelasjoner og ulikheter (Martinez-Alier 1989; Sanjek 1994).

Raseklassifisering baseres på diskurser som knytter menneskelige egenskaper til arv og kropp (Wade 2002). Klassifiseringen har alltid vært hierarkisk rangert, og gjentatte empiriske undersøkelser har vist at sammenhengen mellom rasekategori og verdirangering opprettholdes (Sanjek 1994). Antropologen Eugenia Shanklin har foreslått at rasebegrepet på grunn av dette bør droppes fra akademia, og erstattes med begrepet rasisme, som retter fokuset på fordommene knyttet til det hun kaller biologiske eller sosiale arvede karakteristikk (Wade 2002:7). Jeg velger i denne teksten å innlemme rasisme som et element i det jeg kaller rasediskurser. Jeg beholder begrepet rase som en fellesbetegnelse på diskurser knyttet til klassifiseringene jeg beskrev over, selv om disse diskursene ofte eller alltid er rasistiske.

I Rio i dag reproduseres ulike kulturspesifikke rasediskurser. Disse er knyttet til historie, nasjonalisme, seksualitet, kjønn, natur, klasse og andre samtidige diskurser (Sheriff 2001; Wade 1997). I denne avhandlingen vil jeg hovedsakelig fokusere på diskurser som omhandler eurobrasilianere og afrobrasilianere, og ikke gå inn på diskurser og opplevelser knyttet til Brasils urbefolkning.

Ikke alle opplever rasediskursene på samme måte, og enkeltindivider kan oppleve rase ulikt i ulike situasjoner. I enkelte øyeblikk er for eksempel Thiago stolt av å kalle seg afrobrasilianer og i andre øyeblikk opplever han skam over sitt utseende etter å ha blitt utsatt for rasistiske kommentarer. Noen ganger fokuserer han på utseende som avgjørende for rasekategorisering og andre ganger trekker han frem kulturarv og afrikansk religion og tradisjon som grunnlaget for raseidentitet. Kvinner og menn, rike og fattige, euro- og afrobrasilianere i urbane eller rurale strøk kan ha ulike opplevelser og tanker rundt rase.

Antropologer som har studert rasetematikk i Brasil har vært uenige om hva slags rasediskurser som benyttes av brasilianere generelt. Enkelte antropologer har sett på Brasil som et harmonisk rasedemokrati, og andre har samtidig påpekt enorme sosioøkonomiske ulikheter basert på rasisme (Sheriff 2001). Enkelte fokuserer på hudfarge og utseende som hovedfokus for rasetenkning i Brasil, mens andre mener at ideer om avstamning, adferd og kultur er vel så viktig i rasediskurser (Sheriff 2001). Brasils statlige statistiske undersøkelser har også vekslet mellom å ha med og å ikke ha med rasekategorier i sine spørreskjemaer, og rasekategoriene har blitt endret ettersom nasjonale og politiske interesser har variert (Piza og Rosemberg 1999).¹⁶ Jeg vil argumentere for at det ikke bare er endringer i rasediskurser over tid, men at det eksisterer ulike rasediskurser simultant i dagens Brasil. Disse diskursene varierer fra å omhandle fysiske trekk og hudfarge til å omhandle kultur, adferd og intelligens. Rase representerer en type klassifiserende diskurser som har stor kraft og anvendbarhet siden de anses for å være vedvarende og naturlige, selv om de forandres hele tiden for å passe med andre diskurser, ideologier og maktforhold (Wade 2002).¹⁷

---

¹⁶ De offisielle rasekategoriene benyttet i dag er preto/svart, pardo/brun, hvit, gul, og indigenus/avstammer av urbefolkningen (Roland 1999).

¹⁷ Jeg anser kjønn, etnisitet, slekt, nasjonalisme som lignende diskurser. De har en aura av autensitet og vedvarende over seg samtidig som de historisk sett endres hele tiden (Yanagisaco og Collier 1995).

Selv om det har vært endringer av rasediskursene i Brasil og verden generelt, har det samtidig vært stor grad av kontinuitet i det sosiale og økonomiske ulikhetsforholdet mellom mennesker med europeiske og afrikanske trekk eller avstamning (Sanjek 1994). Jeg mener at blant annet denne internasjonale kontinuiteten i sosiale ulikheter knyttet til rase gjør det viktig å fortsatt operere med rase som analytisk og teoretisk fokus innenfor samfunnsvitenskapene. Relasjonene er gjenkjennelige men samtidig kulturspesifikke og foranderlige. For å forstå disse relasjonene og hvorfor de vedvarer er det viktig å se på hvordan de opprettholdes i sosial adferd som skaper og preges av lokalspesifikke diskurser.

I kapittel 4 vil jeg ta for meg noen av dagens rasediskurser i Rio de Janeiro og se på hvordan de berører de unge mennene i Rua do João. Jeg vil argumentere for fruktbarheten av å se på rase som flere samtidige og gjensidig påvirkende diskurser, og forsøke å vise hvordan de unge mennene selv kan sies å reprodusere diskursene.

Historisk perspektiv på maktrelasjoner og utvikling av klasse- og rasediskurser.

For å forstå dagens maktrelasjoner og i dette tilfellet klasse- og rasediskurser, mener jeg at det er nødvendig å se på de store historiske strømningene som har influert samfunnet og sosial differensiering over tid (Wade 1997). Nedenfor ønsker jeg å presentere noen historiske prosesser som har preget dagens klasse og rasediskurser gjennom tidene, og som legger grunnlag for noen av ideene knyttet til klasse og rase i Rio de Janeiro dag.

Historisk bakteppe

I år 1500 kom ekspedisjoner fra Portugal til Brasil, og på 1530 tallet, etter gradvis innflytting og utforsking av landområdene langs kysten, erklærte Portugal Brasil for å være en portugisisk koloni. Brasil ble fort en viktig eksportør av råvarer. Infrastrukturen ble bygd opp for å passe en spesialisert produksjon, og portugiserne hentet mer enn 3,5

millioner slaver fra Afrika som arbeidskraft til plantasjene og gruvene. Europeere var jordeiere, gårdseiere, administratører og regnskapsførere, mens det fysiske arbeidet ble utført av slaver.¹⁸ Denne produksjonsformen bygde på en sosial struktur som oppfordret til differensiering og fremmet sosial ulikhet(Goldstein 2003). Selv etter at Brasil ble erklært selvstendig i 1825, fortsatte en spesialisert produksjon og eksport av råvarer og import av ferdigfabrikater. Forutsetningene for og følgene av en slik produksjonsform er et menneskesyn som skiller verden i raser der hvite europeere blir ansett for å være den overlegne rasen. Verdirangeringen av europeere og afrikanere, og ideen om at det eksisterer ulike menneskeraser utviklet på 1500 tallet har lagt noe av grunnlaget for dagens rasediskurser(Sanjek 1994).

Rio de Janeiro

Rio de Janeiro var Brasils hovedstad fra 1763 til 1960, og hovedstad for hele det Portugisiske koloniimperiet fra 1808 til 1821. Kongefamilien, adelen og andre velstående portugisere rømte fra Napoleon til Rio i Brasil. Arbeidere ble skjøvet ut av sentrum for å gjøre plass til den nye overklassen, et bosetningsmønster som fortsatt preger byens sosiale landskap. Rio de Janeiro var en viktig havneby knyttet til Europa og Afrika og sentral for handel, import av slaver og ferdigfabrikater, og eksport av råvarer. Slavene ble fraktet videre ut til storgårdene og gruvene, og den europeiske befolkningen var og er i flertall i sentrum av Rio.

Brasil var i 1888 den siste av de tidligere koloniene i Latin Amerika som forbød slaveri, og like etter ble Brasil republikk med ny grunnlov. Forbudet mot slaveri skapte ikke større endringer i arbeidsforholdene. Før forbudet hadde betalt arbeidskraft tatt over mesteparten av arbeidet på plantasjene og de fleste frie slavene slo seg sammen med denne gruppen lavtlønnede arbeidere. De fortsatte å bo i husklyngene knyttet til

---

¹⁸ Sidney Mintz(1985) påpeker i en analyse av sukkerets betydning i moderne historie, at den industrielle veksten og kapitalismen i Europa i stor grad har vært avhengig av sukkerproduksjonen i koloniene. Samtidig skapte industrialisering og modernisering i Europa en bestemt samfunnsstruktur basert på råvareproduksjon i koloniene med store plantasjer, få jordeiere og importert arbeidskraft.

plantasjen, og arbeidet for retten til en jordlapp, eller for svært lave lønninger. Rasebasert segregering knyttet til arbeid og bosted ble opprettholdt. På slutten av attenhundretallet møtte Brasils sukkerindustri økt konkurranse, og var nødt til å effektivisere produksjonen. Småbrukene måtte ekspandere, slås sammen med andre, eller avvikles. Flere gårdeiere flyttet inn mot byene for å ta del i den økende handelen, mens de overflødige arbeiderne møtte tøffe tider som sesongarbeidere (Sheper-Hughes 1992). Statene i nordøst led mest under dårlige tider for jordbruket, og fortsatt blir disse områdene ansett for å ha den største fattigdommen i Brasil. Fattigdom og dårlige levekår driver mange bønder til å søke arbeid og bosted i byene, i håp om en lettere tilværelse.

Handelen i byene ble utviklet, og bølger av innvandrere fra Europa og Japan slo seg ned, hovedsakelig i Rio de Janeiro og Sao Paulo. Arbeidsdelingen som har tradisjoner tilbake til 1500 tallet ble i stor grad opprettholdt også her. I Rio jobbet innflyttede europeere og tidligere jordeiere fra resten av Brasil som handelsmenn knyttet til importvarer, mens tidligere slaver fra landsbygda tok mer fysisk arbeid i form av fabrikkarbeid, tjenestearbeid og bygningsarbeid. Handelsmenn, bedriftseiere og ledere i servicenæringen bosatte seg i sentrum og den fattigere afrobrasilianske delen av befolkningen ble presset ut til slumområder rundt byen (Goldstein 2003). I Rio bosatte frigitte slaver, innvandrere fra nordøst og lavtlønnede arbeidere seg i åssidene og i periferien der de bygde egne enkle små hus (Sheriff 2001). Disse bosetningene er forløperne til Rios mange favelaer og byens romlige segregering av fattige og rike, afrobrasilianere og eurobrasilianere. I tillegg til å bevare skillet mellom fattig og rik skapte industrialiseringen og globaliseringen en ny middelklasse som satset på arbeid i servicenæringen. Denne gruppen tilhørte verken landeiere eller fabrikk- og plantasjearbeidere. De var ikke mye rikere enn fabrikkarbeiderne til å begynne med, men hadde en ide om sosial mobilitet gjennom utdanning, kontakter i næringslivet og i serviceindustrien i byene. Brian P. Owensby (1999) har beskrevet denne delen av befolkningen på 18-1900-tallet som ofte lysere i huden og mer beleste enn arbeiderklassen, men farlig nær fattigdom og derfor svært opptatt av å skape avstand til

---

underklassen. Den nye middelklassen vokste frem i takt med en økende konsumkultur, og varer og konsum ble viktige klassemarkører. Konstruksjon av middelklassetilhørighet er fortsatt i stor grad avhengig av symbolsk adskillelse fra fattige, og en ide om sosial mobilitet gjennom utdanning, kontakter og serviceyrker.¹⁹ Tre av de unge mennene i Rua do João har flyttet inn til Rio de Janeiro med drømmer om økonomisk og sosial fremgang. De ønsker utdanning, og har tatt seg arbeid i den fortsatt økende servicenæringen, nå knyttet til turisme. De tjener rundt minstelønn, men distanserer seg fra arbeiderklassen eller dem de kaller fattige med fattigkultur. De kan sies å representere en stadig flom av migranter fra landsbygda og mindre byer som forsøker å skape et bedre liv i storbyen, en bevegelse med lange tradisjoner. Mange av innflytterne bosetter seg i favelaene, men de unge mennene er fast bestemt på å klare seg i middelklassenabolag med fysisk og sosial avstand til de fattige.

Brasils politiske historie er preget av mange store korrupsjonsskandaler, store kupp og har gjennomgått tider med demokrati og diktatur. I flere perioder har inflasjon rokket ved den økonomiske utviklingen, men landet er nå preget av økonomisk vekst²⁰. En ting som ikke har forandret seg mye er den store ulikheten mellom fattige og rike, og mellom afrobrasilianere og eurobrasilianere. I tider med økonomisk vekst har ulikhetene økt ytterligere. Det har vært rettet en del fokus på å redusere fattigdom, men det har ikke vært mye som har utfordret makten til den økonomiske eliten(Goldstein 2003).

Cardoso var den første presidenten som i 1995 offentlig innrømmet at det eksisterer rasisme i Brasil(Dos Santos 2006) Han skrev også boken *Dependency and Development in Latin America* (1979) om forholdene mellom sosiale klasser i Brasil og global kapitalisme(Goldstein 2003). De siste årene har politikere og media åpnet for en sterkere

---

¹⁹ Caldeira (2000) og O'Dougherty(2002) har beskrevet at denne symbolske differensieringen ikke svekkes i økonomiske nedgangstider. Middelklassen benytter praksis og diskurser som opprettholder avstanden til arbeiderklassen.

²⁰ Jeg tar ikke for meg det økonomiske mirakelet på 60-70 tallet eller inflasjonen på 80-90 tallet selv om disse årenes hendelser i stor grad har preget klassehierarkiseringen i Brasil. Middelklassen økte kraftig på 60-70tallet, og opprettholdt sin klasseposisjon under vanskelige økonomiske kår på 80tallet(Caldeira 2000; O'Dougherty 2002).

kritikk av statistiske ulikheter basert på rase. Det er imidlertid fortsatt få afrobrasilianere i ledende politiske og akademiske verv(Dos Santos 2003).

Presidentvalgene i 2003 og 2006

Luís Inácio Lula da Silva, Lula, ble valgt til Brasils president i 2003. Han er den første brasilianske presidenten som kommer fra fattige kår. Hans politiske karriere startet innenfor fagforeningen for fabrikkarbeidere i Sao Paulo. Lula var med å stifte *Partido dos trabalhadores* i 1980, og i 1989 stilte han for første gang som presidentkandidat.²¹ Under Lula har Brasil fortsatt sin økonomiske vekst. Han har lovet større økonomisk likhet og rettferdighet i Brasil, og han har satt i gang flere prosjekter for å nå dette målet for eksempel *bolsa familia*, en økonomisk støtteordning for fattige familier der de får penger mot at barna går på skolen(www.fomezero.gov.br) Mange ble imidlertid skuffet da også Lula, som mange politikere før ham, ble anklaget for innblanding i korrupsjon og hvitvasking av penger. Lula vant gjenvalget i 2006, men korrupsjonsskandaler preger stadig store deler av det politiske mediabildet.

Lula startet fra en fattig bakgrunn og krevde likhet for alle. Antropolog João H Costa Vargas(2006) beskriver en endring i Lulas politikk fra likhet for alle til like muligheter for alle. Da Lula begynte ble han sett på som en trussel for flere parter i samfunnet; han var imot betaling av utenlandsgjeld og han hadde kommunistiske kollegaer noe som skremte den økonomiske eliten. Lula mistet velgere ved å være radikal, og han valgte etter hvert en mer taktisk linje. Vargas peker på at Lula har endret seg til å bli en typisk politiker som samarbeider, inngår kompromisser og demper seg i svært mange av sakene han i utgangspunktet var soleklar på, og *Partido dos trabalhadores* fører nå en politikk nærmere sentrum. Dette skiftet i Lulas politikk har blitt tatt dårlig imot av de unge mennene i Rua do João. De brukte Lula som eksempel på at de sosiale forholdene i Brasil ikke vil endres, og at de rike sitter med makten. De mener at Lula også blir styrt av

---

²¹ Han stilte og tapte mot Cardoso i 1994 og 1998.

penger som mange andre brasilianske politikere, og hvis ikke Lula som selv kommer fra en fattig bakgrunn kan gjøre noe med maktforholdene, så kan ingen klare det.

I motsetning til lokale politikere mener de unge mennene at internasjonalt engasjement og økt turisme kan bedre landets og folkets økonomi. De panamerikanske leker er et eksempel på et slikt arrangement. Rio har tidligere arrangert FNs miljø og utviklingskonferanse, UNCED, *Earth Summit on Sustainable Development* i 1992 og søker sommer OL 2016. Med økt internasjonal anerkjennelse, og turisme venter de unge mennene at det skal bli flere arbeidsplasser og bedre lønninger som vil komme alle brasilianere til gode.

De panamerikanske leker

Rio forbereder blant annet arrangement av de panamerikanske leker i juli 2007. På hjemmesiden for Pan America Rio 2007 står det hvordan dette er et arrangement som vil føre til store økonomiske og sosiale forandringer for byen. Arrangørene viser til Seoul i Sør Korea og Barcelona i Spania sin positive utvikling etter OL arrangementer. Det står videre at Rio vil vise seg og bli husket for sin kapasitet til å arrangere et slikt arrangement, og byen vil oppleve økning i arbeidsplasser, økte investeringer, bedret infrastruktur og et kraftig løft i turistnæringen(www.cob.org.br/pan2007). Thiago og Gilberto har snakket mye om dette arrangementet og dets ringvirkninger. De satser på gode år for turistnæringen, slik at de kan få gode og stabile jobber.

Mennene opplever også hvordan myndighetene skifter taktikk i forhold til favela- og kriminalitetsproblematikken. Den delen av byen der konkurranser i mange av sportsgrenene skal holdes, er under kraftige angrep fra politiet i et forsøk på å redusere kriminaliteten i området. Favelaene i Thiagos nabolag får være i fred, men myndighetene snakker om å sette opp fasader langs veien for å skille mellom de besøkende og slumområdene.

Det er alt i alt stort fokus på arrangementet og den medfølgende oppmerksomheten byen vil få. Politikere, mediene og brasilianere generelt er opptatte av å gi et godt inntrykk internasjonalt, og dette preger nasjonale forhold og nasjonal politikk.

I dette kapitlet har jeg forsøkt å gi et teoretisk og historisk bakteppe for min undersøkelse av klasse og rasediskurser i Rio de Janeiro. Landets og byens historie danner en viktig kontekst for utviklingen av dagens diskurser. Videre i avhandlingen vil jeg fokusere på klasse og rase som differensieringsprinsipper i samfunnets hierarkiske organisering. Jeg baserer teksten på opplevelsen av hierarkiene hos de fem unge mennene i Rua do João. Jeg har skilt fra hverandre disse to hierarkiene i kapittel 3 og 4, men ønsker å understreke at disse ikke opererer som atskilte i virkeligheten.

3. Det sosioøkonomisk hierarkiet i Rio de Janeiro

Det er store økonomiske forskjeller i Rio de Janeiro og Brasil i dag. Disse forskjellene danner grunnlaget for en sosioøkonomisk differensiering av befolkningen. Jeg deler inn Rios befolkning i fire klasser basert på de fem unge mennene i Rua do João sine beskrivelser og min egen opplevelse av det sosioøkonomiske hierarkiet. De unge mennene opererte hovedsakelig med gruppene: de rike, middelklassen, de fattige/arbeiderklassen og de som lever under fattigdomsgrensen. Det er store materielle og sosiale ulikheter i byen som sammen utgjør et hierarki bestående av ulike samfunnsklasser der arbeiderklassen er den største(O'Dougherty 2002). I dette kapittelet ønsker jeg å presentere dette klassesystemet. Jeg vil ta for meg ulike økonomiske og sosiale aspekter knyttet til klasse for å vise hvordan den hierarkiske differensieringen kommer til uttrykk i hverdagen til beboere i Rio de Janeiro. Jeg ønsker også å se på hvordan enkeltindivider forholder seg til det sosioøkonomiske hierarkiet ved å beskrive de fem unge mennene i Rua do João sine opplevelser og strategier knyttet til hierarkiet.

Gilberto, Felipe, Juninho, Thiago og Bruno tilhører økonomisk sett arbeiderklassen i Rio, men det gjør også folk fra favelaene som de er svært opptatte av å distansere seg fra(Caldeira 2000;O'Dougherty 2002). De fem unge mennene har tilegnet seg kunnskap om det sosioøkonomiske systemet som gjør at de vet hva slags adferd som fører til at andre plasserer dem høyt eller lavt i hierarkiet. I et hierarkisk samfunn som Rio blir mulighetene mennene har, sterkt preget av deres sosioøkonomiske posisjon. De vet for eksempel at folk fra favelaer er utsatt for diskriminering, og at rike blir bedre behandlet enn fattige i de fleste sosiale sammenhenger(Bourgois 2003). De har lært hvilke kvaliteter arbeidsgivere og andre signifikante andre dømmer dem etter og verdsetter(Goldstein 2003). For de unge mennene er det gode liv, med frihet, verdighet og muligheter, et liv i middelklassen. De ønsker derfor å klatre i det sosioøkonomiske hierarkiet, og velger et levevis og en adferd som skal bidra til å plassere dem i middelklassen(O'Dougherty 2002). De mangler de økonomiske midlene, men er

eksempler på hvordan klasse ikke alltid er noe man er eller har, men noe man gjør(Caldeira 2000;Gill 1994). Disse mennene har funnet ulike måter de kan leve i middelklassen på ut fra deres opportunitetssituasjon. Thiago oppsummerte dette da han forklarte meg hvordan han opplevde sin egen situasjon: ”*Eu sou pobre mas ando na classe média*, Jeg er fattig, men jeg beveger meg i middelklassen”.

Ulike aspekter ved det sosioøkonomiske hierarkiet

Klassesystemet i Rio er basert på materielle og økonomiske forhold, men omfatter samtidig sosiale, kulturelle og romlige aspekter. Klassetilhørighet og klasseskiller kommuniseres kontinuerlig gjennom bevisst og ubevisst bruk av symboler og tegn. Konsum, smak, språk, bevegelse, oppdragelse, bruk av rom og hjeminnredning er eksempler på elementer som kan utgjøre klassemarkører, dvs. signalisere klassetilhørighet eller avstand(Caldeira 2000;Gill 1994; Goldstein 2003;Gullestad 2001; Lutz & Collins 1993).

Inntekt og økonomisk kapital

Det sosioøkonomiske hierarkiet i Brasil er blant annet opprettholdt av store ulikheter i inntekt. Minstelønnen er i dag R\$350²² og tilsvarer ca 1000NOK. 59,1% av den brasilianske befolkningen tjener under to minstelønner i måneden i forhold til 28,3% som tjener mer. Av disse er det kun 8,9% som tjener over fem minstelønner(World Bank 2001). Lønnstrinn regnes ut fra denne minstelønnen dvs. at en person tjener for eksempel en og en halv eller to minstelønner. Minstelønnen er lovfestet og er regnet ut i henhold til blant annet matvarepriser.

---

²² R\$1 = 2,8742 NOK. (Norges bank 28.11.06)

Lønnsnivået har økt jevnlig de siste årene, og minstelønnen ble satt til R\$350²³ i april 2006. I en storby som huser en stor del av landets aller rikeste personer og mange turister presses levekostnadene oppover. Verdensbanken beregner fattigdomsgrensen ut ifra prisen på en matkurv, dvs. den nødvendige maten for å overleve i en måned. De regnet ut at i 1997 trengte man i Brasil minimum R\$132²⁴ i måneden til mat og andre artikler som for eksempel toalettpapir og såpe (World Bank 2001). Det betyr at hvis prisene har stått stille er det R\$218²⁵ igjen av en minstelønn.²⁶ R\$218 dekker ikke bolig i Rio. Leie av en leilighet koster R\$600²⁷, et rom på 25 kvadratmeter kan komme ned i R\$3-400.²⁸ 46,2% av befolkningen tjener under to minstelønner dvs. under R\$700²⁹ i det sentrale området av Rio De Janeiro. Juninho, Gilberto, Bruno, Felipe og Thiago tjener mellom R\$350 – R\$800.³⁰ Ingen av dem har i utgangspunktet nok i inntekt til å dekke bolig, mat og helsetjenester. Juninho sa at han måtte ha R\$2000³¹ i måneden for å kunne dekke en middelklasselivsstil med leie av bosted, bil og muligheten til en gang å forsørge en familie.³²

Verdensbanken omtaler Brasil som et av landene med størst forskjeller i inntekt, der en liten elite sitter med høye lønninger og en stor andel tjener rundt minstelønn. Selv om Brasil opplever økonomisk vekst betyr det ikke at det kommer de fattige eller den vanlige

---

²³ 1004,50NOK.

²⁴ 378,84NOK.

²⁵ 625,66NOK.

²⁶ Prisene på matvarer har ikke stått stille, og det er litt dyrere i en storby med mye turisme som Rio De Janeiro.

²⁷ 1722NOK.

²⁸ 861-1148NOK. (Priser gjelder Santa Teresa 2006)

²⁹ 2009NOK.

³⁰ 1004,50NOK. - 2296,00NOK.

³¹ 5740NOK.

³² Middelklassen i Brasil blir knyttet til eierskap over eget hus og bil (O'Dougherty 2002:38).

arbeider til gode. Minstelønnene er svært lave i forhold til de nasjonale lønnsnivåene (World Bank 2001). Middelklassen er som i resten av Brasil relativt usynlig i Rio og byen er et visuelt uttrykk for de store økonomiske forskjellene der mangemilliardærer bor side om side med de fattige, og en stor arbeiderklasse opplever begrenset sosial mobilitet.³³

Valg av arbeid som økonomisk og sosial strategi

Både lønnsnivået og tilgangen til ulike yrker varierer mellom ulike samfunnsgrupper. Arbeidsledigheten er relativt lav, men de mange lavtlønnede arbeiderne bytter arbeidsplass hyppig, opplever stor økonomisk usikkerhet, og går sjelden opp i lønn. I løpet av seks måneder skiftet alle mine informanter jobb minst en gang, og de måtte stadig forhandle om nye lønns- og arbeidsforhold. Av lavtlønnede er den store andelen hushjelper blant taperne med hensyn til lønn og sosial anerkjennelse. Disse jobbene tilfaller hovedsakelig afrobrasilianske kvinner fra fattige strøk med lav eller ingen utdanning. Så å si alle familier med middelklasseinntekt eller mer, har hushjelp og/ eller barnepike. Denne yrkesgruppen er stor, dårlig betalt, og ofte utenfor det offisielle arbeidsmarkedet (Goldstein 2003).³⁴ Selgere på stranden og på gatene er også utenfor det offisielle arbeidsmarkedet og havner ofte på bunnen av den økonomiske rangeringen. Andre grupper med minstelønn er for eksempel ekstrahjelper på restauranter, ryddegutter, frisører og ansatte i små butikker.³⁵ Thiago tjente minstelønn i videoutleiebutikken han jobbet, og fikk ca. R\$400³⁶ som frisør. Juninho fikk R\$450³⁷ i måneden da han jobbet på

---

³³ Brasils middelklasse er svært liten sammenlignet med en del europeiske land og USA (O'Dugherty 2002; Ortner 1998)

³⁴ For å bli registrert arbeider med påfølgende rettigheter og plikter må arbeidsgiver signere arbeidskortet til den ansatte. Juninho valgte ved to anledninger å ikke la arbeidsgiver signere kortet siden han anså arbeidsgiver for å være på kanten av loven og ikke ønsket å bli formelt knyttet til den tvilsomme bedriften. Da han ikke fikk siste lønning ved oppsigelse var det lite han kunne gjøre med saken.

³⁵ Simões påpeker at yrker som krever manuelt arbeid ofte gir lav lønn. Han trekker linjer tilbake til slaveriet for å vise hvordan Brailianere kobler sammen manuelt arbeid med lavere sosial og rasemessig rang (Simões 2006:6).

³⁶ 1148NOK.

³⁷ 1291NOK.

---

kjøkkenet på en mindre restaurant. Større butikker på kjøpesentre og lignende har ofte litt høyere lønninger, både Felipe og Gilberto tjente R\$600³⁸ i gavebutikk og bokhandel. Lønnsnivået varierer fra en butikk til en annen, og fra en ansettelse til en annen. Bruno jobbet på en større restaurant der han tjente R\$600³⁹ i måneden mot at han stilte opp på kort varsel og i praksis jobbet nesten dobbel stilling. Blant typiske høytlønnede yrker finner man leger, advokater og bedriftsledere. Disse jobbene er imidlertid kun tilgjengelig for personer med høy utdanning, noe som i praksis også innebærer at de kommer fra rikere familier. Selv om disse yrkene også varierer noe, holder de generelt et høyere lønnsnivå.

Utover inntekt og akkumulering av økonomisk kapital er yrke også knyttet til ideer om verdighet, anerkjennelse og sosial posisjon (O'Dougherty 2002). Hvilken jobb man tar har en viktig signaleffekt for de unge mennene og kan gi dem verdifull kulturell og sosial kapital. (Bourdieu 1995) Felipe jobber i en butikk der kun rike brasilianere eller turister handler. Denne jobben stiller krav til høflighet, dannelse, språk og klesstil. Felipe er stolt over å jobbe der siden han blir ansett for å være en respektabel person av både eieren og kundene. Gilberto jobbet lenge i en kjent bokhandlerkjede som krevde at han var belest og hadde høyere utdanning. Lønnen var relativt lav, men jobben gav kulturell kapital som distanserte Gilberto fra mennesker uten høyere utdanning. Han forklarte at referanser fra en slik jobb er viktig å ha på en CV når han søker jobb senere. Juninho jobbet en stund som resepsjonist på et lite, men internasjonalt anerkjent ungdomsherberge. Han valgte denne jobben for å være i kontakt med europeere. Han sa at ved å jobbe med europeere kunne han tilegne seg verdifull kunnskap om dannelse og

---

³⁸ 1722NOK.

³⁹ 1722NOK.

europesk kultur som han kunne benytte seg av ved senere anledninger knyttet til arbeid eller privat i sosiale sammenkomster.⁴⁰

De unge mennene jobber ikke hvor som helst. Arbeidsstedets anerkjennelse er viktig, og de ønsker ikke å bli knyttet til det de anser for å være lavstatusyrker eller lavstatuskjeder. Gilberto hadde vært på et intervju på et mindre hotell som viste seg å bare ha to stjerner. Selv om han sårt trengte jobb og penger, takket han nei til stillingen. Han forklarte at det var under hans verdighet å arbeide på et slikt sted, og han sa at han ikke ønsket å komme i kontakt med den type mennesker som velger å bo eller jobbe på tostjerners hoteller.

Arbeidsmarkedet er knyttet til den sosioøkonomiske differensieringen av befolkningen i Rio. En stor del av befolkningen jobber for minstelønn, og en liten elite tjener store penger. Hva slags yrke en person har sier mye om personens sosioøkonomiske plassering. Yrker som hushjelp, gateselger, gatekjøkkenmedarbeider, kjøkkenhjelp og lignende er en sterk indikator på at personen som besitter stillingen er fattig og tilhører arbeiderklassen som hovedsakelig holder til i favelaene (Goldstein 2003; Sheriff 2001). De unge mennene velger yrke både basert på lønn og på yrkets tilknytning til det sosioøkonomiske hierarkiet. Yrkene tilhørende overklasseborgere er utilgjengelige, men en del yrker tilhørende middelklasseborgene er innen rekkevidde, og CV fra et slikt anerkjent arbeidssted kan være en inngangsbillett til det neste. På denne måten bidrar strategisk valg av arbeid til å plassere dem i middelklassen og distansere dem fra arbeiderklassen og favelaen.

Utdannelse og utvikling

En av grunnene til at de sosiale og økonomiske forskjellene opprettholdes er at høyere utdanning som kreves for de best betalte jobbene har blitt et gode for de rike.

---

⁴⁰ Utenlandske elementer og kultur blir høyt vurdert av de unge mennene, og er viktig for konstruksjon av middelklasseidentitet i Brasil (O'Dougherty 2002). Liechty (2003) trekker frem dette som avgjørende for konstruksjon av middelklasseidentitet også i Nepal.

Opptakskravene til universiteter og høyskoler er svært høye i forhold til det nivået elevene ligger på etter fullført offentlig grunnskole. Rike familier sender barna sine på private skoler som gjør barna rustet til opptaksprøvene og videre utdanning (Goldstein 2003). Mange private skoler er dyre, men høyt prioriterte investeringer siden den offentlige skolen ikke er et alternativ for dem som ønsker å studere senere (O'Dougherty 2002). Det finnes universitetskurs med lavere opptakskrav, men disse er ofte private og veldig dyre slik at også de ekskluderer folk fra lavere lag. Kursene med lav pågang og som derfor har lavere opptakskrav, er dårlige og lite anerkjente og vil ikke garantere jobb ved endt studium. Det finnes statlige stipendordninger, men de er vanskelige å få og krever at man kjenner noen som har en viss innflytelse og posisjon i samfunnet. Stipender og rabattordninger gis også til de beste studentene som allerede er innenfor systemet. Ved hjelp av disse var det mulig for Gilberto å fortsette sine studier i turisme på et privat universitet. Skolen hans gav rabatt på neste års kurs til de elevene som fikk toppkarakterer.

Felipe og Gilberto kom til Rio for å ta høyere utdanning og ser på utdanningen som en viktig investering i fremtiden. Utdanning som utvikling og fattigdomsbekjempelse er både en individuell og nasjonal artikulert strategi. Gilberto og Felipe ble sponset av sine foreldre for å få råd til det første året på universitetet. De kommer begge fra familier med middels god økonomi fra staten Minas Gerais. For å kunne fullføre utdanningen var de imidlertid avhengige av å få gode resultater siden universitetene kun tilbyr stipendordninger for de beste studentene. De har jobbet hardt for å skaffe seg en utdanning som kan gjøre dem mer attraktive i høyere lønnede stillinger innenfor turistnæringen. Begge har arbeidet nesten fulltid ved siden av studiene for å betale levekostnadene i Rio.

Med sin bakgrunn fra favelaen har Thiago fått en annen billett inn på universitetet. Kvoteringsordninger gir utvalgte fattige søkere fra favelaene gratis universitetskurs. Thiago sier at det er veldig vanskelig for han å henge med i undervisningen når alle de andre i klassen ligger langt foran ham siden de har hatt privat grunnskole. Thiago har

strøket på opptaksprøvene til grunnkurs på det offentlige universitetet tre ganger, og har utsatt nye forsøk. Nå har han begynt å ta kelnerkurs på deltid og sparer penger for å komme inn på et privat universitet som tilbyr kurs i hotell og næringsliv. Han sier at utdanning er nøkkelen til å lykkes og å komme seg ut av favelaen

Juninho vil begynne på kokkeskole på universitetet, men det er dyrt og tidkrevende. Han vil søke stipend fra staten, men det dekker ikke første året. Han har begynt å spare penger for å dekke de to første semestrene, men det tar tid. I mellomtiden holder han på å finne personer som kan skrive anbefalingsbrev som må leveres med stipendsøknaden. Juninho kjenner foreløpig ingen med høy nok anerkjennelse til å garantere ham innvilgning av stipend. Han ønsket også å ta kurs i arkitektur og konservering for å kunne jobbe med restaurering av bygninger, men utelukket dette på grunn av manglende finansiering.

Bruno har ikke fullført grunnskolen, og har en datter som gjør at han har ekstra utgifter i tillegg til bokostnader, som så vidt dekkes av heltidslønnen hans. Han snakket om å ta kelnerkurs som Thiago et par ganger, men han så ikke hvordan han skulle få tid.

Med mindre man har foreldre som kan betale for god undervisning på grunnskolenivå og privat universitetsplass på høyere nivå, er mulighetene for høyere utdanning og en godt betalt jobb små. Det er store forskjeller i lønnsnivåene på de yrkene som krever og de som ikke krever høyere utdanning. De rike familiene forblir ofte rike mens de fattige familiene forblir fattige, og dagens utdanningssystem forsterker trenden (Bourdieu & Champagne 1993).⁴¹

Utover forbedring av arbeidsmuligheter og høyere lønn fungerer utdanning som kulturell kapital for de unge mennene (Goldstein 2003). Thiago sier at det å være tilknyttet en utdanningsinstitusjon gir han et annet perspektiv på sin egen situasjon. Han sier at han lærer å tenke annerledes, og å oppføre seg som en dannet og utdannet person.

---

⁴¹ Simões (2006) nevner at fattiges muligheter for sosial mobilitet svekkes av et arbeidsmarked som ikke verdsetter utdannet manuell arbeidskraft.

Universitetet er også en kilde til akkumulering av sosial kapital i form av bekjenskaper og kontakter i høyere sosiale posisjoner. Gilberto sier at universitetet er viktig for dem siden de møter mennesker ”med kultur” og som ønsker noe mer ut av livet enn å drive dank og å jobbe som slaver for minstelønn. De unge mennene snakket ofte om utdannede menneskers positive mentalitet og evne til å tenke langsiktig i kontrast til det de kalte fattiges destruktive ”dag for dag-mentalitet”. Utdannelse og arbeid er en av de unge mennene i Rua do João sine strategier for å klatre økonomisk og sosialt, og er en del av deres plassering i det sosiale hierarkiet.

Hva vil det si å ha kultur?

De unge mennene snakker mye om utdannelse som en dannende institusjon der man møter interessante og kulturelle mennesker. Å ”ha kultur” er en egenskap som de knytter til den rikere og utdannede delen av befolkningen. De ønsker venner som har kultur, og fattige mangler i deres øyne kultur. Kultur er betegnelsen på overklasseadferd med flotte klær, godt språk, gode manerer, og kunnskap om film, musikk og kunst(O’Dougherty 2002). Med manerer mener de for eksempel måter å takke på, å se mennesker inn i øynene når de snakker til dem, å ikke plukke opp ting fra gaten og å være beskjeden men rakrygget, morsom men høflig osv. De unge mennene passer på å være oppdaterte på bestemte typer kunnskap. De snakker mye om teater, film og musikk. Oppvurderingen av bestemte typer kunnskap i vennegjengen stemmer overens med verdirageringen av kunnskap ellers i samfunnet slik det blir presentert i media. Film, musikk, teater, kunst og lignende blir ansett for å være ”kulturelle” kunnskapsområder og samtaleemner(O’Dougherty 2002).⁴²

---

⁴² Med andre ord det sosiale feltets kulturelle kapital(Moi 2002). O’Dougherty(2002) beskriver at middelklassen opplevde bl.a. det å ikke kunne gå på teater som spesielt sårt under inflasjonen på 80-90tallet.

Inntrykkskontroll og tilegnelse av kulturell kapital

De unge mennene i Rua do João er alltid opptatte av å gi riktig inntrykk av seg selv, og driver aktiv inntrykkskontroll (Goffman 1992). Alle mennesker driver inntrykkskontroll i større eller mindre grad, men disse mennene reflekterer mye rundt det, og snakker om viktigheten av *aparência*⁴³, fremtreden, nesten hver dag. De innehar en kulturell kunnskap om hvilken adferd som skaper hvilket inntrykk i ulike sosiale situasjoner. De identifiserer seg med middelklassen i adferd og dannethet, men tilhører underklassen økonomisk sett. De ønsker å differensiere seg fra underklassen, og vise tilhørighet til middelklassen. De møter over- og middelklassen på universiteter, i butikker, gjennom bekjente av bekjente og på TV i form av såpeserier, premieutdelinger og dokumentarer (O'Dougherty 2002). Ut fra møte med overklassen og gjennom utdanning på universitetene tilegner de seg kunnskap om hva slags adferd som er forventet i ulike situasjoner, og ved å se på det som blir presentert som typisk favelakultur, eller det de omtaler som mangel på kultur, ser de hva slags adferd de helst må unngå (Goldstein 2003). En del adferd inkorporeres relativt ubevisst ved å omgås bestemte mennesker, men en del læres også bevisst for å oppnå en ønsket personlighet og fremtreden.

Rio De Janeiro, en by med store kontraster

Prisene på bolig i Rio De Janeiro presses opp av inntektsforskjellen og de rike beboerne. For en vanlig turist er Rio en fancy storby med et stort merkevarefokus og enorme shoppingmuligheter. Den stereotype *Carioca* man finner på Copacabana og Ipanema har smykker, merkeklær og mobil av nyeste modell. Rio er kjent for å huse en stor andel av rike, hvite og vakre mennesker noe som bidrar til byens magiske tiltrekningskraft på turister så vel som andre brasilianere. Rio kan beskrives som Brasils Hollywood med stjerner, uteliv og drømmen om å lykkes. Kontrasten til arbeiderklassen og de fattige er stor. Goldstein bruker uttrykket sosialt apartheid for å beskrive byens segregering mellom

---

⁴³ Det finnes ingen god direkte oversettelse av ordet *aparência*(pt), *appearance*(eng) til norsk. Ordet viser i denne sammenhengen til en persons fremtreden, utseende, og væremåte, det inntrykket en person gir av seg selv.

fattig og rik(Goldstein 2003: 35). Dette skillet er økonomisk, men innebærer langt flere aspekter. En rapport fra verdensbanken viser at det er relativt få som lever under fattigdomsgrensen på R\$132⁴⁴ i Rio de Janeiro⁴⁵, men den påpeker at man i en slik vurdering må ta hensyn til andre aspekter enn kun summen av inntekt når man skal vurdere Rios sosioøkonomiske situasjon(World Bank 2001). Rapporten nevner sosial mobilitet, kriminalitet, mangel på trygghet, følelse av maktesløshet og stigmatisering som elementer som virker inn på menneskers følelse av fattigdom. De unge mennene i Rua do João og menneskene jeg ble kjent med fra favelaene beskriver en fattigdom som er knyttet til stigma og mangel på sosial mobilitet, sosial likhet og økonomisk trygghet(Goffman 1990; Wikan 1996)). De opplever at mye rundt dem ikke er innen deres rekkevidde. De lever i en by med gode universiteter, stor forbrukskultur og enorm rikdom som ikke er tilgjengelig for dem. Juninho beskriver det å være fattig som å ikke kunne gå på kino, ikke kunne kjøpe ny Tv når den gamle går i stykker, ikke kunne gå på universitetet, ikke kunne planlegge langsiktig i arbeidssammenheng, ikke ha muligheten til å ta opp lån og kjøpe leilighet. Juninho, Thiago, Gilberto, Bruno og Felipe føler seg fattige og tilhørende den økonomiske underklassen i Rio, men de påpeker at de ikke er fattige på samme måte som mennesker som lever under fattigdomsgrensen, og de er stolte av at de kan leve det de kaller et respektabelt liv utenfor slummen.⁴⁶

Forbruk og konsum som klassemarkører

Bruk av klær og smykker er en måte å utrykke hvilken posisjon man har i det sosioøkonomiske hierarkiet. Rike og fattige lever nær hverandre, og finnes et marked for dyre merkeklær som kun en del av befolkningen har råd til, og det er lett for folk som

---

⁴⁴ 378,84NOK.

⁴⁵ Kun 3,7 % av de fattige i Brasil bor i storbyene São Paulo, Belo Horizonte og Rio De Janeiro(World bank 2001).

⁴⁶ Fattigdom er et relativt begrep(Wikan 1996), og en fattig i storbyen Rio kan være noe annet enn en fattig på landsbygda.

ønsker det å demonstrere sin rikdom, og å tydeliggjøre sin sosioøkonomiske posisjon(O'Dougherty 2002).⁴⁷

I Rio er det en økning i plastisk kirurgi, tannregulering og tannbleking som også er tatt opp som en slags klassemarkør. Kropp og tenner er attraktiv kapital, og en aldrende kropp og misfargede eller skjeve tenner kan gjøre at folk plasserer en person i underklassen. På samme måte som utdanning kan plastisk kirurgi, regulering og tannbleking være en investering. Den perfekte kroppen illustrerer god økonomi, sunnhet og renslighet, og gir fordeler i for eksempel kampen om en ansettelse eller medlemskap i en klubb.

De unge mennene har ikke så mye klær, og de har ikke råd til merkeklærne som gir det eksklusive uttrykket som de beundrer hos andre. De har et par dyre plagg som går på rundgang ved viktige anledninger. Det er Juninho og Gilberto som eier mesteparten av klærne, noe hver for seg, og noe sammen. Thiago og Bruno får låne klærne til jobbintervju, besøk på universiteter og lignende. Felipe har en del flotte klær selv, men låner også noen plagg innimellom. Anledningen må være viktig nok for at man skal få låne klærne siden de er så dyre. Da Thiago skulle på jobbintervju var alle involvert i oppdressingen. Juninho stilte med bukse, Gilberto med skjorte og sko, og Bruno gav han litt fra et dyrt etterbarberingsvann. Det var store diskusjoner om hva han burde ha på seg, hvordan han burde hilse og hvordan han skule tiltale arbeidsgiveren for å ikke røpe at han var fattig fra favelaen. De unge mennene bruker bevisst klær for å signalisere ønsket sosioøkonomisk posisjon(O'Dougherty 2002).

Det trente øye kan lett se hvilke sosiale lag en person tilhører ved å se på klær, språk, gange, smak og lignende. Klasse handler om bevegelse, handling og uttrykk, ikke kun innholdet på en bankkonto(Bourdieu 1993).⁴⁸

---

⁴⁷ Konsum virker viktig for middelklassekonstruksjon over hele verden(O'Dougherty 2002). Liecny(2003) viser bl.a. dette i Nepal, og Gill(1994) peker på hvordan konsum ble svært viktig for overklassen i Bolivia for å markere avstand til mennesker fra de lavere

Smak og hjeminnredning

Smak er også et viktig aspekt ved klasse og klassetilhørighet (Bourdieu 1995; Gill 1994; Gullestad 2001). I Rio kommer klassespesifikke forskjeller i smak bl.a. til uttrykk gjennom hjeminnredning. I overklassen råder en moderne minimalistisk stil med mange store lyse flater, fliser, rustfritt stål, og flis eller parkettgulv. Det er denne stilen leiligheten i Rua do João er innredet etter, og som Gilberto og Juninho er opptatte av å opprettholde. I husene i favelaene er det derimot ofte trangt og mørkt med mur og sement. Det benyttes mørke ofte flerfargede gardiner og forheng, hekleduker, mye pyntegjenstander og plastblomster. Mange av forskjellene skyldes den økonomiske situasjonen til beboerne, og er basert på nødvendighet, men en del innredning er resultat av valg basert på ulik smak. Jeg har aldri hørt noen fra favelaen verdsette mur og sement på noen estetisk eller funksjonell måte. De klager derimot over mye murpuss og støv som skyldes at de ikke har hatt råd til å dekke vegger og gulv. I mer utbygde favelahus med tapetserte vegger, har beboerne ofte valgt mønstret tapet og marmorimitasjon. Denne stilen skiller seg fra stilen til overklassen, uten å være basert på nødvendighet eller økonomiske forhold. Den mønstrede og fargerike innredningen går også igjen hos mange tilhørende lavere klasser utenfor favelaen. Den største forskjellen jeg la merke til som jeg ikke knyttet direkte til økonomi, var mengden pyntegjenstander og pynteglass hos favelabeboere. Ingen av overklasseleilighetene jeg var i rommet så mye pyntegjenstander som de langt mindre favelahusene. Gjenstandene er plassert i hyller, på bord, oppå kjøleskap, kommoder eller Tven og hengt opp på veggene. Typiske gjenstander er fargerike glass, porselensfigurer, dukker i plast eller porselen, bilder i fargerike billedrammer, kopper med bilder eller skrift, kalendere og juledekorasjoner. Vanja, en grunnskolelærer fra favelaen Gardenia, har hele den ene veggen full av glassgjenstander i forskjellige farger og fasonger. Bak glassene er det speil som gir alt et glitrende og

---

klassene etter revolusjonen på 50 tallet.

⁴⁸ McCallum(2005) argumenterer for at klasse naturaliseres og videreføres gjennom handling og hverdagslig praksis.

skinnende uttrykk. Hjemme hos Thiago har moren pyntet med julekranser og julekort på veggene som henger året rundt. De har pynt som er knyttet til Gud og Jesus, og kjøleskapet har klistremerker i forskjellige farger med ”Gå med Gud”, ”Tro til Gud” og ”Jesus elsker deg”.

I leiligheten i Rua do João krangler ofte Gilberto og Juninho med Bruno siden de mener at han tar med seg favelen og fattigdomskulturen inn i leiligheten. Med dette viser de til Brunos evne til å samle på ting. Bruno tar ofte med hjem nye duker, pyntegjenstander, redskaper og lignende som han har fått av venner eller kollegaer. Gilberto og Juninho forsøker å gjemme tingene i skap og hyller, og rydder det bort når de får gjester. De kaller Brunos samling av gjenstander for typisk favelamentalitet. De ønsker ikke at leiligheten skal signalisere fattigdom, men heller det de anser for å være en mer sofistisert stil med rene lyse flater. Gilberto og Juninho forsøker å innrede leiligheten og å pynte med nystrøkne servietter og eksklusive vaser for å gi et bestemt inntrykk av seg selv til besøkende.⁴⁹ De legger særlig vekt på å vise at de ikke er fattige og at de har kultur.

Dialekter og sosiolekter, geografisk og sosial plassering

Språk, dialekter og sosiolekter kan fungere stigmatiserende eller som kulturell kapital(Bourdieu 1993) Brasil er et stort land med mange ulike dialekter, og mange av beboerne i Rio er innflyttere. De fleste som bor i Rio sentrum gjør om dialekten sin og fjerner språklige særpreg fra de ulike delene av landet. Juninho, Felipe og Gilberto har alle endret på dialektene sine slik at det er vanskelig å høre hvor de kommer fra. Særlig dialekter fra landsbygda bærer med seg stigma. Det bondske blir ofte gjort narr av i

---

⁴⁹ Gullestad(2001) viser at hjeminnredning også har en viktig signaleffekt hos middelklassen i Bergen, og at ulike samfunnsgrupper har ulik smak.

såpeserier og lignende, og dialekten blir overdrevet og brukes som et tegn på at man er usivilisert og dum.⁵⁰

Selv om dialektskillene ofte blir utvisket i sentrum finnes det flere sosiolekter. Folk fra favelaene har ofte mer forkortelser, sammentrekninger og slang i språket sitt, og i mange tilfeller mye grammatikkfeil(Bourgois 2003; O'Dougherty 2002). På et sted som Rio der god utdannelse er svært ulikt fordelt mellom rike og fattige får kanskje språk en ekstra stor betydning som markør for sosioøkonomisk posisjon. Et korrekt språk er bl.a. viktig på arbeidsplassen og spesielt hvis man skal tiltale folk fra øvre sosiale lag. Et røft og ukorrekt språk blir lest som et tegn på lavere sosioøkonomisk posisjon, mangel på høyere utdannelse og mangel på respekt og dannelse(Goldstein 2003).⁵¹

Gilberto er vennegjengens språkekspert, og har studert portugisisk, spansk og engelsk. Juninho har brukt Gilberto som lærer for å kvitte seg med dialekten sin, og Thiago trenger hjelp med grammatikk, og for å kvitte seg med en del slang. Sosialektene er svært avslørende, og Thiago skifter mye i språket sitt utfra hvem han snakker med. Han forklarte at det er forventet at folk fra favelaen skal snakke på en bestemt måte. Favelabeboere langs busstrekningen *linha amarela* sitter gratis på med bussen, men en dag Thiago tok bussen og snakket høflig med sjåføren ble han bedt om å betale. Han ble tatt for å være besøkende, og gikk etter den opplevelsen tilbake til slangen fra favelaen når han skulle ta bussen. Språket sier mye om hvor du kommer fra. Et korrekt språk er viktig for mennene når de ønsker å tilhøre de øvre samfunnslag⁵². Jeg hørte Thiago blant familie og venner i favelaen og blant over og middelklassen i Zona Sul, og han skiftet grammatikk, setningsoppbygning og tonefall betraktelig. I samtaler med mennesker fra

---

⁵⁰ Denne bondetullingkarakteren parodieres også i norske og amerikanske media.

⁵¹ *Mal* eller *sem educação* er et uttrykk som brukes om både mangel på dannelse og mangel på utdannelse. I enkelte tilfeller kan det bety begge deler samtidig(O'Dougherty 2002).

⁵² Språk virker på denne måten også i andre samfunn. Gill(1994)beskriver at banning ble sett på som udannet, og upassende for en overklassemann i Bolivia.

overklassen brukte han hele setninger, og ungikk forkortelser og slang. Han sier for eksempel ”*ta ligado, oppfatta*” i favelaen og ”*eu entendo, jeg forstår*” blant folk fra middelklassen for å utrykke at han har forstått noe andre forteller han. Språk og sosiolekter er i høy grad klassespesifikke og kan fungere som markører for sosioøkonomisk tilhørighet. De unge mennene endrer språket som en strategi for å passe inn i en bestemt sosioøkonomisk posisjon (Goldstein 2003).

Hushjelp og barnepike

Livsstilen til de fattigste og rikeste i Rio er svært forskjellig. Folk fra lavere samfunnslag kjenner til de rikes livsstil gjennom ansettelse som for eksempel *empregada*, hushjelp, eller *baba*, barnepike, men det er sjelden at de rike beveger seg inn i nabolagene til de fattige (Goldstein 2003). Rike Rioinnbyggere har hushjelp som vasker, lager mat og handler.⁵³ Juninho reagerte sterkt da sjefen hans ga han i oppdrag å vaske og stryke klær. Han var ansatt som resepsjonist og vaktmester på et ungdomshostel på Copacabana, og kom rasende hjem fra jobb en dag og fortalte at han hadde sagt opp. ”Jeg er ingen hushjelp!” utbrøt han i det han kom inn døren til leiligheten. Juninho vasket og strøk klær ofte hjemme hos seg selv, men kunne aldri tenke seg å jobbe med det. Han forklarte at det var han for god for. Selv hadde han hatt en hushjelp jobbende i leiligheten en periode da de hadde råd siden de leide ut to av rommene til turister. Han mente at det var under hans verdighet å ta en slik jobb, og bare forespørselen opplevdes fornærmende. Thiago sier at han heller ikke kan tenke seg å jobbe som hushjelp, men det hender at han får betalt for å vaske leiligheten og klærne til de andre mennene. Han fleiper med at han ble født med kunnskap om klesvask siden han kommer fra favelaen, hushjelpenes land. Omtrent alle som har råd til det benytter seg av hushjelp i større eller mindre grad. Det er høyt prioritert å få noen andre til å gjøre disse arbeidsoppgavene for seg (Gill 1994; Goldstein 2003; O’Dougherty 2002). Oppgaver som husvask og klesvask er for

---

⁵³ Hushjelpen er ofte på jobb store deler av dagen, og flere sover hos sine arbeidsgivere.

”fattigfolk”.⁵⁴ Det å ha hushjelp og barnepike bidrar til å plassere familien høyere i det sosioøkonomiske hierarkiet. Det å utføre husarbeid selv eller å arbeide som hushjelp plasserer personen lavt nede i hierarkiet.⁵⁵

Rike og fattiges ulike barneoppdragelse

Et annet skille mellom folk fra høyere og lavere samfunnslag er form for barneoppdragelse. Bruk av barnepike er utbredt i Rio, og er også en synlig klassemarkør.⁵⁶ Barn av rike foreldre blir passet av en barnepike store deler av dagen, og barnepiken følger ofte med familien overalt, i familieselskaper, på ferier, på utflukter og i parken.⁵⁷ På restauranter og lignende er det barnepiken som sitter ved siden av barnet og sørger for at barnet får mat og nødvendig hjelp. I restauranten der Thiago jobber er de fleste familiene med barn i følge med en barnepike. Barna jeg kjente fra favelaene tok bussen alene, lekte etter skolen alene og kom til danseøvelsene alene. Inne i favelaene løper barna rundt fritt uten arrangert tilsyn, og leker med ball, drager og lignende.⁵⁸ Ulik oppdragelse bidrar til å gi barn fra rike og fattige strøk ulike erfaringsbakgrunner og handlingsmønstre. Barna beveger seg i forskjellige rom i byen, og blir kjent med ulike arenaer. Dette vedvarer i en viss grad i voksenalder.

---

⁵⁴ Goldstein(2003) beskriver hvordan disse arbeidsoppgavene er ”for de fattige” i sin skildring av livet til hushjelper i en favela i Rio. Paulo Simões(2006) skriver også hvordan fysisk arbeid generelt er lite verdsatt i Brasil, og at man bør se på arbeidsdeling og koblinger mellom arbeid og status for å forstå diskriminering i Brasil.

⁵⁵ Hushjelpen har en spesiell stilling i det brasilianske samfunnet og Latin-Amerika generelt. Gill(1994) skriver bl.a. at kvinner som vil tilhøre den bolivianske overklassen i La Paz har vært helt avhengige av hushjelp som kan gjøre grovarbeidet i hjemmet og som fungerte som overklassesymbol(Goldstein 2003; Sheriff 2001; Scheper-Hughes 1992 m.fl.).

⁵⁶ Bruk av barnepiker er også vanlig blant rike ellers i LatinAmerika(Gill 1994).

⁵⁷ Dette er lett observerbart siden mange barnepiker ofte har på seg hvite ”tjenesteklær”. I tillegg ser man ofte at barnepiken eller hushjelpen er betydelig mørkere i huden enn sine arbeidsgivere fra Ipanema og Copacabana. En effekt av at rike barn har fattige barnepiker er at ingen mødre passer sine egne barn.

⁵⁸ *Meninos da rua* blir brukt om barn uten hjem, eller med hjem i favelaen men som er mye ute. *Meninos da rua* blir sett på som ville barn, og jeg hørte flere si at barn kan bli for ville til å passe inn i ”det siviliserte liv”. Det at barna får lov til å leke ute uten tilsyn ble ansett av mange i overklassen for å være uansvarlig, og ble brukt som kritikk mot favelafolk. Goldstein (2003)forteller at foreldre i favelaen også er bekymret for at barna deres skal bli *meninos da rua*.

Bruk av rom

Med unntak av stranden som benyttes av alle uansett økonomisk og sosial tilhørighet blir offentlig og privat rom anvendt forskjellig.⁵⁹ Restaurantene i de rikere bydelene har høye priser og krever av og til en bestemt kleskode. Maten er mangfoldig og dyr, interiøret eksklusivt, de har aircondition og lukkede dører. På spisestedene i de fattigere bydelene er menyen ofte begrenset, interiøret er i plast med papirduker og papirservietter, lokalet er ofte lite, åpent og uten aircondition. Kelnere har sjelden uniform og maten er billigere. Rio har også mange *lanchonettes*, fingermatutsalg, hvor folk står og spiser enkle sandwicher eller annen bakst og drikker en juice eller kaffe. Mine rikere venner spiste ikke på disse stedene mens jeg var der, de foretrakk små kafeer i europeisk stil.

Teater, og nattklubber benyttes lite av de lavere klassene i Rio(O'Dougherty 2002). De største nattklubbene krever inngangspenger. Mindre barer og dansesteder⁶⁰ er hyppigere besøkt av den mindre rike befolkningen. Gaten er et gratis alternativ for fest som benyttes av de som ikke ønsker å betale inngangspenger. "Gata er for folket" poengterte en perkusjonist som var fast underholder under buene i Lapa. Fortauene benyttes også som forlengelse av de små barene i sidegatene. I enhver festlig anledning som karneval, fotballkamper og lignende er gatene fylle av folk.

Blant de rike i byen foretrekkes ofte arrangerte festligheter, og hjemmet er et isolert og hyppig anvendt rom for avslapning og for å ta imot gjester. Selskaper arrangeres i hjemmet, eller i festlokaler knyttet til leilighetskomplekset. Mange nyere leilighetskomplekser har festlokaler og takterrasse med svømmebasseng. Disse lokalene blir brukt ved bursdager og andre feiringer. Boligene til overklassen er gjerdet inne og har portier i første etasje. Leilighetene er fullstendig skjermet fra omverden og fungerer som rolige og trygge oaser(Caldeira 2000; O'Dougherty 2002). I leiligheten til Rose, en

---

⁵⁹ Selv om stranden benyttes av alle er den inndelt i områder, mellom livredderpostene, som sier noe om de som befinner seg der.

⁶⁰ Mange steder tilbyr kvelder med "forro", en utbredt pardans i Brasil særlig i nordøst. Jeg møtte mange som ikke likte å danse "forro", men ingen som ikke kunne.

eldre dame som kom til Rio med sin mann i forbindelse med forretninger for tretti år siden, fungerer alt som på hotell. Det er lav klassisk musikk i gangene, en heis for ansatte og en annen for beboere, nøkkel og telefonservice i resepsjonen, nye aviser på kaffebordet i foajeen og felles vaskepersonell som vasker leilighetene hver dag. Gangene og takterrassen har overvåkingskameraer og intern-telefon. Ved siden av dette har mange av beboerne ansatt egen hushjelp og barnepike. Rose sa at dette systemet ikke var spesielt, og at de fleste av hennes venner hadde lignende boliger. Rose foretrakk å være inne hjemme hos seg selv fremfor å møte meg ute. Hun synes gatene er fulle av støy og støv, og hun er lei av å holde på vesken sin.

I favelaene og i andre mindre velstående nabolag er ofte gatene fulle av folk. I favelaene er plassmangel et aspekt ved prioritering av rombruk. Husene i favelaen er sjelden store, og det er ikke mange gjester som skal til før huset blir for lite. I Morro da Pipa, den lille favelaen jeg bodde i første måneden, sitter mange i dørkarmene eller i trappene og snakker sammen. Der trappene svinger og er ekstra brede er det alltid en liten forsamling. Takene på husene blir brukt som grillplasser og festarealer. De bursdagsfeiringene som ble arrangert mens jeg var der brukte en liten basketbane midt i favelaen som festlokale. Folk i favelaene tilbringer mesteparten av tiden utenfor huset, og alle barna blir sendt ut for å leke.⁶¹

I middelklassenabolaget Rua do João sitter også folk på plaststoler utenfor husene sine eller utenfor en av barene. Juninho forklarte at mange sitter i dørkarmene sine siden det blir for varmt inne i husene, ”de sitter der fordi de ikke har aircondition”. Han spurte om jeg noen gang hadde sett noen sitte på gaten foran leilighetene sine i de rike nabolagene i Ipanema. Å sitte utenfor på gaten eller i vinduskarmen signaliserer at de som bor der ikke har mye penger.

---

⁶¹ I favelaene vet alle hva naboene gjør til en hver tid (Sheriff 2001). Wikan (2006) beskriver også mangel på privatliv som et trekk ved de fattige strøkene i Kairo.

Noen av grillfestene i Rua do João forgikk på fortauet utenfor leilighetene. De to fineste blokkene med de dyreste leilighetene hadde festlokaler og grillplass i øverste etasje, og de som bor der benyttet dem hyppig. Bruken av gaten og rom generelt er forskjellig for overklassen og de lavere klassene (Caldeira 2000). Middelklasseborgere som ikke har aircondition men ikke ønsker å sitte ute har ofte mange vifter for å kunne sitte inne selv om det er varmt.

Det romlige aspektet ved sosioøkonomisk differensiering er et aspekt mennene i leiligheten tar mye hensyn til. Thiago har begynt å unngå gatefestene og de store grillfestene han pleide å gå på, og drar heller med Juninho og Gilberto på de små barene i bohemstrøket Santa Teresa. Klientellet der består stort sett av middelklasseborgere med sans for live musikk, kunst og teater. Det er i deres øyne en mer dannet atmosfære uten store skandaler og bråk som man finner i gatene. På disse barene møter de mennesker med kultur, og av og til europeere. Det å henge i Santa Teresa kan bli dyrt, men Gilberto, Juninho og Thiago sier at det er der de føler seg hjemme og møter likemenn. Santa Teresa er et område i Rio med mange resurssterke mennesker som innehar mye kulturell kapital. Ved å befinne seg i dette området kan de unge mennene knytte kontakter med resurssterke mennesker og få viktig sosial kapital. De akkumulerer samtidig kulturell kapital ved å holde seg oppdatert på hva som skjer innenfor kunst, musikk og filmverden og ved å tilpasse seg den adferden som er anerkjent i dette sosiale feltet (Bourdieu 1993). Felipe henger mest på diskoteker, også han synes gatefester er under hans verdighet. Unntaket var under karnevalet da vi var ute i gatene i Lapa nesten hver dag. Da var det også mange turister og live musikk der. Bortsett fra under karnevalet er hjemmet alltid foretrukket fremfor gaten, og de unge mennene kjøper øl og tar med opp i leiligheten fremfor å sitte på de små barene i nabolaget. Under fotball VM ble gatene dekorert og det var grillfester, fotballsending og musikk i alle de små lokale barene. Gilberto og Juninho holdt seg inne i leiligheten og så kampene på TV. Å sitte sammen med de ”*vagabundas*, dagdriverne” som henger på gaten og i de små barene var helt uaktuelt. Der mente de at det bare var mennesker som manglet utdanning og kultur. Å sitte på gaten var for

mennene et signal om at man ikke hadde det bra hjemme, eller ikke hadde bedre ting å ta seg til. ”Man ser ikke vellykkede og rike mennesker sitte og drikke øl på gaten”(Gilberto). De unge mennene foretrekker å tilbringe så lite tid som mulig i gatene for å ikke bli assosiert med *os vagabundas*, dagdriverne eller *os pobres*, de fattige

Sosioøkonomisk segregering og favelaer i Rio

Rike og fattige Rioborgere er fysisk og synlig adskilt i byrommet, de rike i hvite høyhus langs strendene og i sentrum, og de fattige skur i åssidene og i periferien. I sentrum er fattige og rike skilt fra hverandre med murer, gjerder og piggråd. De rike i leilighetskomplekser på flatmark og de fattige i *barracos*, skur, i skråningene. Nesten alle høydene i byen er dekket av favelaer, enklaver av små brune murhus i fattige nabolag

preget av dårligere levestandard og mye kriminalitet. De første favelaene oppstod som bosetninger med rømte og frisatte slaver og innflyttere fra landsbygda på jakt etter arbeid (Goldstein 2003; Sheriff 2001). De som bor i favelaene i dag tilhører fortsatt arbeidsgrupper med lavest inntekt, og mange er første- eller andregenerasjons innflyttere fra de fattigere områdene nordøst i Brasil. Familien til Bruno er en del av denne stadige tilstrømningen av arbeidsmigranter. Mange av mennene bosatt i favelaene jobber i byggebransjen, og har kommet til byen i perioder med økonomisk vekst og stor utbygging (O'Dougherty 2002). Med økt urbanisering og befolkningsvekst blir favelaene større og tettere, og stadig flere områder blir bebygget. Staten har satt opp gjerder og murer for å hindre uhemmet spredning av den illegale bosetningen⁶². Tidligere har staten også kastet bort flere tusen favelainnbyggere fra landområder de ønsker å bygge ut (Scheper-Hughes 2002). De fattige blir henvist til "restplasser", områder av byen som for tiden ikke benyttes til andre formål (Desjarlis 1997).

Avstanden mellom rike og fattige forsterkes gjennom de sosiale ulikhetenes stedsforankring (Perry 2000). Slik byen er konstruert behøver ikke rike brasilianere eller turister å bevege seg i de fattige nabolagene. Favelabeboere klatrer opp små trapper eller veier og forsvinner bak åskammer eller murvegger og inn i favelaene, noen ganger nesten usynlige fra veien. Fysisk avstand bidrar til opprettholdelse av symbolsk og sosial avstand mellom personene i favelaen og på "asfalten".⁶³ En "oss og dem tankegang" forsterkes i begge parter. Forankringen av sosioøkonomisk tilhørighet i sted bidrar til å normalisere og reproducere ideen om ulikhet. De sosiale og romlige strukturene gjenspeiler hverandre (Bourdieu 1993; Bourgois 2003; Caldeira 2000).

---

⁶² Goldstein (2003) skriver hvordan området ved siden av favelaen Felicidade Eterna ble adskilt med piggrågjerde for å senere bli boligfelt. På den måten ble spredningen av favelaen den veien umulig.

⁶³ *Asfalto*, asfalten, er den lokale betegnelsen på områdene utenfor favelaene.

Stereotypisering og kriminalisering av *favelados*⁶⁴

Den lille kunnskapen om favelaene overklassen sitter med kommer fra Tv og aviser, og er sentrert rundt kriminalitet, dop, ulykker, fattigdom og elendighet. Hjemmene til hushjelpene, barnepikene, butikkmedarbeiderne, selgerne og veiarbeiderne er merket med grønn skog på kartet uten gatenavn eller tegn på bebyggelse. Favelaene er store tomrom omspunnet av myter, usikkerhet og fordommer. De er på forsiden av avisene nesten hver dag som følge av skyteepisoder og politiraid. Politipatruljer er et fast syn ved inngangene til de store favelaene i Rio som blir sett på som arnested for kriminell aktivitet. Det foregår gjengstyrt dopsalg i mange av favelaene i Rio. De fleste favelaene har en eller flere slike gjenger ved makten til enhver tid som driver salg av dop, men som også er ansvarlig for ro og orden i favelaen. Det er kun et fåtall av favelainnbyggerne som er innblandet i kriminelle aktiviteter, men de opplever ofte å være utsatt for kriminalisering fra media, politikere og politi (Mitchell & Wood 1999; Sheriff 2003; Vargas 2006). På den ene siden frykter de rike favelafolk, på den andre siden overlater de stell og ansvar for de mest dyrebare gjenstander, hus og barn, til nettopp folk fra favelaene ansatt som hushjelper eller barnepiker.

Avstanden mellom favelafolk og rikfolk overkommuniseres i hverdagsprat, arkitektur, infrastruktur og i media⁶⁵, men disse kategoriene mennesker er nær hverandre hver eneste dag. De møtes i de rikes hjem, i butikkene og i gatene. Som gruppe blir folk fra favelaene ofte omtalt som dumme, skitne, udannede, upålitelige og kriminell. Disse menneskene er imidlertid en heterogen gruppe, med ulik inntekt, religiøs tro, politisk

---

⁶⁴ *Favelados* er kallenavn på mennesker fra favelaene som ofte bærer med seg negativ stigmatisering.

⁶⁵ Vargas (2006) beskriver hvordan media fremstiller nabolagsforeningens initiativ for å sette opp overvåkingskameraer og murer i en favela. Media fokuserer på nabolagsforeningens mulige tilknytning til dopgjengen, og betviler foreningens ærlighet og hensikter med prosjektet. Ifølge Vargas er dette et eksempel på kriminaliseringen av favelabeboere generelt. Jeg så ingen reportasjer fra favelaene som ikke inneholdt vold eller mistanke om kriminelle handlinger. Steven Gregory (1999) beskriver den samme kriminaliseringen og stigmatiseringen av afroamerikanere i enkelte nabolag i New York, der politisk engasjement og lignende blir underkommunisert i media og i samfunnsvitenskapen. Denne avhandlingen beskriver den sosiale dikotomiseringen som eksisterer blant beboere i Rio. Beskrivelsene kan kanskje virke forsterkende på stereotypiseringene. Det er evt. en utilsiktet og beklagelig effekt.

ståsted og smak. Det finnes mange fattige blant favelabeboere som gruppe, men å bo i favela betyr ikke automatisk at en person er fattig. Verdensbanken kalkulerte at 54% av favelabeboerne er ikke fattige dvs. ikke lever under fattigdomsgrensen (World Bank 2001). I noen tilfeller er det å bo i en favela like mye et valg som konsekvens av økonomisk stand. Jeg opplevde fire ulike favelaer med store forskjeller i arrangementer, politikk, struktur og adferd. Disse forskjellene blir underkommunisert i media mens forskjellen mellom favela og andre nabolag blir overkommunisert. Hvilken forskjell som gjøres relevant er resultatet av en langt større diskurs som inneholder ideer om rase, arbeidsdeling og menneskeverdi (Douglas 1996). Kriminalitet, fattigdom og mangel på utdanning er egenskaper som knyttes til folk fra favelaene som gruppe, og stedet de bor har blitt ladet med mening som automatisk overføres til menneskene som bor der.

Dikotomien favela – ikke favela er en sosial og kulturell konstruksjon som er forankret i sted. Samfunnets sosiale hierarkier gjenskapes i hierarkiserte rom (Bourdieu 1993). Stereotypiseringen av sted og personer virker begge veier (Gregory 1999). Fattige afrobrasilianskere forbindes med favelaer, og adresse i favelaen signaliserer fattigdom og afrobrasiliansk tilhørighet.

Avstand fra favelaene som sosioøkonomisk strategi

Felipe, Gilberto, Bruno og Juninho tjener ikke mer enn de jeg ble kjent med i favelaene likevel var det uaktuelt for dem å bosette seg i en favela. En periode slet Gilberto og Juninho veldig med å betale regninger og utrykte hvor dyrt de syntes det var å bo i Rio. Jeg spurte da hvorfor de ikke flyttet til et rolig favelaområde der de slapp å betale leie. Juninho ble forferdet over spørsmålet og begynte å forklare alle de negative sidene ved favelaene. Selv om en favela er uten dop og kriminalitet er det fortsatt et område ingen vil besøke, verken pizzabud, leger eller matleveranser kommer til favelaen. I tillegg påpekte han skammen ved det å bo i favelaer, mangel på tillitt fra andre, vanskeligheter med å få jobb og annen diskriminering. Han kom også med beskrivelser av favelabeboere som ansvarsløse, uutdannede og skamløse. Flere ganger kom vennegjengen inn på det de mente var typiske karakteristikk ved favelabeboere. Også Thiago og bekjente av han

---

fra favelaene har beskrevet et stereotyp bilde av favelabeboere. Det er et paradoks at favelabeboere selv forklarte at årsaken til at fattige i favelaen ikke kom seg ut var at de manglet evnen til å planlegge, spare penger og tenke langsiktig. Thiago kalte også favelabeboere og sine egne naboer for *bobos*, dumme.⁶⁶ De unge mennene fordømmer eksplisitt media, politikere og folk flest sin negative diskriminering og stereotypisering av favelafolk, samtidig som de presenterer det samme negative bildet når de blir konfrontert med spørsmål om hvorfor de ikke vil bo der.

Bildet av favelabeboere som ansvarsløse og dumme er utbredt, og dette gjør at bosetning får mye å si for det inntrykket man gir av seg selv. Ved å bosette seg utenfor favelaene kan de unge mennene unngå å havne i en kategori som er stereotypisert, stigmatisert og diskriminert (Goffman 1990). Thiago gir alltid falsk adresse i møte med arbeidsgivere og andre mennesker som kan plassere han i en bås han ikke ønsker å identifisere seg med. Gilberto, Juninho og Bruno har bosatt seg i et middelklassestrøk og adressen deres signaliserer at de gjør det bra økonomisk og sosialt. I utgangspunktet har de ikke råd til en slik leilighet i et flott strøk, men ved å bo sammen på små rom, og å leie ut det ene rommet til turister har de nok til husleia på R\$800.⁶⁷ Felipe bor i en liten leilighet sammen med søsteren sin og en venninne av henne.

Ved å bosette seg på denne måten distanserer de seg fra den delen av arbeiderklassen som bor i favelaen og de i utgangspunktet tjener like mye som. Det er også et spørsmål om moral for de unge mennene siden de anser det som positivt at de betaler leie og regninger og klarer seg selv uten støtte fra staten. Gilberto og Juninho kommenterte ofte med negativ undertone hvordan favelafolk ikke betaler noe i leie eller i strøm. De distanserer seg fra det de kaller ”*vagabundas*, dagdrivere” og mennesker som ”*Não quer*

---

⁶⁶ Wade (1997) beskriver hvordan afrobrasiliansere i Brasil distanserte seg fra andre afrobrasiliansere som var lavere i det sosioøkonomiske hierarkiet, og hindret en samlet afrobrasiliansk mobilisering. Goldstein (2003) diskuterer også behovet for en ”low other” for å heve seg sosioøkonomisk. Individualistisk mobilitet skaper ikke økt sosial mobilitet for resten av de fattige siden høyere plassering forutsetter at noen andre forblir lavere.

⁶⁷ 2296NOK.

outra vida, ikke ønsker mer her i livet". De har en oppfattelse av at de som kan komme seg ut av favelaene bør flytte ut og ikke slå seg til ro med å få alt gratis. Ved å kommentere favelafolks "lettvinte" utvei med å bare bli boende gratis istedenfor å kjempe seg oppover, sier de mye om hva slags kvaliteter de verdsetter hos seg selv og hos andre. Gilberto sa at han ikke ønsket å ha noe å gjøre med favelafolk siden han ikke hadde noe til felles med dem, og at de ikke var til å stole på. Thiago var ofte tilstedet når Gilberto kommenterte dette, og nikket bekreftende. Thiago opplever seg selv som annerledes enn favelafolk flest, og sier at han har lært å leve annerledes ved å tilbringe tid utenfor favelaen.

Oppsummering

Gilberto, Felipe, Juninho, Thiago og Bruno er økonomisk sett fattige i Rio de Janeiro, men de forsøker å plassere seg i middelklassen. De unge mennene i Rua do João er klare over hvilke uttrykk som kommuniserer hva i det sosioøkonomiske hierarkiet, og de jobber daglig med sin egen og hverandres adferd. De er alle opptatte av å lære seg hva slags adferd som er påkrevd i ulike situasjoner, for eksempel etikette, språk, bordskikk, kleskode, kunnskapsområde og smak. Thiago sier at han er takknemlig for at han har tilbrakt mye tid utenfor favelaen med venner som Gilberto og Juninho. De ler alle tre over hvor "håpløs" Thiago var da de ble kjent⁶⁸. Jeg ble overrasket over hvor eksplisitt de snakket om og jobbet med oppdragelse og dannelsen. De påpekte med jevne mellomrom hvor viktig riktig adferd og det å gi riktig inntrykk var for arbeidsmuligheter og for å komme noen vei i livet. Ved å drive aktiv inntrykkskontroll og å gjøre bevisste valg i forhold til arbeid, utdanning, adferd, smak, språk, bevegelse i rom og lignende,

---

⁶⁸ Jeg hørte flere ganger kommentarer og historier som omhandler det ville og uoppdragne favelabarnet. Juninho fortalte blant annet om "julebarnet", et fattig barn som ønsket å feire en ordentlig jul. Han ble tatt inn av en rik familie, men ble satt ut igjen etter feiringen. Juninho fortalte dette som en hyggelig julehistorie om et gatebarn som fikk den julen han alltid hadde ønsket seg. Jeg ble forferdet over delen av historien der barnet ble satt ut på gaten igjen selv om barnet skrek og bar seg, men Juninho trakk på skuldrene og forklarte at barnet var jo for vilt til å kunne fungere i en rik familie.

forsøker de unge mennene å klatre i det sosioøkonomiske hierarkiet. De akkumulerer sosial, kulturell og økonomisk kapital for å vinne anerkjennelse i ulike sosiale felt. De ønsker å være det de kaller dannede personer, og inkorporerer normer og verdier som er forenelig med en middelklassekultur i Rio de Janeiro. Gjennom tilpasning og distansering plasserer de seg selv og andre i Rios klassesystem.

Det eksisterer andre inntrykk, identiteter og hierarkier som er mindre manipulerbare. Kjønn, rase og alder er også former for sosial differensiering som preger menneskers opportunitetssituasjon. Klassesystemet, og klasseidentiteter er bare en liten del av de unge mennene i Rua do João sine livsverdener. I det neste kapitlet vil jeg ta for meg en annen hierarkisering som i stor grad preger Gilberto, Felipe, Juninho, Thiago og Bruno. Jeg vil presentere ulike rasediskurser som sammen bidrar til en hierarkisk rangering av euro- og afrobrasilianere. I begynnelsen av det neste kapitlet deler jeg raseforståelser i Brasil i tre kategorier og videre tar jeg for meg ulike myter og ideologier som reproducerer ulike raseforståelser. Jeg vil gå inn på hva slags former for rasisme som finnes i Rio de Janeiro og Brasil, og avslutter med ulike strategier mennesker tar i bruk for å forholde seg til rasediskrimineringen i samfunnet.

4. Hva betyr rase i dagens Brasil?

46 prosent av Brasils befolkning antas å være fargede (IBGE 1999), og rase er blitt et tema man ikke kommer utenom i studier av Brasil. Rasediskurser har vært viktige i legitimering av kolonitidens slaveindustri og senere i nasjonsbygging.⁶⁹ Fortsatt er ideer om rase og rasedemokratiet, eller ”den brasilianske raseblanding” sentrale i den samlende nasjonale diskursen med mulattkvinnen⁷⁰ som det fremste brasilianske symbol. Rasediskurser kan også sies å være viktig for å opprettholde arbeidsdelingen og de sosiale ulikhetene (Martinez-Alier 1989; Simões 2006).⁷¹ Det eksisterer i dagens Brasil en rasediskurs som både er nasjonalt samlende og sosialt splittende på samme tid. Det er en økende oppmerksomhet på rasistiske krefter samtidig som ideen om rasedemokratiet fortsatt er tilstedet som nasjonalistisk ideologi.

Rasedemokratiet og ideen om mild eller fravær av rasisme har rådet som offentlig og artikulert diskurs siden nasjonsbyggingen tidlig på 1900tallet. Cardoso var den første brasilianske presidenten som i en offentlig tale i 1995 påpekte at rasisme var et problem i Brasil (Dos Santos 2006). Rasisme og raseproblematikk har vært undervurdert og oversett i offentlig diskurs og i kritisk samfunnsforskning i lang tid, men det har i aller høyeste grad fått mye oppmerksomhet de siste tiårene fra antropologer og sosiologer.⁷² Disse

---

⁶⁹ Dette gjelder også andre latinamerikanske land som for eksempel Cuba (Martinez-Alier 1989)

⁷⁰ En mulatt i Brasiliansk kontekst er en person som har foreldre av afrikansk og europeisk avstamning, men det handler vel så mye om kropp, seksualitet og samba som om avstamning. Mulattkvinnen er et seksuelt nasjonalsymbol, en blanding av det vakre hvite og det seksuelle og forføreriske svarte (Pravaz 2003).

⁷¹ Simões (2006) ser dagens ulikheter som grunnet i den historiske arbeidsdelingen der afrikanske slaver stod for det manuelle arbeidet. Manuelt arbeid har fortsatt lav status, og det er fortsatt størst andel afrobrasilianere i disse yrkene. Simões argumenterer for at man bør se på historie og arbeidsdeling for å forstå dagens sosiale situasjon, og hvis vi ser hvordan afrobrasilianere har lavere sosial rang i dagens Brasil kan dette muliggjøre en arbeidsdeling (eller utbytting med Marx sine ord) som opprettholder et bestemt sosioøkonomisk system.

⁷² Rasedemokratiet har vært utfordret fra så tidlig som 50 tallet, men det er først i senere tid at overvekten av samfunnsforskere tar raseproblematikk med i nesten alle studier av Brasil (Sheriff 2000).

---

viser at rase og rasisme fortsatt er betente temaer som blir lite diskutert i hverdagen(Sheriff 2001;Goldstein 2003).

Rase er et sosialt og historisk skapt begrep knyttet til ideer om avstamning, utseende og andre egenskaper. Det er en relasjonell og kulturell konstruksjon som alltid må studeres i sin sosiale kontekst(Wade 1997). Hva innebærer ideen om rase i Brasil, og hvordan påvirker denne menneskers tanker og adferd? I dette kapittelet ønsker jeg å gjøre rede for en del av rasediskursene som preger livet til de fem unge mennene i Rua do João, og andre i Rio de Janeiro. Etter en presentasjon av tre ulike forståelser av rase i Rio vil jeg ta for meg noen ideer og ideologier som bygger opp om disse forståelsene. Videre ser jeg på ulike former for rasisme og rasediskriminering, og hvordan mennesker i Rio forholder seg til dette.⁷³

Ulike rasediskurser i Rio de Janeiro

De første ukene ble jeg overveldet av bruken av rasekategorier i dagligtalen til mine informanter. De bruker ord som beskriver rase eller farge i omtale av andre og i direkte tilsnakk. Jeg opplevde at rasebegreper ble brukt deskriptivt, for å beskrive eller referere til et bestemt utseende, de ble brukt pragmatisk, for å fornærme eller smigre, og de ble brukt for å vise til en bipolar deling av mennesker i ”rasegrupper” med ideer knyttet til avstamning og arv, fortrinnsvis *os negros* og *os brancos* (Sheriff 2001). Antropologen Robin E. Sheriff har beskrevet disse tre ulike forståelsene av rase i Brasil. Hun bygger sin analyse på feltarbeid i Morro de Sangue Bom, en favela like ved Rua do João. Jeg finner Seriffs tredeling nyttig for å beskrive en brasiliansk virkelighet der rasediskursene ikke kan reduseres til rasedemokrati eller et bipolart system. Hun får frem at det simultant eksisterer ulike rasediskurser som er gjeldende i ulike situasjoner(Sheriff 2001).

---

⁷³ Jeg vil som sagt ikke ta for meg rasediskurser knyttet til urbefolkningen i denne avhandlingen. For diskusjoner rundt dette, se Wade(1997).

Deskriptiv rasediskurs

”Juninho er *moreno* fordi han er brun men har glatt hår”(Thiago)

En deskriptiv bruk av rasekategorier går hovedsakelig ut på en kategorisering av utseende, hudfarge, ansiktstrekk og hår. I undersøkelser gjort av antropologen Marvin Harris i 1970 oppga 100 brasilianere 492 ulike termer på tegninger av mennesker med ulik hudfarge, hårtype, ansiktstrekk og lignende (Sheriff 2001:54). Flere andre har skrevet om det komplekse klassifiseringssystemet basert på rase i Brasil (Goldstein 2003; McCallum 2005; Pravaz 2003; Dos Santos 2006; Wade 1997 m.fl.). I Rua do João, Gardenha, Morro da Pipa og på Morro do Macaco hørte jeg hovedsakelig maskuline og feminine versjoner av ordene *Negro* (afrikansk utseende), *Preto* (svart), *Branco* (hvit), *Mulatto* (blanding), *Moreno* (brun), *Escuro* (mørk), *Claro* (lys) i beskrivelser av andre.⁷⁴

”Du vet sønnen til taxisjåføren han *branco*”

”Det var en mann og spurte etter deg Juninho, en *negro*”

Denne bruken av rasekategorier er stor i Brasil, og reflekterer den store variasjonen i hudfarge og ansiktstrekk blant brasilianere. Beskrivende trekk blir også satt sammen med navn for å skille en person fra en annen. I Rua do João bor det en mørk dame som kalles ”*Maria preta*” det var to som het Maria i gata og ved å legge til beskrivelse av hudfarge skilte naboene dem fra hverandre i samtaler. Kategoriene var relativt enkle å holde fra hverandre med unntak av termen *negro* som var knyttet til afrikanske trekk, spesielt hår og ikke nødvendigvis til hudfarge. Et par tvillinggutter som var helt lyse i huden, men som hadde afrohår ble kalt *negros* eller *neguinhos* (små *negros*). Det var ikke bare dette som gjorde rase eller farge terminologien vanskelig å få grep om. Folk bruker også rase og farge terminologi ulikt avhengig av kontekst.⁷⁵

---

⁷⁴ Selv om disse betegnelsene i utgangspunktet kun er beskrivende er de aldri verdinøytrale. Hudfarge er rangert hierarkisk i Brasil med lyst på toppen og svart på bunnen.

⁷⁵ Wade (1997) kontrasterer Latin-Amerikas flytende rasediskurser med USAs rasekategorisering der en ”dråpe svart blod” gjør personen svart.

Pragmatisk rasediskurs

”.. So they use the mulata color, the parda color, the morena color, to treat the person as if they were a little lighter, a little like, less discriminated against”(Sheriff 2001:39).

Sheriff sine informanter på Morro de Sangue Bom forklarer at de bruker lysere mer nyanserte fargebeskrivelser for å være høflige, og for å unngå å bruke termene *negro* og *preto* som kan virke støtende. De legger også på diminutiver *-inho* og *-inha*⁷⁶ for å mildne beskrivelsene(Sheriff 2001). I samfunn der hvitt blir assosiert med velstand, rikdom og høy sosioøkonomisk status og svart med fattigdom og lav sosioøkonomisk status, blir beskrivelser som trekker frem hvite elementer positivt ladet. Jeg hørte flere naboer i Rua do João trekke frem lyse trekk særlig hos små barn som komplimenter og med beundring. Juninho bruker ofte en høflig og smigrende bruk av fargebeskrivelser når han beskriver naboer og bekjente. Han legger på diminutiver for å dempe fargebeskrivelsene⁷⁷ og sier *pretinho* fremfor *preto* og *moreninho* fremfor *moreno*.

En pragmatisk bruk av rasekategorier er kontekstuell og relasjonell, og markerer forholdet mellom samtalepartene. På samme måte som folk velger ord for å tiltale andre høflig kan valg av ord også fornærme. *Negro* kan brukes som skjellsord, og blir ofte brukt av politi når de stopper folk på gata for et ”uformelt forhør”. Thiago opplever det som nedlatende i mange kontekster. Han sier at betydningen av ordet kommer an på hvem som snakker, og i hvilken sammenheng. Han har opplevd at arbeidsgivere, butikkeiere og politi har kalt han *negro* på en nedverdiggende måte for å demonstrere overlegenhet, men han og kamerater i favelaen kan også bruke *negro* som en uformell hilsen. Han skiller mellom *negro* som slang mellom kamerater og brødre, *negro* som

---

⁷⁶ Diminutiver *-inho* og *-inha* er vanlige i Brasil og betyr liten eller litt av ordet de står bak. *Pretinha* diminutivet av *preta* betyr en dame som er litt svart eller en liten svart dame. Å kalle en person litt svart er bedre enn bare svart.

symbol på slaveri og underklasse, og negro som beskrivelse av utseende. ”*Negro* er det jeg er, det betyr ingenting, bare farge, men når rasister bruker ordet har det en negativ mening. Når de sier *negro* mener de slave, idiot, stygging, *vagabunda* (dagdriver) ”

Thiago lo av meg den første gangen vi diskuterte rasediskriminering i dybden siden jeg slet med å velge ord og uttrykk som passet. Han forsøkte å overbevise meg om at det var greit å bruke ordet negro i en slik kontekst der jeg ønsket å henviser til den afrobrasilianske delen av befolkningen. Thiago sa at han blir irritert på dem som later som at han ikke er negro når han selv vet godt at han er det, diskrimineringen blir ikke borte om man later som at *negros* ikke er *negros*. En av kvinnene på Morro de Sanguê Bom uttrykte misnøye med alle rasekategorier, og så ikke på *morena* som noe bedre tiltale enn andre rase- eller fargebegreper siden hun viste at talerens intensjon kun var å unngå å si *negra* (Sheriff 2001). Denne pragmatiske rasediskursen er kanskje noe av det som har gjort det vanskelig å gripe farge- og rasediskursene i Brasil. Begrepene og bruksmåtene er flertydige og kontekstavhengige, og forklaringene fra brasilianere er lange og fulle av eksemplifiseringer eller redusert til ”...det kommer an på situasjonen”.

Bipolar rasediskurs

Den deskriptive og pragmatiske bruken av rase- og fargebegreper har ledet flere til konklusjonen at det ikke eksisterer en bipolar forståelse av rase i Brasil, og at systematisk rasediskriminering derfor ikke er mulig på samme måte som man har sett det i bl.a. USA. Sheriff(2001) ser på dette som en feilslutning, og trekker frem en bipolar rasediskurs som ikke er like åpen i dagligtalen, men som hun mener gjennomsyrrer det brasilianske samfunnet og danner grunnlaget for en del av de sosiale ulikhetene. Hun sier at mange samfunnsvitere har blandet ideer om rase og farge, men at disse diskursene kan forstås atskilte i Brasil, og at ulike diskurser derfor kan eksistere samtidig. Beboerne på Morro de Sanguê Bom fortalte at selv om folk har forskjellig farge eksisterer det bare to raser, *raça branca* (den hvite rase) og *raça negra* (den svarte rase).

Sheriff(2003) bygger videre på undersøkelser som viser at det ikke er betydelige forskjeller i forhold til diskriminering av brasilianere som anses for å være *moreno* eller *negro*, og at den avgjørende forskjellen ligger i skillet mellom hvite og ikke-hvite. Hennes informanter som var hvitere i huden, men som så på seg selv som *negro* opplevde samme diskriminering som svarte.

All raseterminologi virker ladet på et eller annet vis siden den pragmatiske diskursen eksisterer overhodet, så det vil alltid være problematisk å skille diskursene som jeg velger å gjøre her. Det er vanskelig å beskrive forholdet mellom farge og rase i en brasiliansk virkelighet siden ulike farge- og rasediskurser eksisterer samtidig. Rase- og fargekategorier fungerer både som referanser og symboler, og det spørres om det er mulig å skille ut assosiasjonene knyttet til rase når termene benyttes deskriptivt eller pragmatisk om farge.

Et annet aspekt som problematiserer denne oppdelingen videre, er de andre eksisterende diskursene i Rio som preger enkeltindividers oppfattelse av seg selv og andre. Juninho ser ikke på seg selv som *negro*, og Thiago forklarte at Juninho absolutt ikke kan defineres som *negro* eller *preto* verken farge eller rasemessig. Kanskje har dette noe med sosioøkonomisk posisjon å gjøre⁷⁸. Sheriff(2001) sine informanter var hovedsakelig fra favelaene, og siden det er veldig viktig for Juninho å distansere seg fra favelabeboere som ofte defineres som *negros* blir kanskje hans oppfattelse av rase annerledes enn den i Morro de Sangue Bom. Det eksisterer en bipolar rasediskurs som deler Brasils befolkning i de hvite, og de som ikke er hvite, men for mine informanter var nettopp nyansene så viktige for egen plassering i det sosioøkonomiske hierarkiet at jeg ikke kan redusere alle kategoriene imellom hvitt og svart til den pragmatiske eller deskriptive diskursen. Juninho kan bruke fleksibiliteten i rasekategoriene til å distansere seg fra os

---

⁷⁸ Denne linken har blitt trukket i mange studier av rase i Latin-Amerika. Martinez-Alier(1989) skriver at i noen tilfeller kunne en person "kjøpe seg hvite", dvs. at økonomisk stand i en viss grad kunne kompensere for hudfarge i søknader om inngåelse av kryssraseekteskap på Cuba på 1800tallet.

negros, en negativt stigmatisert gruppe i Rio de Janeiro(Wade 1997:56). Rase er knyttet til enkeltindividers oppfattelse av selv og andre, og må derfor ses i sammenheng med de andre identitetene en person har, for eksempel knyttet til sosioøkonomisk posisjon(Ortner 1998).

Ved siden av som deskriptiv, pragmatisk og bipolar diskurs må ideer om rase alltid forstås i en historisk kontekst(Simões 2003; Wade 1997). Rasediskursene i Brasil eksisterer ikke isolert, de er knyttet til historiske prosesser og andre samtidige diskurser. For å forstå rasediskursene i Rio de Janeiro slik de fremstår i dag er det viktig å se på blant annet nasjonsbygging, kollektive ideologier og identiteter, og hvordan dette kommuniseres i hverdagen og gjennom større ritualer som for eksempel karnevalet.

Rasedemokrati og nasjonalisme

Jeg vil nå fokusere på rase som en ide om avstammingsbaserte sosiale og mentale trekk. Denne delen av raseforståelsen benyttes for å legitimere rasediskriminering eller artikulering av rasehierarkier på ulike arenaer. Jeg vil gå inn på diskurser og ideologier som knytter positive og negative egenskaper til ideer om europeisk eller afrikansk rase.

Noen av disse ideologiene fokuserer på det positive ved blanding av europeisk og afrikansk kulturarv, mens andre ideologier bygger på ideer om forurensning og rasehierarki. Selv ideologier som trekker frem positive sider ved blandingen mellom europeiske og afrikanske elementer rangerer ofte de europeiske høyere enn de afrikanske og bidrar derfor til å opprettholde rasehierarkiet. Den mest kjente og omtalte av de brasilianske rasediskursene er ideologien om det brasilianske rasedemokratiet(Goldstein 2003;Sheriff 2001;Wade 1997).

Rasedemokratiet vokste frem som en av flere ideologier i nasjonsbyggingen etter opphevelsen av slaveriet på slutten av 1800tallet. Brasils befolkning var en blanding av afrikanere, indianere og europeere, og blandingen av disse folkegruppene skulle utgjøre

---

den nye hybride brasilianske befolkningen⁷⁹ (Pravaz 2003). Sosiologen Gilberto Freyre med *The Masters and The Slaves* (1933) bidro til å artikulere rasedemokratiet som nasjonal og offentlig diskurs. Han la særlig vekt på det erotiske forholdet mellom slavekvinnene og slaveeierne og deres avkom som bakgrunn for Brasils blandingsbefolkning. Freyre hyllet denne blandingen mellom det portugisiske, afrikanske og indianske som det brasilianske blandede folkeslaget. Han så intimitet mellom slaveeiere og slavekvinner som et argument for at det er lite grobunn for rasisme i Brasil, og siden befolkningen er blandet har ikke Brasil et bipolar rasiehierarki med rasisme og diskriminering. Freyre presenterte forholdet mellom slave og herre som et kjærlighetsforhold og fargeblind seksualitet, og snudde med dette noe som ble sett på som skammelig til noe å være stolt av. Brasil ble presentert som et eksempel på en mildere og mindre voldelig slavekoloni (Goldstein 2003; Sheriff 2000; Pravaz 2003).⁸⁰ Seksualiseringen av slavekvinnen rettferdiggjorde herrenes seksuelle omgang med slavinnene ved å gi kvinnene en forførerisk og vill personlighet som trollbandt herrene (Pravaz 2003). Voldtekter og maktforholdet har imidlertid blitt skjøvet ut av beskrivelsene (Goldstein 2003).⁸¹ Seksualitet, blanding og rasedemokrati var anvendbare ideer for å bygge en samlende nasjonal diskurs.⁸² Den seksualiserte slavehistorien er blitt

---

⁷⁹ Dette gjaldt også resten av Latin-Amerika som hadde en stor andel svarte, mestiser og urbefolkning. Utfordringene var mange i konstruksjonen av en nasjonal blandingsidentitet i en rasistisk verden (Wade 1997).

⁸⁰ Goldstein (2003) trekker frem antropologen Ann Stollers arbeider for å minne om at Freyre er barn av sin tid, og representerer ideer under en bestemt historisk epoke. Det er jo nettopp fordi hans teorier har blitt så mye referert til og brukt at han blir interessant i diskusjoner om rase. Hadde hans synspunkter vært uforenelige med elitens synspunkter på 30-tallet hadde han neppe fått den oppmerksomheten han har fått. Flere teoretikere har spekulert i om Spanjoler og Portugisere uutøvde en mildere form for slavehold (Martinez-Alier 1989)

⁸¹ Voldtekter som maktmisbruk blir ikke diskutert. Martinez-Alier (1989) Goldstein (2003), Pravaz (2003), Sheriff (2000) m.fl. har påpekt denne mangelen ved historiske skildringer. Voldtekter blir ofte brukt i krig og i maktkamp. Var det kvinnene eller makten som var forførende? Forførelse må ikke settes som forutsetning for voldtekt. Det er ikke de forførende kvinnene som fører til massevoldtekter i krig.

⁸² Nasjonaliseringsprosesser vil alltid innebære ideer om fellesskap og unikhet. I Brasil er en nasjonalistisk rasediskurs som gir alle tilhørighet og stolthet viktig. Denne diskursen om raseblanding hylles blant annet gjennom karnevalet. Ikke alle nasjonalistiske ideologier i tidligere kolonier bygger på ideer om blandingsidentiteter. På den dominikanske republikk bygger nasjonal identitet på europeisk avstamning for å distansere seg fra haitianere som blir forbundet med afrikansk avstamning (Krohn-Hansen 2001). I konstruksjonen av nasjonal identitet benyttes ideer om rase og avstamning ulikt for å skape indre fellesskap og avstand til andre.

en slags opphavsmyte i Brasil, og kommer spesielt til uttrykk gjennom karnevalet(Yanagisako og Delaney 1995).⁸³

Karnevalet i Rio de Janeiro, feiringen av rasedemokratiet

Karnevalet blir sett på som et av de fremste symbolene på rasedemokratiet og nasjonal stolthet. Karnevalets opprinnelse er omdiskutert, men feiringen antas å blant annet ha røtter tilbake til religiøse seremonier i vestafrikansk religion. Dagens karneval i Rio de Janeiro er en blanding av mange ulike impulser, men den afrikanske arven og tilknytningen til den fattige afrobrasilianske delen av befolkningen blir som regel understreket. President Vargas gjorde karnevalet til del av det nasjonale prosjektet ved å legitimere og støtte feiringen i 1930. Karnevalsangene fikk ikke inneholde opposisjonelle politiske budskap, men skulle ta opp romantiserte nasjonalistiske temaer(Sheriff 1999).⁸⁴

Karnevalet kommuniserer fellesskap, nasjonal stolthet, seksualitet, kjærlighet og vitalitet og historie, og trekker frem og hyller innholdet i rasedemokratiet. Mulattkvinnen representerer det hybride folket, hun seksualiseres og gjøres til et nasjonalt symbol. Karneval og samba blir fortsatt ansett for å ha afrikanske eller afrobrasilianske røtter, men det er samtidig nasjonalisert, seksualisert og kommersialisert som symbol på Brasil som helhet(Wade 1997). Som utlending opplevde jeg karnevalet som et nasjonalistisk ritual der samba antas å gå i arv gjennom det brasilianske blodet. Som rasediskursene i Brasil generelt har også karnevalet motsigelser, og festen kan på mange måter være like splittende som samlende(DaMatta 1991). De splittende elementene blir imidlertid underkommunisert i omtalen av festivalen.

---

⁸³ Det er et paradoks at en historie med slaveri og romanser mellom gårdseiere og slavinner blir brukt som begrunnelse for rasedemokratiet og blandingsnasjonen som ideologi når den samtidig illustrerer kontinuiteten ved rasehierarkier. En lang historie om europeere som eiere og afrikanere som arbeidere viser hvordan afrobrasilianere har blitt undertrykt i flere hundre år.

⁸⁴ Karnevalssangen til sambaskolen Portela presenterer rasedemokratiet slik: *O traço europeu, alma de raca africana que tanto sofreu, se misturou com sabor imigrante, incomparavel mistura, exemplo para o mundo interio. A alegria e o talento brasileiro.* (Europeiske aner blandes med sjelen til den afrikanske rase som har lidd så mye. Hvis man legger til smak av imigranter, lager dette en unik blanding. Et eksempel for hele verden! Lykken er det brasilianske talentet)

Sheriff(1999) tar opp den økte segregeringen i karnevalsfeiringen der de fattige og afrobrasilianere blir skjøvet ut fra en arena de tidligere har dominert. Hennes informanter føler at den hvite overklassen tar over feiringen gjennom kommersialisering og konstruksjonen av Sambodrómo.⁸⁵ Karnevalet blir en rasekamp om tilgang til offentlige rom skjult bak den glamorøse feiringen av fellesskap. Thiago, Juninho, Gilberto, Felipe og Bruno har ikke råd til å følge sine favorittsambaskoler til finalen i Sambodrómo, kun de øvre samfunnslag og turister kan kjøpe billetter til paraden. Selv om de klaget over prisene og kommersialiseringen, uttrykte de stor nasjonal stolthet da vi satt sammen og så paraden på TV, og de jobbet iherdig for å lære meg samba så jeg kunne bli en ekte brasilianer. ”Alle brasilianere kan danse samba”(Gilberto)

Thiago begrunnet sine danseferdigheter i sin afrikanske arv, og han snakket med andre afrobrasilianere på en annen måte enn vanlig. Utenom karnevalet så jeg sjelden Thiago spille på sine afrikanske røtter med mindre han var sammen med sine trosfeller i naturreligionen. Under karnevalet omtalte han andre afrobrasilianere som brødre, og han deltok i flere trommegrupper som spilte musikk knyttet til den vestafrikanske religionen Umbanda. I gatene rundt Centro virket det som om karnevalet var en arena for anerkjennelse av afrikansk innflytelse, det var samba, pagode, religiøse sanger og danser, mat fra Bahia⁸⁶ og Capoeira, elementer som er knyttet til den afrikanske kulturarven (Sheriff 1999 og 2001; Goldstein 2003; McCallum 2005; Pravaz 2003). Utenfor den store paraden i Sambódromo, men innenfor karnevalet som nasjonal feiring var det et hav av ulike kulturelle uttrykk i Rio.⁸⁷

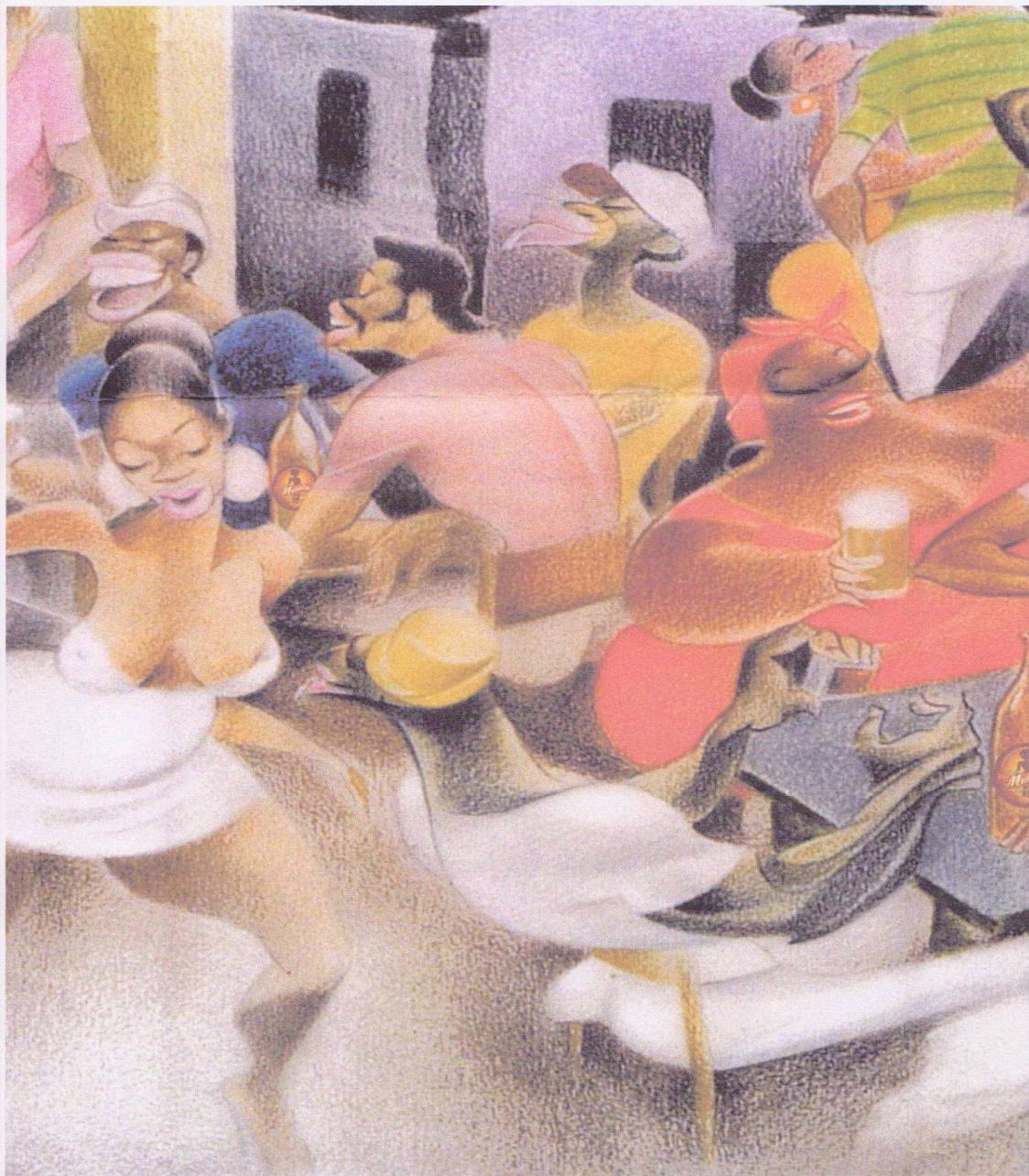
---

⁸⁵ Sambodrómo er en stor arena der sambaskolene konkurrerer. Det koster penger å være med, og å se på denne paraden. Kun de beste skolene får delta, og disse har vogner og kostymer til flere millioner kroner. Sheriff(2001) beskriver stor misnøye i forhold til dette på Morro de Sanguê bom. Kvinnene hun skriver om forklarer også at kvinnene i karnevalet har blitt lysere, og tar over som dronninger i showet.

⁸⁶ Bahia Salvador blir sett på som å være et kulturelt senter for afrobrasiliansk mat, religion, musikk og dans.

⁸⁷ Den europeiske arven blir sjelden påpekt. Brasilianere er blandingen av det musikalske og eksotiske afrikanske og det europeiske. Det europeiske får stå som en positiv egenskap i seg selv uten eksemplifisering.

Mistura e embranqueamento (blanding og bleking)

*”Mulatta! A mistura perfeita. Mulatta! Den perfekte blandingen”
(Reklame for ølen Mulatta, en blanding av mørk og lys øl)*

Blandingsidentiteten til brasilianere blir sett på som et bevis på rasedemokrati på flere måter. På den ene siden er brasilianere et sammensatt folk i den forstand at flere folkegrupper lever sammen med felles nasjonalitet, på den andre siden er brasilianere en

---

blanding som barn av foreldre fra ulike folkegrupper(Wade 1997). Jeg hørte flere argumenter for at det er blandingen som gjør at det er mindre rasisme i Brasil enn i Europa. I en samtale om rasisme i Tyskland forklarte Gilberto at Europa har rasisme siden de få *negros* som bor i Europa er innvandrere, altså utlendinger. I Brasil derimot er *negros* også brasilianere. Han argumenterte for at siden brasilianere er et blandet folk er det mindre rasisme. Bruno forklarte også at hvis det hadde vært mye rasisme i Brasil ville diskrimineringen foregått innenfor familier siden de fleste har både afrobrasilianere og eurobrasilianere i slekten. Ideen om rasedemokratiet blir holdt levende gjennom henvisning til den sammensatte befolkningen. Gilberto spurte en dag om hvite i Norge liker svarte og omvendt siden dette var vanlig i Brasil, altså at hvite søker svarte og svarte søker hvite. Jeg stusset litt over uttalelsen siden den ikke stemte overens med det jeg så i gatene i Rio. Jeg hadde notert meg det motsatte, at parsammensetningene var preget av at folk valgte partner med relativt likt utseende fargemessig. Goldstein(2003) og Sheriff(2001) skriver også om ambivalens i forhold til valg av partner hos deres informanter. De ser tendenser til at det er et ønske om hvite partnere, men de fleste forholdene er endogame(Martinez-Alier 1989).

På den ene siden innebærer myten om rasedemokratiet at brasilianere er en blanding som hyller det afrikanske så vel som det europeiske, på den andre siden eksisterer ideer om *embranqueamento* (bleking). Bleking av rasene gjennom blanding er en ideologi som vokste frem samtidig med rasedemokratiet, og den oppfordret til større europeisk innvandring(Goldstein 2003; Wade 1997).⁸⁸ Teoriene går ut på at raseforskjellene ville forsvinne gradvis gjennom bleking før rasisme fikk tid til å bli et problem i Brasil. Den brasilianske sosiologen Florestan Fernandes skrev at rasismen i Brasil var en svinnende tendens som ville forsvinne med utvaskingen av rasene(Sheriff 1999), men det eksisterer fortsatt en opphøying av hvithet som skaper rasisme i Brasil. Hvithet er et ønskelig gode,

---

⁸⁸ Martinez.Alier(1989) beskriver en frykt for afrikanisering på Cuba på slutten av 1800tallet som argument for å forhindre slik blanding av rasene. I Brasil argumenterte noen for at blanding kunne bleke, mens det på Cuba var frykt for afrikanisering. Begge argumentene var tilstedet i de fleste LatinAmerikanske landene(Wade 1997).

og hvite middelklassefamilier ønsker hvite partnere for sine barn. Blandingen som er opphøyet i rasedemokratiideologien blir motarbeidet gjennom hvithetsidealer.

Sosiale ulikheter basert på rase eller klasse?

Fernandes skrev etter 2. verdenskrig om rasesituasjonen i Brasil samtidig med mange andre på oppdrag fra UNESCO. Sosiologer og antropologer skulle undersøke hvordan Brasil opprettholdt harmonien i et stort land med folk med så ulik avstamning fra henholdsvis europeere, afrikanere og indianere. Disse arbeidene avslørte en del rasistiske tendenser og diskriminering, men Fernandes presenterte dette som rester fra slavetiden. Han argumenterte for at rasismen ville forsvinne av seg selv ettersom fargede fikk ta større del i den kapitalistiske økonomien. Flere så på økonomi og kapitalismens klassesystem som årsak til diskriminering og ikke rase. De presenterte Brasil som et forbilde, der raseidentiteter og rasekonflikter var på vei til å forsvinne helt (Goldstein 2003; Sheriff 1999; Wade 1997). Myten om rasedemokratiet har stått relativt ukritisert i offentlig debatt lenge. Klasse og fattigdom har blitt trukket frem som årsaksforklaring på ulikheter og diskriminering, og rase har kommet i bakgrunnen. Goldstein (2003) sammenligner rase og klasse i USA og Brasil, hvor Brasil fokuserer mye på klasse og USA fokuserer mye på rase, og at dette har ført til en del feilslutninger og myter⁸⁹. Fokuset på enkeltforklaringer kan ha med det enkelte landets ideologier, politikk og nasjonsbygging å gjøre, og viser hvor kompliserte spørsmålene rundt rase og klasse er⁹⁰. Rase- og klassehierarkier er vevd godt sammen i Brasil og i USA, og de må forstås i forhold til hverandre (Goldstein 2003; Martinez-Alier 1989; Ortner 1998).

Mye av diskrimineringen i Brasil skjer utvilsomt på bakgrunn av rase. Fargede generelt har lavere sosioøkonomisk plassering, har større arbeidsledighet, større barnedødelighet,

---

⁸⁹ Ortner (1998) påpeker den samme problematikken, og mener at klasse har blitt oversett i forhold til det store fokuset på rase og etnisitet i studier i USA.

⁹⁰ Martinez-Alier (1989: xviii) argumenterer for at definisjon av rasekarakteristikk varierer i henhold til et lands rasehistorie, og hva slags sosiopolitiske ulikheter det er ment å legitimere.

dårligere helsetilbud og lavere lønn og utdanning. Sheriff(1999,2001) viser blant annet til undersøkelser som påpeker at svarte og hvite med samme sosioøkonomiske utgangspunkt ikke har like lett for å holde på sin posisjon. Svarte opplever diskriminering i utdannelses- lønns- og arbeidssystemet som gjør at de kommer verre ut, selv med godt sosioøkonomisk utgangspunkt. Rasedemokratiet blir kraftig utfordret, men Sheriff(2001) sier at det blir feil å avfeie rasedemokratiet som en ren myte.

Rasedemokratiet som nasjonal ideologi

Selv om ikke rasedemokratiet gjenspeiler en brasiliansk virkelighet eksisterer det som ideologi. Rasedemokratiideologien er spesielt viktig for nasjonalidentiteten og den er et ideal brasilianere ønsker å strebe mot. Rasedemokratiet i Brasil er på mange måter som likhetsidealer i Norge, en ideologi for nasjonal stolthet og fellesskap. Selv om likhet og likeverd ikke er en realitet i Norge er det idealer som er viktige for nasjonal stolthet og enkeltindividers identitet. Ideologiene kan imidlertid også være skadelige fordi de tilslører egentlige forhold(Bourdieu 1977; Vike, Lidén og Lien 2001). Mennene i Rua do João sa av og til at Brasil ikke hadde mye rasisme siden brasilianere er et blandet folk, og andre ganger trakk de frem eksempler på rasisme og diskriminering på grunn av hudfarge. De snakket om ulikheter og fellesskap i forskjellige kontekster. Det som gikk igjen i de få samtalene som direkte omhandlet rasisme var ønsket om å slutte å snakke om det og heller fokusere på noe hyggeligere. I det store og det hele var det motvillighet mot å snakke om temaer knyttet til rasediskriminering, men når det først var oppe til diskusjon ble det tydelig at det preger alles hverdag i større eller mindre grad.

Ulike former for rasisme i dagens Brasil

“Du vet at det fortsatt er slaver i Brasil... du vet det? *Negros* arbeider fortsatt for ingenting. Det er mye rasisme her i Brasil... Mye! (Thiago)

Brasil har en lang historie med rasediskriminering og rasisme, fra slaveideologi som umenneskeliggjorde afrikanere og Brasils urbefolkning, til dagens strukturelle og

individuelle diskriminering av grupper som knyttes til disse(Wade 1997). Rasisme i Brasil er en nedvurdering og stereotypisering av afrobrasilianere, urbefolkningen og andre grupper definert på bakgrunn av utseende eller avstamning. Rasisme er ideer som knytter negative verdier og egenskaper til sosialt definerte rasegrupper. I denne sammenheng vil jeg fokusere på staten og enkeltindividets diskriminering av afrobrasilianere. Afrobrasilianere er en uklar gruppe som avsnittene over viser. Personers plassering av seg selv i rase eller fargekategorier er ofte knyttet til andre hierarkier og diskurser. Mitchell og Wood(1999) har påpekt hvordan 38% av intervjuede brasilianere byttet kategori for seg selv i løpet av en 30års periode. Dette illustrerer at farge er en komplisert måleenhet i Brasil. De statistikkene jeg presenterer i denne delen av oppgaven er ment å vise tendenser og ikke å slå fast noen endelige tall på rasediskriminering. Tallene viser at fargede brasilianere kommer dårligere ut enn hvite på en hel rekke arenaer uavhengig av hvilke rasekategorier undersøkelsene opererer med. Brasils institutt for geografi og statistikk, IBGE sine statistiske undersøkelser opererer med fem kategorier, *branca* (hvit), *preta*(svart), *parda*(blanding), *amarela*(gul) *indigena*(urbefolkning), under overskriften ”*cor ou raça*”, farge eller rase⁹¹.

89% av Brasils befolkning sier at det eksisterer rasisme i Brasil, men kun 10% sier at de selv er rasister(Dos Santos 2006). Rasisme er ikke et maktsystem der noen er rasister og andre er ofre. Rasisme og rasediskriminering er diskurser, strukturer, hegemonier, ideologier og enkelthandlinger. Ofte kan det være uenighet om et tilfelle er rasisme eller ikke. Som de fleste andre former for makt og vold skjer rasediskriminering i ulike former på ulike arenaer. Jeg vil nå ta for meg noen former for rasisme i Rio de Janeiro.

Kriminalisering og politivold

”De kaller ikke hvite for gatebarn”(Thiago)

---

⁹¹ I undersøkelsen av Brasils rasesammensetning presenterer IBGE(2007) at 54% anser seg selv som hvite, 5,4% *preta*, 39,9% *parda* 0,5% *amarela* og 0,2% *indigena*. Hvorvidt denne fordelingen hadde vært annerledes hvis overskriften ikke hadde vært farge eller rase, men en av dem er usikkert. I forhold til Sherffs(2001) data og analyse fra Moro de Sanguie bom ville en del valgt annerledes avhengig av m man snakker om farge eller rase.

En søndag gikk Thiago ned på kyllingrestauranten Dom Galeto for å kjøpe lunsj som vi skulle spise i leiligheten. Da han skulle betale oppdaget han at han hadde glemt igjen bankkortet sitt oppe i leiligheten. Kelneren skjelte ut Thiago og anklaget han for å forsøke å lure til seg gratis mat. Han sa at slike gatebarntriks hadde han sett før. Thiago kom opp i leiligheten svært opprørt og forklarte hva som hadde skjedd. Han var tydelig såret og forsøkte å forklare hvor flaut og nedverdiggende det hadde vært. Thiago opplever ofte samme mistenksomhet fra butikkeiere og bartendere. Han synes at denne typen rasisme er den verste, den som sårer mest. Han sier at butikkmedarbeidere fotfølger han rundt i butikken og venter på at han skal ta noe, og på veien ut må han ofte vise frem sekken sin. Han har også av og til problemer med å få tak i taxi. ”Folk er redde, de tror alle *negros* er *bandidos*”(Thiago). Taxisjåfører stopper ikke av frykt for å bli ranet. Afrobrasilianere fra favelaene opplever stor kriminalisering, de blir sett på som potensielle forbrytere(Goldstein 2003).

Juninho sa i en telefonsamtale etter han var blitt ranet at han snart måtte flytte ut av byen. ”Jeg er snart redd for alle *Negãos*(store *negros*), jeg kommer til å bli en rasist”. Han forklarte at han helst gikk på andre siden hvis han møtte mørke menn på gaten om kvelden. Jeg fant dette rart siden han selv er *moreno*, og Thiago en av hans aller beste venner er *negro*. ”jeg er redd, jeg kan ikke gjøre noe [med det]”. Juninho tok seg selv i å generalisere og kriminalisere afrobrasilianere selv om han i utgangspunktet er i mot stereotypiseringer. Det har satt seg en frykt i kroppen hans som deles av mange brasilianere.

Thiago blir stoppet av politiet stadig vekk, og han frykter politiets uformelle, ofte voldelige forhør. Med tall fra Brasils nasjonale husholdningsundersøkelser i 1988, viser Mitchell og Wood at afrobrasilianere er ofre for kriminalisering og opplever større grad av overgrep fra politiet. De mener at oppfattelsene i Brasil rundt klasse, rase og kriminalitet produserer første- og annenrangs borgere i forhold til rettssikkerhet, og at dette ligger til grunn for den store andelen politivold mot afrobrasilianere. Møte med politiet er preget av sosial posisjon, og hvite står ofte over politiet på den

sosioøkonomiske rangstigen, mens svarte ofte er under. Politiets rolle har historisk vært å beskytte overklassen, og siden slavetiden har dette blitt gjort brutalt og militært (Mitchell og Wood 1999).⁹² Kriminaliseringen av den afrobrasilianske og fattigere delen av befolkningen, og den hvite overklassens frykt legitimerer politiets voldelige aksjoner (Caldeira 2000). Å eliminere fienden og faren blir for mange viktigere enn å ta hensyn til menneskerettigheter.

Gilberto var bekymret for Thiago i en periode da politiet raidet favelaer i jakt på stjalne våpen. Gilberto forklarte at han anså risikoen for at Thiago ble anholdt eller skutt som større siden han er afrobrasilianer fra favelaen. "Politiet skyter først og spør etterpå, og fiendens karakteristika er afrobrasilianer fra favelaen". En undersøkelse gjort av den nasjonale menneskerettighetsbevegelsen, MNDH i 1998 bekrefter Gilbertos inntrykk, og viser at politiet dreper tre ganger flere fargede enn hvite (Dos Santos 2003).

Kriminalisering og politivold er en av de tydeligste formene for rasisme, men diskrimineringen av afrobrasilianere foregår på mange arenaer.

Diskriminering i arbeidsliv og utdanning

Afrobrasilianere i Brasil opplever større arbeidsløshet, de har gjennomsnittlig lavere utdanning, lavere inntekt og utgjør en dobbelt så stor andel av fattige og hjemløse som eurobrasilianere (IBGE 1999, 2001). Det er store forskjeller i arbeidsmarkedet. Det er større andel afrobrasilianere i lavtlønnede yrker og få afrobrasilianere i akademia og i lederposisjoner. I de siste årene er det rettet fokus mot disse forskjellene, og det er foreslått kvoteringer for å jevne ut ubalansen (Dos Santos 2003).⁹³ Afrobrasilianere opplever diskriminering fra arbeidsmarkedet spesielt i jobbsøkerprosessen og i

---

⁹² Avisforsidene i Rio avisen O Globo viser ofte et politi som er i "krig", med ladde våpen og pansrede kjøretøy.

⁹³ Problemet med denne foreslåtte løsningen blir igjen å forsøke å fastslå hvem som egentlig er afrobrasilianere i Brasil (Dos Santos, 2003). I praksis synes det å være en stille enighet om hvem som diskriminerer hvem, men idet dette skal lovfestes, artikuleres og settes på papiret oppstår definisjonsproblemer.

---

ansettelsesintervjuer. Flere arbeidsgivere krever ”boa aparencia”(godt utseende), og implisitt fraråder de afrobrasilianere å søke(Goldstein 2003).

Den eneste gangen i løpet av feltarbeidet rasisme ble tatt opp eksplisitt uten min oppfordring var en regntung dag vi var samlet i leiligheten i Rua do João. Gilberto spurte Thiago om han noen gang hadde opplevd rasisme. Juninho, Bruno, Gilberto og Felipe så opp på Thiago som virket lettere brydd over spørsmålet. Han begynte å fortelle om en gang han søkte jobb i en butikk som solgte pyntegenstander.

Jeg hadde levert en Cv og vi var tre stykker som søkte på den samme jobben. Vi ble intervjuet på tur. Dama i butikken likte meg. Vi hadde masse til felles og forstod hverandre godt. Jeg trodde at jeg skulle få jobben, men da hun snakket med meg etterpå sa hun at hun hadde valgt en av de andre. Jeg forstod ingenting, og spurte hvorfor hun hadde valgt han. Hun svarte at hun hadde likt meg veldig godt, men at dama som eide butikken ikke stolte på *negros*. Jeg ble kjempetrist og gikk hjem. Det er noe av det verste jeg har opplevd. Det er ikke så mye man kan gjøre med hudfargen sin.

Thiago sa at han hadde opplevd en del rasisme andre steder, også fra politiet. Da vennegjengen snakket om Thiago og muligheter for utdanning og arbeid trakk de frem bakgrunnen hans fra favelaen som forklaring på vanskelighetene hans, aldri hudfarge.⁹⁴ Det er stort sett fokus på fattigdom og klasse i diskusjoner rundt ulikheter på arbeidsmarkedet og i utdanning, men undersøkelser viser at også blant folk fra favelaene tjener hvite bedre enn svarte(Vargas 2006). Når det gjelder skolegang viser statistikker fra Brasils institutt for geografi og statistikk at fargede brasilianere går gjennomsnittlig 5,8 år på skolen, mens hvites gjennomsnitt er 8,1(aldersgruppe 25 – 44år, IBGE 2001). De unge mennene trekker ofte frem utdanning som løsningen på sosial ulikhet og Brasils fattigdomsproblemer, og dette representerer et generelt syn i Brasil. Politikere og media trekker frem utdanning for alle som et viktig mål for å oppnå økonomisk og sosial

---

⁹⁴ Dette er en del av stillheten rundt rase som Sheriff(2000) kaller ”cultural censorship”. Det er generelt lite snakk om rasisme, og ulikheten i befolkningen begrunnes heller med sosioøkonomiske årsaker.

forbedring for enkeltmennesker så vel som for landet som helhet. Thiago har gjentatte ganger påpekt problemene med å studere i favelaen der mennesker rundt han ikke verdsetter engelsk- og matematikkunnskaper. Jeg har ikke funnet undersøkelser som ser på forskjellene mellom hvite og svarte på samme sosioøkonomiske nivå når det gjelder utdanning. Jeg antar ut fra målingene på de andre områdene at svarte opplever diskriminering i utdannelsessystemet som i arbeidsmarkedet. Det er langt større andel afrobrasilianere som er fattige og derfor har dårligere utgangspunkt for å ta høyere utdanning på grunn av mangel på god grunnskole.

Media har de siste årene presentert en rekke statistikker over klasse og raseforskjeller i arbeidsmarkedet og utdanningssystemet. Avisene oversetter tallene til hvor stor sjanse bestemte grupper har for å lykkes. Thiago la frustrert fra seg avisen *O Globo* og utbrøt at han kun hadde 20% sjanse for å fullføre utdannelsen sin. ”Konklusjon: jeg har 80% sjanse for å stryke!” *O Globo* presenterte nye tall fra IBGE, og tolket dem slik at det kun var 20% fattige afroamerikanere som fullførte høyere utdanning. Medias påvirkningskraft er sterk, og Thiago tok tallene på alvor. Media presenterer også ofte hvite brasilianere i høye posisjoner og i såpeseriens suksesshistorier. Rase og klasse forholdene naturaliseres oftere enn de problematiseres.

Hvithet som skjønnhetsideal

“*Ela e negra, mas linda, linda mesmo!*”

”Hun er *negra*, men vakker, virkelig vakker!”(Juninho om jenta Gilberto var forelsket i)

Europeiske trekk er oppvurdert som skjønnhetsidealer i media, og representerer generelle holdninger i Brasil. Kommentarer som roser hvithet er vanlig blant naboer og bekjente i omtale av andre personer og spesielt barn. Juninhos kommentar om at jenta Gilberto var forelsket i var *negra* men vakker var ikke uvanlig. De sa det som om hun var vakker til tross for det estetisk negative knyttet til en *negra*. Gilberto og Juninho benyttet seg av kremer og andre produkter som fremhever hvithet, og de brukte høy solfaktor. Gilberto snakket mye om at han ønsket å være ”*bem branco*” (veldig/bra hvit). Afrikanske trekk

---

anses for å være stygge. Betegnelsene på afrikanske og europeiske ansiktstrekk er illustrerende. Terminologien som benyttes for å beskrive afrobrasilianske trekk er ofte negativ. Afrohår kalles *cabelo ruim* (dårlig hår), og afronese kalles *nariz chata* ("kiip" nese) mens rett eller lett bølget hår kalles *cabelo bom* (godt hår), og smal nese kalles *nariz fina* (fin/tynn nese).⁹⁵

Alle reklameplakater og reklamefilmer fra Brasil presenterte hvite modeller eller skuespillere, og rollefigurene er fra den hvite middelklassen. Media kommuniserer den hvite middelklassen som mest verdsatt, og er med dette med på å naturalisere forskjeller og forventninger knyttet til rase og klasse (Liechty 2003; McCallum 2005; O'Dougherty 2002; Goldstein 2003). I en av de mest populære såpeseriene i 2006, *Belissima* er nesten alle skuespillerne hvite, og de tre skuespillerne som hadde "cabeo ruim" (dårlig hår, afrobrasiliansk hår) hadde roller som hushjelper. Serien *Belissima* skildrer et stort modellbyrå, og illustrerer en typisk *Carioca*-kultur (Rio kultur) med skjønnhet, penger, mote og velstand i fokus. I *Rua do João* var det mye snakk om hvor vakre og vellykkede de ulike skuespillerne i *Belissima* var. Såpeserier er utrolig populære i dette området, kanskje i hele Brasil, og mange samtaler dreide seg rundt temaer tatt opp i seriene. Seriene har egne magasiner som går i dybden i intrigene som utspiller seg på TV-skjermen, og alle barna kan kjenningsmelodiene utenat. Andre forbilder barna var opptatte av kom også fra Tv. Det største barne-TV ikonet er en blond eurobrasilianer som kalles Xuxa. I en populær TV-serie og popgruppe som heter *Rebelde* har alle ungdommene europeisk utseende. Jeg hørte ikke om en eneste afrobrasiliansk film-, pop- eller TV-stjerne. Hvor stor påvirkningskraft TV har er omdiskutert, men media sender utvilsomt ut signaler om hva slags skjønnhetsidealer som er gjeldende i Brasil i dag.⁹⁶ Ved å stadig vise kun hvite skuespillere i overklasseroller, og de få afrobrasilianerne i

---

⁹⁵ Lignende terminologi finner man også på Cuba (Martinez-Alier 1989:41).

⁹⁶ På samme måte som det slanke skjønnhetsidealet i stor grad kommuniseres gjennom media og påvirker unge, vil jeg si at raseforskjeller og det sosioøkonomiske hierarkiet normaliseres gjennom ensidig mediepresentasjon av den hvite overklassens vellykkethet.

hushjelp eller skurkeroller, reproducerer og naturaliserer media ideer om et rasehierarki. Hvithet blir knyttet til de vakre og vellykkede.

Romlig segregering og det fargede sosiale kartet

Bybildet i Rio de Janeiro er ikke veldig forskjellig fra bildet i fjernsynet. Som jeg viste i forrige kapittel er byen delt i områder for overklassen og områder for underklassen, og denne delingen er farget. I tillegg til ulik fordeling mellom afrobrasilianere og eurobrasilianere i arbeid og utdanning er det også ulik fordeling i rommet. I sentrum av Rio bor de rikeste av de rike, og av de 10% rikeste her er 92,5% hvite (IBGE 2001). Siden byen også har mye turister finnes mange dyre underholdningstilbud, spisesteder og andre fritidsarenaer. Disse stedene har gjennomgående et hvitt klientell. Thiago forklarte at til restauranten der han jobber ”kommer det bare hvite, de svarte jeg ser her er barnepiker, det er en veldig flott restaurant”. Den hvite overklassen også kalt *os brancos* (de hvite) og *os ricos* (de rike) bor nær stranden i midten av byen mens den svarte underklassen, *os negros* (de svarte) *os pobres* (de fattige) bor i åssidene og i utkanten av byen. Kallenavnene ”de hvite” og ”de svarte” sammen med ”de rike” og ”de fattige” illustrerer hvordan mange tenker omkring sammenhengen mellom klasse og rase (Wade 1997). Dette synliggjøres med romlig segregering av menneskene i byen; det sosiale landskapet manifesteres fysisk i det arkitektoniske landskapet (Bourdieu 1993). Denne sosioøkonomiske og rasemessige segregeringen må ses i sammenheng med Rios historie. Utviklingen av Rio som importby med europeiske innflyttere som handelsmenn, og tidligere slaver som arbeidskraft ekskludert fra byplanlegging, har bidratt til et bylandskap som minner om en europeisk storby. Dette ble også utformet bevisst fra overklasseeliten sin side. De ønsket å bygge en by basert på europeiske verdier, og skapte det historikeren Jeffrey Nedell har kalt elitesoner, deler av byrommet forbeholdt eliten. Tidligere koloniherrer og nye europeiske innflyttere tok i bruk bysentrum, og forskjøv

fattigere afrobrasilianere opp i åssidene og ut i periferien(Goldstein 2003).⁹⁷ Dette bosetningsmønsteret er opprettholdt frem til i dag, og ser ikke ut til å endre seg. Den fattigere afrobrasilianske befolkningen må reise lenger og lenger med buss til og fra arbeidet i sentrum.

McCallum(2005) beskriver denne reisen med buss fra det hvite sentrum og ut i den svarte periferien. Innbyggerne i Brasil har et kognitivt kart over byen og byens innbyggere skapt av bevegelse, og dette kartet er farget. Det er en reise i farge og klasse når jeg tar bussen ut mot favelaområdene rundt byen, og sammenfallet i kallenavnene *os branco* og *os ricos* på dem som bor nede i sentrum blir eksemplifisert. Jeg var som regel den eneste hvite på bussen til Gardenha og Cidade de Deus, favelaområder en time vest for sentrum. I favelaen til Thiago bor det kun en hvit familie, og blant over to hundre barn fra favelaene Rocinha og Gardenha som deltar i gratis danseundervisning fra danseskolen Salamaleque er ingen som klassifiseres som *branco* (hvit).

Et element som har forsterket segregeringen av befolkningen ytterligere er kriminaliseringen av den fattige afrobrasilianske befolkningen. Gatene i de rike delene av byen blir privatisert og beskyttet mot ”inntrengere”. Gatene blir renset for gatebarn, andre hjemløse og afrobrasilianere som ikke kan redegjøre for ærender i bydelen. Over- og middelklassen murer seg inne med gjerder, sikkerhetsvakter, gitre og alarmsystemer og skaper større avstand til de farlige andre, fysisk og psykisk(Caldeira 2000).

---

⁹⁷ Sarah Lund(2000) skriver at det er en typisk byarkitektur som er felles for de fleste større byer i Latin-Amerika fra denne tiden. Hun skriver videre at det urbane rommet spiller en rolle i siviliseringen av beboerne.

Dansegruppen Salamaleque fremfører en dramatisering av maskert politi(i oransje) som renser gatene for "identitetsløse" gatebarn og hjemløse. Gruppen består av barn fra to favelaer. Her opptrer de på "kulturlørdag", en markedsdag i centro.

Nedvurdering av afrobrasilianske tradisjoner

Samba, pagode, dans og religiøse fester og musikk trekkes frem som deler av den brasilianske kulturen, og blir trukket frem som bevis på rasedemokratiet og omfavnelsen av den afrikanske arven (Wade 2002:20). Musikken og dansen er verdsatt, og "white man can't dance" er en holdning også blant brasilianere. Rytmen ligger i det afrikanske blodet og er gjenstand for nasjonal stolthet. Selv om musikk, rytme og dans er verdsatt, blir disse elementene plassert i annen rekke innenfor områder som verdsetter effektivisering, fleksibilitet, rasjonalisering og modernisering. Disse "moderne verdier" blir assosiert med Europa og eurobrasillianere. Det som anses som typiske afrobrasilianske verdier knyttes til det tradisjonelle og natur, mens det som ses på som eurobrasilianske verdier

knyttet til modernitet og kultur, økonomi og utvikling. For å trekke en parallell kan man se på antatte kvinnelige og mannlige verdier i Norge. Omsorg, moderlighet og nestekjærlighet blir ansett for å være kvinnelige verdier mens effektivitet, rasjonalitet og modernitet blir ansett for å være mannlige verdier. Både mannlige og kvinnelige verdier er ønskelige, men de mannlige verdiene blir ansett for å være mer siviliserte, intelligente og krevende og lønnes deretter (Yanagisako og Collier 1987). Verdier og elementer ansett for å være afrobrasilianske knyttes til noe primitivt og kroppslig, og verdier knyttet til eurobrasilianere trekkes frem som noe sivilisert og intelligent. Verdier og tradisjoner knyttes videre til hudfarge. Afrobrasiliansere ses i forbindelse med manuelt og kroppslig arbeid og eurobrasiliansere i forbindelse med hvitsnipparbeid i servicenæringen.

Thiago sa at han var lei av at folk så på han som mindre intelligent. ”De hvite tror at de svarte er *bobos* (dumme, idioter)”. Han har lært å unnlate å nevne interesser for dans, musikk og religiøs tilhørighet i jobbintervjuer, og å heller trekke frem interesser for språk og Europa for å gi et godt inntrykk. I et jobbintervju i en større videobutikk hadde han følt seg sikker på å få jobben, og han opplevde at han hadde mye til felles med butikkeieren. Han begynte å snakke om sin interesse for afrikansk musikk, og naturreligioner på slutten av intervjuet. Da jeg spurte Gilberto om han hadde hørt noe fra Thiago om hvordan det hadde gått ristet Gilberto på hodet og sa at ”*O bobo* (idioten) klarer jo ikke å holde kjeft... typisk Thiago å snakke for mye om negromusikk og naturreligion... han får ikke den jobben når han presenterer seg selv som en afrikaner uten utdanning”.

Om vi ser bort fra rasisme i tall og statistikker hva med folks egen oppfattelse?

Det er en holdning i Brasil at afrobrasilianske trekk er negative både estetisk, og i forhold til utdanning og karriere. Selv om statistikker viser at det ikke gjøres forskjell på *morenos* og *negros* i forhold til diskriminering viste de jeg møtte i Rio at grader av hvithet opplevdes som relevant for anerkjennelse og selvbylde. Rasismen blir opplevd som andres og egne dømmende blikk. Thiago opplever masse rasisme mens Juninho ble overasket og sjokkert over Thiagos skildringer. Juninho og Thiago skal ifølge en bipolar

rasemodell havne i samme kategori og oppleve like mye diskriminering på bakgrunn av rase og farge, men de mener selv at de ikke gjør det.

Thiago og Juninho sliter med de samme økonomiske hindringene for å ta seg utdanning og opplever Rio som en urettferdig by, men det er kun Thiago som knytter dette til rasisme. Thiago som bor i favelaen har flere støtteordninger og kvoter han kan benytte seg av for å ta en utdanning. Thiago tjener for tiden mer enn Juninho, han betaler mindre i strøm og husleie, han har kjøpt seg PC, mp3 spiller og kamera, mens Juninho har sagt opp telefonabonnementet og solgt TVen på grunn av høye regninger. Når det gjelder inntekt, utdanning og arbeid er Thiago bedre stilt enn Juninho, men han opplever mye rasisme og synes det er vondt. Rasisme er mer enn tall, det er andres og eget blikk som dømmer en person på bakgrunn av rase.

Rasisme er også en kroppslig erfaring. Juninho opplever hverken rasestolthet, raseskam eller rasisme. Han er opptatt av rasisme og urettferdighet i samfunnet, og han er forferdet over Thiagos opplevelser, men det berører ikke han direkte.⁹⁸ Den hverdagslige opplevelsen av rasisme skiller mellom personer som er hvitere og svartere. Blant de unge jentene i Salamaleque var det vakkert å være litt lysere og ha litt rettere hår enn de andre. Tretten år gamle Mariana snakket ofte om hvordan hun skulle lykkes på grunn av sitt hvite vakre utseende.

Den strukturelle, offentlige og målbare rasismen er stor i Rio, men rasismen er like mye følelser. Thiago opplever å skamme seg i møter med mennesker som ser ned på ham. Han underkommuniserer sin afrobrasilianskhet og vurderes og vurderer seg selv med en skala som ikke verdsetter afrobrasilianske trekk. Han opplever stolthet med trommegruppen og i sitt afrobrasilianske religiøse fellesskap, men det kolliderer med de andre verdiene og identitetene han innehar blant de som verdsetter såkalte europeiske verdier. Thiago blir

---

⁹⁸ Jeg tror veldig mange befinner seg i den samme posisjonen som Juninho, og at dette er knyttet til sosioøkonomisk identitet. Med dette mener jeg måten han plasserer seg i det sosioøkonomiske hierarkiet på. Denne plasseringen trenger ikke nødvendigvis å sammenfalle med andres plassering av han eller kriteriene for en slik plassering.

---

frustrert når hans nye innlærte europeiske middelklasseverdier kolliderer med og får han til å skamme seg over afrobrasilianske tradisjoner han i utgangspunktet er stolt av.

Thiago og de andre i Rua do Joao og i Rio generelt forholder seg ulikt til rasehierarkiene, og de fleste skifter mellom ulike strategier i ulike situasjoner. Jeg vil forsøke å vise hvordan ulike situasjoner og livssituasjoner skaper ulike handlingsrom.

Ulike strategier i forhold til rasehierarkiet i Rio

På hvilken måte kan staten, grupper og enkeltmennesker forhold seg til rasehierarkiet i Rio og Brasil forøvrig? Ulike personer forholder seg forskjellig til rasediskriminering. Mange brasilianere velger å overse problemet, og få ønsker å snakke om det. Enkelte går sammen i motstandsgrupper som sloss for like rettigheter og for å bryte ned fordommer, men de fleste forsøker å gjøre det beste av situasjonen for seg selv og sine nærmeste gjennom hverdagslige strategier.

Stilhet

*”e melhor deixar pra la (det er best å la det ligge)”*Bruno

Det virket som om den hverdagslige holdningen i Rua do João og Rio generelt var å late som om rasene ikke eksisterer, og at den daglige rasismen ikke finner sted. I den daglige samhandlingen og samtalen uttrykte de fleste en tilfredshet omkring det stille samtykket om å ikke problematisere rasesituasjonen i Brasil. Ved å snakke om den flotte brasilianske folkeblandingen og rasedemokratiet og ved å unngå kritiske diskusjoner rundt hverdagsrasismen som de fleste opplevde, håper de kanskje at problemet skal løse seg selv. Eller er det slik en av nabokvinnene uttrykte at siden de ikke klarer å løse problemene er det best å la dem ligge og ikke gjøre dem større ved å snakke om dem hele tiden. Sheriff(2001) opplevde den samme stilheten rundt raseproblematikk blant sine informanter på Morro de Sangue Bom.

Bruno ønsket ikke å snakke om diskriminering og rasisme. Han så ikke hva prat kan løse, ved å snakke om triste ting ble man bare nedstemt. Han sa at han var opptatt av å gjøre det beste ut av situasjonen og være lykkelig for det han har siden man bare lever en gang, ”*a vida e agora!* (livet er nå!)”. Bruno er svært religiøs, og han forklarte rasisme med at det finnes ”gode og onde mennesker, men i guds øyne er alle like”. Når vonde ting skjer eller triste temaer tas opp er han rask til å avslutte samtalen med et stort smil og si ”hva kan vi gjøre? Det er bedre å la det ligge.” Thiago var den eneste som snakket inngående om rasisme, og det var kun en gang temaet kom opp eksplisitt uten min oppfordring. Gilberto ønsket heller ikke å snakke mye om rasisme. Han var opptatt av at Thiago skulle utnytte mulighetene sine som for eksempel kvoteringsordninger for fattige heller enn å klage over det som motarbeidet han. Gilberto sa at det eksisterte rasisme i Brasil, men det var opp til hver enkelt å jobbe seg opp og frem i livet. Han så på Thiagos ”fattigdoms mentalitet”⁹⁹ som et større problem enn strukturell og individuell rasisme og diskriminering, og Gilberto ønsket ikke å høre klaging fra Thiago når han ikke gjorde sitt beste for å forbedre sin egen situasjon. Juninho snakket om Thiagos situasjon i favelaen som vanskelig i forhold til utdanning og jobb, og han engasjerte seg i Thiagos opplevelser av rasisme. Han forbandt rasisme i Rio med afrobrasilianseres tilknytning til favelaen. Han snakket ikke om rasisme annet enn i samtaler med meg og Thiago. Juninho er samfunnsengasjert og følger med på de politiske debattene i media, han nevnte aldri rasisme som et problem i forbindelse med sosial ulikhet og landets utvikling. De unge mennene snakket alt i alt veldig lite om rasisme, og gikk ofte fra rommet eller skiftet samtaleemne da Thiago snakket om rasediskriminering. Jeg opplevde en motvillighet mot å ta opp raseproblematikk, og andre vanskelige temaer generelt (Sheriff 2000). Diskriminering av fattige var mer legitimt å ta opp, og samtalene rundt det sosioøkonomiske hierarkiet engasjerte gruppen i større grad.

---

⁹⁹ Med fattigdomsmentalitet mente Gilberto, Felipe, Juninho og Thiago blant annet latskap, mangel på langsiktig planlegging, pessimisme, mangel på initiativ og evnen til å nøye seg med det man får uten å måtte jobbe for det. De anklaget favelafolk for å besitte en slik mentalitet som igjen bidrar til mangel på utvikling.

Motstand

Selv om raseproblematikken ikke diskuteres i nabolaget mener de fleste brasilianere at det eksisterer rasisme i Brasil(Dos Santos 2003). De siste ti årene har også politikere påpekt problemene, og avisene presenterer tall fra Brasils institutt for geografi og statistikk som går direkte på forskjeller knyttet til rase eller farge. Med tall på ulikhetene er det også kommet forslag til strukturelle og formelle løsninger på ulikhetene som for eksempel kvoteringsordninger for å få flere afrobrasilianere inn i akademia og i lederstillinger(Dos Santos 2003).

Selv om de statlige erkjennelsene av rasediskriminering først har kommet i det siste har antirasistiske grupper jobbet lenge med rasediskrimineringsproblematikken(Goldstein 2003; Sheriff 2001; Vargas 2006). Disse gruppene har imidlertid ikke hatt veldig stor oppslutning slik de har hatt i USA. Problemet med rekruttering til slike organisasjoner kan forklares med at slike grupper har blitt kriminalisert og motarbeidet av både stat og befolkningen generelt over lang tid. Under militærdiktaturet fra 1964 til 1985 var organisasjonene forbudt og ble slått hardt ned på, og i dag knyttes gruppene ofte til dopgjenger og til voldelige demonstrasjoner(Vargas 2006; Wade 1997). Den afrobrasilianske og fattige delen av befolkningen har vært og er offer for stadig politivold, og det er skremmende for mange å stikke hodet frem når både politi og dopgjenger skyter først og spør etterpå.

Det er ikke bare kriminalisering som gjør ”svartes rettighetsgrupper” lite attraktive for folk som de unge mennene i Rua do João. I tillegg har man et definisjonsspørsmål om hvem som er svarte. De unge mennene ønsker ikke å identifisere seg med den undertrykte gruppen. Thiago gjør alt han kan for å komme ut av miljøet han har vokst opp i, og de andre ønsker heller å distansere seg fra *os negros pobres*.

Goldstein ser på medlemskap i dopgjenger og religiøse grupper som former for motkultur eller alternativ kultur. Hvis samfunnets normer og regler plasserer afrobrasilianske favelaungdom nederst på den sosiale rangstigen kan rekruttering til dopmiljøet være et

alternativ som gir dem økonomisk gevinst, anerkjennelse og respekt etter andre kriterier (Goldstein 2003; Bourgois 2003). Nesten alle barndomskameratene til Thiago fra Morro de Macaco har vært innblandet i doptrafikken i området. Thiago tilbrakte nesten all tiden sin utenfor favelaen, og valgte et annet liv. Han ble med i en religiøs gruppe med en leder i favelaen og fikk en familie og tilhørighet blant de troende i området.

Goldstein (2003) trekker frem medlemskap i religiøse grupper som en form for alternativ motkultur for kvinner i favelaen. I naturreligionen som Thiago har konvertert til og i kirkefellesskapet som Bruno tilhører, kommuniseres andre verdier enn i Rio generelt. I disse religionene er det materialistiske og individualistiske erstattet med det åndelige og kollektive. I naturreligionen er også afrobrasiliansk musikk og dans sentrale elementer. Både Thiago og Bruno trekker frem det religiøse fellesskapet som en stor støtte og viktig for deres identitet og selvfølelse, men de deltar like fullt i storbykulturen og forbrukskulturen i Rio. De religiøse gruppene har ikke erstattet deltagelsen i det dagligdagse livet i byen, og deltagelse på begge arenaer virket ikke problematisk på den måten ideen om motkultur skulle tilsi.

Dopgjenger blir ikke ansett for å være et alternativ for de unge mennene. De ser på medlemmer av dopgjenger som mislykkede, forvirrede og fortapte unge menn. Å velge å bli med i en dopgjeng er for dem synonymt med selvmord. "Når du velger livet som *bandidos* velger du døden" (Thiago). "Familien visste at han kom til å dø, de hadde sikkert allerede sagt farvel" (Juninho om et lik av en *bandidos* som var dumpet i en bil i Rua do Joao)

Et forslag til bekjempelse av ulikheter som de unge mennene er opptatte av er bedre tilbud om utdanning. President Lula har satt som kriterium for en del støtteordninger at alle barna i familien må på skolen. Problemet er fortsatt at den offentlige skolen er for dårlig, og spesielt de skolene som ligger i favelaområdene. Det er dannet private eliteskoler og et stort marked med privatundervisning for middel- og overklassen (O'Dougherty 2002). Afrobrasiliansere som bor i favelaene går på den offentlige skolen, og kommer derfor ikke inn på de offentlige universitetene. De har

---

heller ikke en ekstra minstelønn i måneden å betale private universiteter med, og tar dermed ikke høyere utdanning. Thiago mener at bedring av den offentlige skolen og gratis leksehjelp kan bidra til flere afrobrasilianskere i høyere utdanning. Flere av barna i Salamaleque skulket skolen ofte og sa at de ikke lærte noe der uansett. De skulket ofte for å jobbe og tjene penger istedenfor. Vanja, en lærer på skolen med barn fra Rocinha sa at klasserommene ikke hadde nok stoler hvis alle barna skulle komme på skolen hver dag. Flere barn er innmatrikulert, og registrert i skolesystemet som følge av Lulas nye lovgivning, men i praksis har hun ikke flere elever. For å få flere fra den afrobrasilianske delen av befolkningen inn i høyere utdanning må det en revolusjon til, og deltagende foreldre sier hun. Vanja forklarer at foreldrene er sinte på systemet og ønsker ikke å oppmuntre barna sine som siden vil bli skuffet når de ikke lykkes allikevel.

Å følge de motstridende diskursene fra situasjon til situasjon

McCallum(2005) beskriver områder som ladet med mening knyttet til rase. Noen områder anses for å være eurobrasilianske og andre afrobrasilianske, basert på hva slags mennesker som vanligvis er der. Hun skriver videre at mennesker som befinner seg på det som anses for å være eurobrasilianske områder ikke trekker frem afrobrasiliansk identitet og motsatt. Ulike deler av en persons identitet trekkes frem i ulike kontekster. I noen settinger er det positivt å trekke frem afrobrasilianske tradisjoner, som for eksempel ved Umbanda eller Capoeira arrangementer, mens i andre settinger er dette mer uheldig. De unge mennene i Rua do João kjenner godt til den kontekstuelle kommuniseringen av raseidentitet og driver en stadig inntrykkskontroll for å passe inn i ulike sosiale situasjoner. For Thiago er det viktig å vite når han bør kommunisere "afrikanskhet" og ikke. I enkelte sammenhenger som under karnevalet, med den religiøse familien og på dansesteder spiller han på sin afrobrasilianske identitet, men i bohemmiljøet i Santa Teresa, eller blant overklassen på Ipanema skjuler han dette. Særlig i arbeidssammenheng på restauranten må han vise en middelklasseadferd som ikke passer sammen med det som assosieres med afrobrasiliansk kultur. Kunnskap om hegemoniske diskurser innenfor de ulike arenaene i Rio er avgjørende for Thiagos muligheter innenfor

arbeidslivet og samfunnet forøvrig. Asfalten (middelklassestrøk utenfor favelaen) og favelaen er ulike arenaer. Kunnskapen om adferd på asfalten gir Thiago mulighet til å benytte seg av riktig språk, bevegelse og klær i formelle og uformelle sammenhenger. Kunnskap om adferd i favelaen gir han mulighet til å passe inn og ikke skille seg ut. Som afrobrasilianer på asfalten må han være ekstra nøye med signalene han sender ut for å passe inn. Butikkeiere, folk på gaten, sjåfører og politi tar han for å være fra favelaen inntil det motsatte er vist. Ved å gå, snakke og kle seg ”riktig” kan han underkommunisere, eller dempe signalene fra hudfargen. Når han skal tilbake til favelaen og møte naboene og sin religiøse familie må han gå, snakke og kle seg riktig for å hente frem igjen det afrobrasilianske så naboene ikke skal kalle han en *playboy*, en bortskjemt og hvit riking som har glemt ”hvor han kommer fra”. I favelaen blir middelklasseadferd, adferden til *os brancos* latterliggjort som snobbete, og på asfalten blir afrobrasiliansk adferd ansett for å være udannet og uintelligent. Ulike egenskaper og adferd fungerer som kapital i konkurransen om anerkjennelse og innflytelse på ulike felt.

Oppsummering

I dette kapittelet har jeg forsøkt å gi en beskrivelse av rasehierarkiseringen i Rio de Janeiro basert på fem unge menns opplevelser og tidligere antropologiske arbeider knyttet til rase. Jeg har argumentert for en forståelse av rase i Brasil som bestående av ulike samtidige diskurser. Det eksisterer hovedsakelig tre forståelser av rase simultant i dagens Rio. Rase forstås deskriptivt som kategorisering av menneskers utseende. Rasebegreper brukes pragmatisk som verdiladede komplimenter eller fornærmelser. Det foreligger også en forståelse om et torasesystem bestående av afrobrasilianere og eurobrasilianere (Sheriff 2001). Denne hierarkiske todelingen legger grunnlaget for en del av den systematiske rasediskrimineringen i Brasil. Disse ulike måtene å forstå rase på virker om hverandre i dagligliv, ideologier og ritualer. De virker både sammen med, og som del av, andre diskurser knyttet til for eksempel estetikk, moral, nasjonalisme (Wade 1997). Jeg argumenterer for at Brasils nasjonalistiske ideologier legitimerer og

oppretholder både ideer om fellesskap og om ulikhet slik de kommer til uttrykk under bl.a. karnevalet (Sheriff 1999). Jeg ser på ideologier knyttet til rasedemokratiet, raseblanding og bleking av rasene som legitimerende for en hierarkisk raseforståelse. Den hierarkiske raseforståelsen legger grunnlaget for ulike former for rasediskriminering i Rio de Janeiro og Brasil generelt. Jeg ser på kriminalisering, diskriminering, segregering og nedvurdering av afrobrasilianske trekk som eksempler på rasisme. Til slutt i kapitlet tok jeg opp ulike måter brasilianere forholder seg til rasisme på. Jeg har sett at rasisme blir lite omtalt i dagliglivet til mine informanter, og at det er en utbredt strategi å bare la problematikken ligge (Sheriff 2000). Det finnes grupper som kjemper for afrobrasilianseres rettigheter, men de opplever problemer med å rekruttere nye medlemmer. Thiago forsøker som mange andre brasilianere å tilpasse seg de ulike rasediskursene så godt han kan for å komme best mulig ut av en gitt sosial situasjon. Han skifter mellom å trekke frem og å skjule sine afrobrasilianske trekk og tradisjoner.

I neste kapittel vil jeg se litt videre på hvordan diskurser og hierarkisering basert på klasse og rase reproduseres og naturligjøres. Jeg tar her også utgangspunkt i samhandling i vennegjengen i Rua do João.

5. Reproduksjon, legitimering og naturalisering av hierarkier og maktforhold

Jeg har hittil sett på klasse og rase som hierarkier og differensieringsprinsipper i den sosiale organisasjonen i Rio, og hvordan fem unge menn i Rua do João forholder seg til disse. I dette kapittelet ønsker jeg å diskutere hvordan individene overtar verdihierarkiene i samfunnet og gjør dem til sine egne. Selv om de av og til uttrykker misnøye og tvil knyttet til den sosiale hierarkiske differensieringen mellom rike og fattige, hvite og svarte, viderefører de unge mennene like fullt gjeldende maktstrukturer og de sosiale hierarkier seg i mellom. De ønsker å klatre i de sosiale hierarkiene og oppfører seg slik de mener er best for å tilegne seg økonomisk, sosial og kulturell kapital. Ved å innrette seg etter de hegemoniske ideologiene og meningsuniversene som danner grunnlaget for hierarkiseringen viderefører mennene den eksisterende sosiale strukturen (Callewaert og Petersen 1994). De plasserer seg selv i de sosioøkonomiske og rasebaserte hierarkiene ved å differensiere seg fra andre (Goldstein 2003). De tar i bruk gjeldende hierarkiserende prinsipper tilgjengelige i Rio for å plassere deg selv og egen adferd i en sosioøkonomisk middelklasse (O'Douherty 2002). Gjennom rettelser, kommentarer, mobbing og diskusjoner kommer de unge mennene internt til enighet om et verdigrunnlag som er i samsvar med de eksisterende hierarkiene i Rio knyttet til klasse og rase. De nedvurderer verdier og adferd knyttet til fattige afrobrasilianere, og oppvurderer verdier og adferd forbundet med rike eurobrasilianere (Caldeira 2000). I de følgende avsnittene vil jeg se nærmere på hvordan hierarkiseringen av verdier og adferd også skjer innad i vennegjengen. Jeg tar først for meg gruppens maktforhold, for så å se hvordan hierarkiene og verdivurderingen inkorporeres i kroppene til de unge mennene og gjøres til deres egne (Bourdieu 1994, 2002). Verdier kroppsliggjøres ved at de unge mennene kontrollerer og tilpasser sine bevegelser og kroppsspråk. De retter seg også etter verbale og kroppslige tilbakemeldinger fra hverandre, og de overtar diskurser gjennom å tilpasse sine følelser knyttet til skam og moral (Haug 1990). Kroppsliggjøring av ideologier og

verdier kan skje på flere måter, også gjennom kollektive ritualer(DaMatta 1991). Jeg tar opp de unge mennenes tvil og bekymringer knyttet til hierarkiseringen basert på klasse og rase, og jeg ser på utdanningssystemet som en institusjon for reproduksjon av samfunnsstrukturer. Helt til slutt vil jeg vise at de unge mennene er usikre på hvem som har makten i Brasil, og hvor de kan plassere skylden for de store ulikhetene i landet.

Maktforholdet i gruppen

De unge mennene i Rua do João er en sammensatt gruppe individer, som på mange måter kan gjenspeile mangfoldet i Rio. Gilberto og Felipe kommer fra middelklassefamilier i en middels stor by i Minas Gerais, Juninho kommer fra landsbygda i Goiais, og Bruno og Thiago kommer fra fattige familier i favelaene i Rio. De har med seg bevisste og ubevisste klassespesifikke og kroppsliggjorte disposisjoner, habitus(Bourdieu 1994, 1995). Deres ulike bakgrunn preger deres personligheter og roller i vennegjengen selv om alle fem ønsker en plassering i det de kaller den kulturelle middelklassen. Som jeg har vist i foregående kapitler innebærer dette at de forsøker å fremstå på en bestemt måte. De følger klassespesifikke regler for adferd. Regler som samsvarer med normene til Rios økonomiske, kulturelle og politiske middelklasse, slik de fremstår i det offentlige rom og i media(O'Dougherty 2002). Middelklassekulturen samsvarer også med det bildet de unge mennene har av europeisk kultur. Blant de unge mennene er det Felipe og Gilberto som i størst grad har blitt oppdratt og utdannet i tråd med disse verdiene. Juninho, Bruno og Thiago går ofte til dem for å få råd og kommentarer til adferd og holdninger. I situasjoner der det oppstod uenigheter i gruppen ble ofte alle enige om at Gilbertos eller Felipes forslag var best. Med Bourdieus kapitalbegreper kan vi si at Gilberto og Felipe innehar mye kulturell kapital i kampen om sosial rangering og innflytelse. Denne kapitalen gir dem også symbolsk kapital, legitim anerkjennelse, i og med at de andre mennene er med på spillereglene og anser Gilberto og Felipe sine høye sosiale posisjoner i vennegjengen som legitime. Gilberto og Felipe vinner konkurransen om definisjonsmakten på et grunnlag alle er enige i, og med en kapital de alle streber

etter(Bourdieu 1995). Deres definisjon av smak er i tråd med middelklassens. Deres symbolske kapital blir på den måten videre forsterket, dvs. deres makt og innflytelse blir videre legitimert og naturalisert(Bourdieu 1977). Jeg vil ikke se bort ifra at denne type makt også er knyttet til andre deler av individets personlighet som går utover de aspektene ved identitetene jeg trekker frem i denne sammenheng. Det finnes flere faktorer som avgjør om en person inntar en lederposisjon i et sosialt fellesskap. I denne sammenhengen ønsker jeg å se på hvordan samfunnets makthierarkier er integrert i vennegjengen, og hvordan hierarkiseringen av verdier i samfunnet utgjør et avgjørende aspekt ved gruppens maktstruktur.

Gilberto og Felipes adferd og holdninger fører ofte til aksept og økte goder i samfunnet. Ved å følge rådende normer for riktig adferd blir de belønnet og unngår straff(Foucault 2001). Samfunnets anerkjennelse bidrar til å legitimere Gilberto og Felipe sine definisjoner av god smak, god kultur og rett levevis i vennegjengen. For å forklare enigheten i gruppen og samfunnet om vurdering av smak og kultur, ønsker jeg å se på de unge mennenes internalisering av samfunnets dominerende verdihierarkisering. Det er ikke slik at all vurdering av adferd er gjennomtenkt nyttemaksimering, mye er ubevisst og knyttet til følelser. Alle de unge mennene har tatt til seg ideer om rett smak, rett kunnskap og verdihierarkiseringen, og de dømmer selv adferd som riktig eller gal begrunnet i egen vurdering. Verdier er kroppsliggjort og internalisert, og knyttet til følelser av skam, stolthet, god og dårlig samvittighet(Bordo 1989; Haug 1990).

Kroppsliggjøring av verdier

Sosialisering av verdier gjennom kroppen gjør at mennesker lever etter samfunnets normer og regler stort sett uten å stille spørsmål(Moi 2002). Ved at verdihierarkiene internaliseres i kroppene virker det som om hierarkiseringen kommer innenfra personen selv, og makten i samfunnet usynliggjøres. Strukturene i samfunnet sosialiseres daglig inn i individene fra tidlig barneoppdragelse, og fortsetter hele livet. Individet danner egne

---

mentale strukturer basert på den stadige sosialiseringen for å ordne verden rundt seg og for å skape en egen veiviser for adferd. Disse kroppsliggjorte reglene eller disposisjonene utgjør en persons habitus (Bourdieu 1994). Når individets og samfunnets strukturer sammenfaller oppleves strukturene, for eksempel klasse- og rasehierarkier, som selvfølgelige og naturlige. Den sosiale orden i samfunnet, som egentlig er en vilkårlig, historisk, sosial konstruksjon, virker naturlig og selvfølgelig, ”doxisk” (Bourdieu 1994; Moi 2002). Sosialiseringen av kroppen skjer ofte implisitt gjennom hverdagslige gjøremål eller ritualer, men også eksplisitt i form av kommentarer og rettelser (Lund 2000).

Kroppen som bærer av sosioøkonomisk posisjon

Kroppslig bevegelse blir innlært direkte og indirekte. Måten mennesker går, står og spiser på er formet av den sosiale konteksten man lever i, og varierer derfor avhengig av kultur, alder og kjønn (Bordo 1989; Mauss 1973). I Rio er bevegelse og fakter også knyttet til sosioøkonomisk tilhørighet. De unge mennene sier at de kan se hvilken sosial klasse andre mennesker tilhører, og derfor bruker de mye tid på å korrigere sitt eget kroppsspråk.¹⁰⁰

Jeg spurte om Thiago trodde at alle så forskjellen på en person fra favelaen og en fra middelklassen. Han svarte at ”*gente sabe, folk vet*”. Det de unge mennene sier at de ser for eksempel hos rike på Ipanema, og det de ønsker å vise selv, er det de kaller kultur, dannelse og utdanning. De sikter til en god smak, mye kunnskap og målrettethet. Jeg spurte Juninho hvordan han kunne vite om en person hadde kultur eller ikke og han viste til ”*boa aparencia, god fremtreden*”, dette innebærer fine klær, velstelt hår, gange og lignende. Dette er i følge mennene en følge av god oppdragelse og utdanning, og av det å ønske noe med livet sitt. Gilberto og Felipe mener at de har dette med hjemmefra og at de alltid går med rak rygg, i rene ordentlige klær og med velstelt hud, hår og negler. De

---

¹⁰⁰ Med kroppsspråk mener jeg bevegelse, uttrykk og utseende som tillegges mening og kan tydes av andre. Jeg forstår kroppen her både som en fysisk og kulturell størrelse (Scheper-Hughes og Lock 1987).

beveger seg kontrollert uten å slenge med armene eller å slentre fra side til side. Thiago og Juninho har forklart at dette er noe de har måttet lære seg, og som de anser for å være svært viktig. De fniser og viser tegn til at de synes det er flaut å snakke om hvordan de oppførte seg før de fikk ”andre mål i livet” og endret adferd. Thiago rettet ofte på seg selv, og øvde blant annet på å hilse med rett rygg, sitte rett på stolen og hilse med et bestemt håndtrykk før han skulle på intervju. Han terpet også mye på å spise med albueene inntil kroppen og under bordflaten. Han forklarte at han ikke hadde tenkt på dette før, dessuten hadde han aldri hatt spisebord hjemme. Juninho forsøkte å *abaixar*, dempe sine bevegelser. Han forklarte at han ikke syntes det var pent når man gikk med slengende armer, brede bein, eller når man ikke hadde kontroll over bevegelsene sine. ”Folk med kultur løper ikke, skriker ikke og veiver ikke med armene som en *bobo*, idiot”. De unge mennene føler i stor grad normene for adferd på kroppen. De snakker om det de anser som god og dårlig adferd, og korrigerer seg selv hvis de føler at de beveger seg ”feil”. På denne måten har de unge mennene kroppsliggjort en rangering av adferd som samsvarer med overklassen og medias normer for adferd (Bordo 1989). Når de ser en person på gaten med den adferden de selv anser for å være gal og tilhørende mennesker med lavere sosioøkonomisk plassering, trekker de slutninger om personens dannelse, kunnskap, utdannelse og fremtidsmål. I et verdihierarki plasserer de mennesker med overklasseadferd høyt og med underklasseadferd lavt.

Måten mennesker ser ut, handler og tenker er preget av samfunnet de lever i. De unge mennene i Rua do João er oppdratt og formet i samsvar med dominerende ideologier og hierarkier. Når de siden handler ut fra det de tror og føler er egen vurdering er de hele tiden med på å reprodusere strukturene i samfunnet (Callewaert & Petersen 1994).

Tilbakemeldinger og de andres blikk.

Adferden til de unge mennene preges av tilbakemeldinger fra hverandre og andre. Thiago snakker mye om dømmende blikk. Han beskriver hvordan han føler at butikkeiere, politi og folk generelt følger med på adferden hans og dømmer han med blikkene (Foucault 2001). Thiago kan føle når adferden hans blir vurdert og han handler deretter. Han sier at

---

han forsøker å holde hodet høyt og vise at han er en dannet person med kultur. De andres blikk og vurderinger påvirker Thiagos adferd, og det er gjennom kroppen han kommuniserer klassetilhørighet og mottar positiv og negativ tilbakemelding. Gilberto hevet for eksempel ofte øyenbrynene når de andre gjorde noe han ikke var enig i noe som bidro til å forme de andres argumentasjoner og holdninger. Adferden til de unge mennene preges også mer direkte ved at de korrigerer hverandre. Kommandoer som ”Gå riktig”, ”ikke stå å heng”, ”kle deg skikkelig”, ”sitt rett ved bordet”, ”ikke syng”, og ”spis ordentlig!” var vanlige i leiligheten. Gilberto eller Felipe ble så vidt jeg kunne se aldri rettet på.

Denne direkte sosialiseringen i gruppen ble supplert med sladder om andre. De unge mennene stod ofte i vinduet på leiligheten og sladret om naboene. Ved å trekke frem positive, men særlig negative egenskaper ved naboene, kommuniserer de unge mennene smaks og verdihierarkisering seg imellom(Gullestad 2001).

Kroppen er vår væren i verden(Lund 2000). På den ene siden er kroppen noe subjektivt og personlig, på den andre siden er den vår fysiske manifestasjon og det andre kan se og vurdere(Sheper-Hughes og Lock 1987). Det er gjennom kroppen vi samhandler med andre, og det er gjennom kroppen vi opplever stolthet, skam og kritikk.

Disiplinering gjennom skam og følelser

Det er ikke gjennom talte ord og formulert ideologi makten får sterkest gjennomslag, men gjennom organisering og regulering av praksis og kropper. Ved å forme kroppene og kroppslig praksis naturaliseres, legitimeres og styrkes samfunnets maktstrukturer implisitt(Foucault 2001). Disiplin og straff sosialiseres inn i kroppene og skaper minner som ubevisst styrer folks adferd og følelser. På denne måten trenger ikke de dominerende eksplisitt å fortelle samfunnsborgerne hva som er rett og galt, det føles på kroppen, som f.eks. dårlig samvittighet(Bourdieu 1977; Foucault 1999, 2001; Haug 1990).

Juninho kjeftet ofte på Thiago og brukte uttrykkene ”Eier du ikke skam?” og ”Eier du ikke dannelse?” om hverandre. Han appellerte til Thiagos skamfølelse for å poengtere at

noe var galt for eksempel hvis Thiago hadde lånt ting uten å spørre, eller brutt en avtale. Disse to uttrykkene ble ofte brukt sammen på denne måten av alle de unge mennene. Bruken av ordet *vergonha*, skam, gav meg en pekepinn på hvilke verdier de unge mennene var opptatte av. Thiago sa flere ganger at han følte skam over å ikke ha penger eller skam hvis folk hører at han kommer fra favelaen. ”Celine ikke si at jeg kommer fra favelaen, jeg har sagt at jeg bor i Santa Teresa sammen med dere. Jeg dør av skam hvis det kommer ut at jeg er fattig”. Gilberto, Felipe og Juninho spilte på Bruno og Thiagos skamfølelse for å få dem til å legge av seg det de anså for å være typisk fattigdomskultur. De kunne for eksempel si at de ble flau over at Thiago gikk i fillete klær da de skulle dra ut sammen, eller at de skammet seg over Brunos uforskammethet i møte med noen felles bekjente. Gilberto fikk bl.a. Thiago til å komme til meg for å be om unnskyldning siden han mente at Thiago hadde skjemt oss ut ved et middagsselskap med sin udannede oppførsel fra favelaen.

Sosialiserende ritualer, karneval og VM

Det er ikke bare klasespesifikk adferd og holdninger som internaliseres i kroppene som følelser. Ritualer som for eksempel karnevalet eller VM bidrar til at de unge mennene inkorporerer fellesskapsfølelse, stolthet og nasjonalisme (DaMatta 1991). Disse ritualene vises i gatene med dekorasjoner, musikk og opptog, i media gjennom fotballkamper og karnevalsparaden i Sambódromo, og på kroppene i form av kostymer og fotballskjorter. I begge ritualene spilles sanger gjentatte ganger med tekster som omhandler nasjonal stolthet, fellesskap og unikhet. Gjennom deltagelse i disse ritualene så jeg hvordan de unge mennene tok innover seg stoltheten og tilhørigheten og gjorde den til sin egen. Sosiale problemer og ulikheter blir underkommunisert til fordel for fellesskapet (Bourdieu 1977). Under VM viste TVGlobo en tegnet reklamefilm med en stor favela der Tv-ene var tent i alle husene. I et av de små husene var det så fullt at menneskene i ulike alder, kjønn og hudfarge nesten ikke fikk plass foran Tv-en. Filmen viste forskjellene i den jublende forsamlingen til teksten ”alle sammen samlet til VM”, og kommuniserte fellesskap til tross for forskjeller. Ritualer knytter ideologier til kroppene til deltagerne

gjennom for eksempel klær, sang og bevegelser. Deltagerne føler stemningen og budskapene som stolthet og fellesskap.

Gjennom ritualer, hverdagslig praksis, kommentarer, rettelser og sladder innsosialiseres diskurser i kroppene til de unge mennene og preger adferd og holdninger. Deres adferd, vurderinger og følelser gjenspeiler på denne måten de rådende diskursene i Rio for øvrig.

Tvil og utfordringer

Individene er ikke kun passive mottakere av samfunnets normer og verdier, de velger i stor grad hvilke verdier de verdsetter innenfor deres opportunitetssituasjon. De tar ikke alltid over verdihierarkier uproblematisk. Som vist i foregående kapitler finnes det alternative måter å leve på, og alternative rom og arenaer for kommunikasjon av verdier selv om disse ikke oppvurderes av myndigheter og media. De unge mennene velger en livsstil de føler passer for dem selv under påvirkning fra andre og fra rådende diskurser. Thiago, Bruno og Juninho har ikke vokst opp i den urbane middelklassen, så innpass i en middelklassekultur og konstruksjon av en middelklasseidentitet oppleves ikke som uproblematisk. Gilberto og Felipe ser ut til å utøve middelklasserollen¹⁰¹ mer intuitivt og de rådende verdiene virker godt integrert i deres kropp. De jobber med å distansere seg fra arbeiderklassen og favelafolk, og med å lære opp de andre unge mennene. Både Thiago, Bruno og Juninho utrykte problemer knyttet til verdihierarkiet overfor meg, men de så ikke ut til å diskutere dette med hverandre. Tvilen i forhold til verdihierarkiene oppleves som regel alene, men den er tilstedet hos alle tre, og i samfunnet generelt. Bruno er for eksempel fortvilet over Gilbertos latterliggjøring av hans religiøsitet. Gilberto kommenterte ofte at det kun var fattige som brant billiglys og ofret blomster slik Bruno gjør. Juninho og Thiago er med på å latterliggjøre denne praksisen ved å vitse og

---

¹⁰¹ Med rolle mener jeg utøvelse av status(Goffman 1992). I dette tilfellet utøvelse av posisjon i det sosioøkonomiske hierarkiet.

le. Bruno reagerer på dette uten å vise det til de andre, og han fortsetter praksisen som menigheten oppfordrer. Thiago opplever mye av det samme omkring sin egen naturreligion. Han har imidlertid tatt avstand fra en del av den religiøse gruppen etter at de negativt kommenterte hans materialistiske liv utenfor favelaen. Han har beholdt troen, han møter en del av gruppen, og han forsvarer det ovenfor de andre unge mennene. Gilbero, Felipe og Juninho fleiper mye med dette. De sier at hunden deres Spiky må passe seg så ikke Thiago tar han med for å ofre ham, eller at Thiago ikke må si stygge ting i tilfelle han forhekser noen. Thiago ler ofte med, men han blir også irritert og forsvarer troen sin. Bruno og Thiago har også fortalt at de savner en del av fellesskapet fra favelaen. Spesielt savner de alle de uformelle grillfestene der alle kan komme og gå som de vil. Thiago sier at favelafolk er enkle folk, og av og til er det en bra ting. Han tør ikke å uttrykke dette foran de andre unge mennene, da kan han vente seg en lekse med alle de negative tingene som knyttes til favelaene og folkene som bor der. ”Du kan jo bare dra tilbake til favelaen, drikke hele dagen, selge dop og ikke gjøre noe fornuftig med livet ditt. Er det det du vil?”(Juninho). På den ene siden ønsker Thiago å distansere seg fra favelaen, men på den andre siden er det deler av favelalivet han setter stor pris på.

Juninho er oppvokst på landet og har med seg en del adferd og holdninger som han mener kommer derfra. Han sa et par ganger at han syntes det var synd at ikke alle kunne bli godtatt som de var. Etter at Thiago og Gilberto hørte Goiásdialekten i en såpeserie på TV, fikk de Juninho til å snakke med dialekt foran meg. Etterpå lo alle sammen. Om kvelden fortalte Juninho at han ikke likte at de andre lo av han, og at han skulle ønske at man kunne bli akseptert for den man var. Jeg spurte hvorfor han hadde skiftet dialekt, og han sa at han ikke likte dialekten der han kom fra, og at den fikk han til å virke uuddannet og dum.

Juninho, Bruno og Thiago klaget til meg over å ikke få være seg selv, men de sier det sjelden til Gilberto eller Felipe. De viser ikke at de har problemer overfor hverandre, og virker svært selvsikre når de retter på andre. De velger å følge og å reprodusere diskurser som i utgangspunktet plasserer dem lavt i det sosioøkonomiske hierarkiet. Dette er ikke

---

uvanlig adferd fra brasilianere i deres sosioøkonomiske posisjon (Caldeira 2000; Owensby 1999; O'Dougherty 2002; Sheper-Hughes 1992). Caldeira(2000) beskriver hvordan arbeiderklassen og lavere middelklasse fra Sao Paulo ikke betviler stereotyper som kan rettes mot dem selv, men heller tar avstand fra dem og retter dem mot andre. Ved å endre egen adferd sikter de etter å klatre i hierarkiet, men det innebærer at de samtidig nedvurderer sin egen tidligere posisjon og adferd. De opplever imidlertid tvil knyttet til de dominerende verdihierarkiene, og denne tvilen finnes også i samfunnet forøvrig. I kulissene foregår det hele tiden en konkurranse om legitimering av verdier, og om hva som er riktig smak og riktig adferd(Moi 2002).

Religion er en ressurs for Thiago innenfor flere felt og sosiale arenaer, men innenfor det sosioøkonomiske feltet i Rio og det sosiale feltet innad i vennegruppen fungerer ikke denne ressursen som kapital, den blir ikke verdsatt. Afrobrasiliansk naturreligion ligger utenfor feltets definerte verdier, og blir avskrevet som nonsens. Det er stadig en kamp om legitimitet, og Thiago og Bruno uttrykker et ønske om legitimitet og anerkjennelse for sine religiøse verdier. Innenfor gruppen blir Gilberto og Felipe ansett for å være eksperter, idealer og representanter for en ønsket sosioøkonomisk og kulturell posisjon. Slik jeg ser det kan de representere det Bourdieu kaller talspersoner for doxa, dvs. forsvarere av den gjeldende verdihierarkiseringen i det sosiale feltet(Moi 2002). På samme måten som jeg kan se at den eurobrasilianske delen av befolkningen ikke anerkjenner afrobrasiliansk naturreligion som kulturell kapital i det sosioøkonomiske hierarkiet og i arbeidslivet, anerkjenner ikke Gilberto, Felipe, Juninho og Bruno Thiagos naturreligion som verdifull kapital i kampen om sosial anerkjennelse. Ved at de fleiper med og latterliggjør Thiagos tro avskriver de den som nonsens. Thiago blir, som afrobrasilianere i Rio generelt, ikke gitt legitim talerett i kampen om legitim smak. Forsvarere av doxa har mer symbolsk kapital og makt, og forviser utfordrerne til en stilling som ikke truer definisjonsmakten og den rådende smaken (Moi 2002). Det kan allikevel eksistere ulike verdier i samfunnet samtidig(Moi 2002). Thiago fortsetter å praktisere sin naturreligion, og Bruno sin kristne praksis selv om disse verdiene ikke blir

verdsatt i gruppen. Moi forklarer at Bourdieus begrep om felt kan benyttes for å forklare hvordan ulike ideologier og verdier kan eksistere sammen i komplekse samfunn (Moi 2002). Thiago og Bruno deltar i ulike sosiale felt med ulik verdihierarkisering, og selv om religion ikke har høy verdi i vennegruppen og i arbeidsmarkedet, kan religiøs tro ha stor verdi i andre felt. De sosiale maktforholdene kan opprettholdes selv om verdihierarkiene er forskjellige, endres eller utfordres i enkelte felt. På samme måte forstår jeg kontinuitet av klasse og rasehierarkiene i Rio, selv om begge er utsatt for kritikk. Selv om ulikheter påpekes og protesteres mot skjer ikke endring av disse nødvendigvis på alle felt samtidig. Kvoteringsordninger for å få flere afrobrasilianskere inn i akademiske stillinger fjerner for eksempel ikke rangering av europeiske og afrikanske trekk i beskrivelser av småbarn eller kriminaliseringen av unge afrobrasilianske menn.

Utdannelse som institusjon for å legitimere makt

Siden hierarkiseringen og differensieringen foregår på ulike sosiale felt samtidig kan de sosioøkonomiske og rasebaserte hierarkiene opprettholdes tross protester. Som vist i de foregående kapitlene naturaliseres hierarkiene gjennom arkitektur, romlig segregering, bevegelse, politikk og ideologier. Utdannelsessystemet har også en rolle i denne prosessen. Bourdieu mener at utdannelsessystemet er en av hovedutøverne av symbolsk vold i moderne demokratier (Bourdieu & Champagne 1993; Moi 2002).

Utdannelsessystemet bidrar til å legitimere maktforholdene ved at det oppdrar mennesker til å se maktforholdene som resultater av personlige ulikheter og individuell fortjeneste.

De dominerende er dominerende fordi de utmerker seg og fortjener sin posisjon.

Utdannelsessystemet bidrar ifølge Bourdieu til å få folk til å tro at de dominerende har en spesiell kompetanse uten at denne nødvendigvis eksisterer. Han viser at utdannelsessystemet ikke nevneverdig endrer sosiale maktforhold selv når utdanning er tilgjengelig for alle. De som tilhører lave samfunnsklasser forblir i lavere posisjoner (Bourdieu & Champagne 1993; Moi 2002). Som jeg var inne på i kapittel 2 har

Lulas politikk dreid seg fra kamp for likhet for alle til kamp for like rettigheter for alle, bl.a. gjennom tilgang til utdanning (Vargas 2006).

Utdannelsessystemet er en sosialiseringfaktor som preger mye av de unge mennenes dannelse av habitus og verdirangering. De er opptatte av utdanning som en vei til sosial mobilitet, og mange av verdikonfliktene i gruppen blir løst ved å peke på lærdom fra skolen. I retorikken de unge mennene benytter seg av, ligger også hint om utdannelses tyngde i verdiproduksjon. Ordene de benytter seg av for å beskrive en person som har det de anser for å være lite dannet og gal adferd, er de samme som for å beskrive en person uten utdanning, *sem educacão* (O'Dougherty 2002). En person uten utdanning og en person med det de anser for å være dårlig smak blir altså omtalt med samme begreper. Som politikerne anser de unge mennene utdanning for å være løsningen på fattigdomsproblemet og sosiale ulikheter. Et resultat av dette fokuset på nødvendigheten av utdanning er økt hierarkisk differensiering mellom grupper med, og grupper uten høyere utdanning. De unge mennene er opptatte av dette i sin egen plassering av seg selv i den kulturelle middelklassen og andre fattige i arbeiderklassen. En annen virkning er at troen på utdanning som veien til suksess legger ansvaret for sosioøkonomisk plassering på enkeltindividet. Spørsmålet er da om ikke utdannelsessystemet bidrar til å gi den sosiale ulikheten ny legitimitet.

Hvor er makten?

Det har i Brasil vært rettet større fokus på ulikheter og rasisme de siste årene. Forskjellene har imidlertid ikke blitt mindre. De unge mennene uttrykker stor irritasjon over det de mener er Lulas manglende evne til å skape de endringene han har lovet. De sa flere ganger at hvis ikke Lula greier å endre den sosiale situasjonen i Brasil vil ingen greie det. Lula ble anklaget for korrupsjon, og de unge mennene mener at det er mye som foregår på toppen av makthierarkiet som ikke folket får rede på. De forklarer deler av Lulas passive politikk ved å skynde på andre mektige politiske og økonomiske aktører.

De unge mennene uttrykker tvil om hvem som egentlig har makten. Er det presidenten, mafia, dopgjengene eller bedriftstopper som bestemmer? Jeg spurte Thiago om hvem han skulle stemme på ved valget i 2006, og han svarte at det ble Lula i mangel på en bedre kandidat. ”Hvis ikke Lula kan, kan ingen!”. Mennenes frustrasjon over å ikke kunne plassere makten hos en aktør eller en institusjon er ikke grunnløs. Maktforholdene er spredd i hele det sosiale feltet, og er et aspekt ved enhver utveksling mellom sosiale aktører (Krohn-Hansen 2001;11). De unge mennene er selv med på å reproducere det hierarkiserende systemet de ønsker at politikere skal endre. Makten ligger, slik jeg ser det, ikke hos en aktør bak hierarkiene men i dem, dvs. i de daglige relasjonene som sammen utgjør samfunnets hierarkiske klassifisering. De fem unge mennene i Rua do João står som andre Rioborgere i disse relasjonene til hverandre og til andre.

Oppsummering

I dette kapittelet har jeg forsøkt å vise at vennsapsrelasjonene mellom de unge mennene også er preget av og gjenskaper hierarkier og maktforhold. Verdier og normer naturaliseres gjennom kroppsliggjøring, og kommer til uttrykk som bevegelser og følelser. Innsosialiseringen av gjeldende verdier skjer bevisst og ubevisst i daglig sosial samhandling og i ritualer. De fem unge mennene i Rua do João redigerer sin adferd etter klassespesifikke normer for å klatre i det sosioøkonomiske hierarkiet, men de er ikke alltid enige i hvilke verdier som verdsettes i ulike sosiale felt. De er imidlertid enige i at utdanning både er en arena for akkumulering av kulturell kapital og en verdi i seg selv som gir mennene kultur. De unge mennene stiller seg kritiske til den politiske ledelsen i Brasil og dens manglende evne til å sørge for en likere fordeling av goder. Samtidig er de usikre på hvem som egentlig sitter med makten til å gjøre noe med hierarkiene. Jeg har vist at de selv er med på å reproducere de sosioøkonomiske og rasebaserte hierarkiene ved å inkorporere og leve etter gjeldende verdier, og ved å distansere seg fra de fattige i arbeiderklassen. Ved å se på hvordan de unge mennene inkorporerer og reproducerer hierarkisering av adferd og verdier, kan det som fremstår som rigide maktstrukturer

brytes ned og forstås som relativt vilkårlige, historisk og sosialt konstruerte sett av relasjoner.

6. Avslutning

I denne avhandlingen har jeg tatt for meg klasse og rasediskurser i Rio de Janeiro, og hvordan disse preger fem unge menn i middelklassenabolaget Rua do João. Klasse og rase kan forstås som differensierende prinsipper som benyttes for å legitimere en hierarkisk rangering av den brasilianske befolkningen. Hierarkiene opprettholdes ved skjev fordeling av goder, ved bruk av vold og tvang, og gjennom produksjon og reproduksjon av hierarkiserende meningsuniverser og diskurser.

Klassesystemet i Rio er bygget på store økonomiske ulikheter, men innebærer også symbolsk konstruksjon av avstand gjennom bruk av utvalgte klassemarkører. Egenskaper og trekk blir ladet med mening og fungerer som kapital i kampen om sosial anerkjennelse. Konstruksjon av symbolsk avstand gjelder særlig lavere middelklasse som ikke skiller seg mye fra arbeiderklassen økonomisk sett. Det performative aspektet ved middelklassekonstruksjon er viktig også i andre deler av verden (Liechty 2003; Gill 1989; Gullestad 2001; O'Doughery 2002). Ved å drive aktiv inntrykkskontroll, og ved å gjøre bevisste valg i forhold til arbeid, utdanning, konsum, smak og adferd forsøker Gilberto, Juninho, Thiago, Felipe og Bruno å klatre i det sosioøkonomiske hierarkiet. De akkumulerer sosial, kulturell og økonomisk kapital for å vinne anerkjennelse i ulike sosiale felt. De inkorporerer normer og verdier som er forenelig med en middelklassekultur i Rio de Janeiro. Gjennom tilpasning til middelklassen og distansering fra arbeiderklassen reproducerer de Rios klassesystem.

Posisjon i rasehierarkiet kan også i en viss grad manipuleres på denne måten, med bruk av utvalgte euro- eller afrobrasilianske hierarkisk rangerte elementer for å skape avstand. Peter Wade (1997) argumenterer for at raseforståelser i Latin Amerika får andre uttrykk enn raseforståelser i USA og Europa, og må derfor studeres på egne premisser. Det eksisterer hovedsakelig tre forståelser av rase simultant i dagens Rio. For det første benyttes rase deskriptivt som kategorisering av menneskers utseende. For det andre

benyttes rasebegreper pragmatisk som verdiladede komplimenter eller fornærmelser. For det tredje foreligger det samtidig en forståelse om et bipolar system bestående av afrobrasilianere og eurobrasilianere. Dette bipolare systemet har lange historiske røtter og stor utstrekning i Europa og Nord Amerika, og kan sies å legge grunnlaget for rasediskriminering i Brasil og verden forøvrig.

Deskriptive, pragmatiske og bipolare måter å forstå rase på virker om hverandre i dagligliv, ideologier og ritualer i Brasil. De virker både sammen med, og som del av, andre diskurser knyttet til for eksempel klasse, estetikk, moral, seksualitet og nasjonalisme. Rasediskurser opererer aldri isolert i en sosial virkelighet.

Klasse- og rasediskurser virker legitimerende for gjeldende maktstrukturer i Rio. Samtidig er klasse og rase dynamiske aspekter ved individers identiteter som konstrueres kontinuerlig gjennom markering av avstand. Hierarkiene innebærer ordning av verden gjennom produksjon av meningsuniverser, og plassering av seg selv og andre i henhold til disse. Rioborgere kategoriserer hverandre ved hjelp av delte målestokker innsosialisert gjennom ritualer og daglig samhandling. Grunnlaget for hierarkiseringen, verdier, normer og ideologier naturaliseres gjennom kroppsliggjøring. Klasse og rasediskursene i Rio kan på denne måten ses som eksempler på hvordan maktrelasjoner opprettholdes gjennom reproduksjon av kollektive meningsuniverser.

Kildeliste

Archetti, Eduardo P. (1994) Introduction, i (red) Archetti, E & Archetti, Eduardo P. *Exploring the Written. Anthropology and the Multiplicity of Writing*. Scandinavian University Press. S.11-28

Barcelos, Luiz Claudio (1999): Struggling in Paradise: Racial Mobilization and the Contemporary Black movement in Brazil, i (ed) Reichmann, Rebecca *Race in Contemporary Brazil. From Indifference to Equality*. The Pennsylvania State University Press. Pennsylvania. S.155-166

Bordo, Susan R, 1989: "The Body and the Reproduction of Femininity: A Feminist Appropriation of Foucault", i (Red.) Jaggar, Allison M. & Bordo, Susan R. *Gender/ Body/ Knowledge: Feminist Reconstructions of Being and Knowing*. Rutgers University Press.

Bourdieu, Pierre (1977): Om symbolsk makt – "Sur le pouvoir symbolique" i *Annales*. Nr 3. s.405-411

Bourdieu, Pierre (1993): Et steds betydning – "Effets de lieu" i *La Misère du monde*. Seuil, Paris. S.159-167

Bourdieu, Pierre (1994): Er en interessefri handling mulig? – "Un acte désintéressé est-il possible?" i *Raisons pratiques. Sur la Théorie de l'action*. Seuil, Paris.

Bourdieu, Pierre (1995): *Distinksjonen*, Norsk utgave (forkortet) av Annick Prieur. Pax Forlag.

- Bourdieu, Pierre(2002): ”Conclusion: Classes and Classifications” i *Distinction. A Social Critique of Judgement of taste*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts. S.466-484.
- Bourdieu, Pierre og Patrick Champagne (1993): “Skoletaperne”: Stengt ute og stengt inne. I Pierre Bourdieu og Patrick Champagne m.fl.: *La Misère du monde*. Seuil, Paris. S.597-603.
- Bourgeois, Philippe (2003): *In search of Respect, Selling Crack in El Barrio*. 2. edition Cambridge University Press.
- Briggs, Jean (1970): Kapluna Daughter, i (red) Golde, Peggy *Women in the Field. Anthropological Experiences*. Aldine Publishing Company. S.19-44.
- Bugge, Lars (2002):Pierre Bourdieus teori om makt, i *Agora. Journal for metafysisk spekulasjon*. 20 (3-4)Aschehoug. S.224-248.
- Caldeira, Teresa P.R.(2000): *City of Walls, Crime, Segregation and Citizenship in São Paulo*. University og California Press.
- Callewaert, Staf og Karin Anna Petersen (1994): Det mannlige herredømme i middelhavskulturen ifølge Pierre Bourdieu, i *Pierre Bourdieu. Centrale tekster inden for sociologi og kulturteori*. Akademisk forlag. S.20-49.
- DaMatta, Roberto (1991): Introduction, kap. 1 Carnivals, Military Parades, and Processions, kap. 2 The Many Levels of Carnival. I *Carnivals, Rogues and Heroes, An Interpretation of the Brazilian Dilemma*. University of Notre Dame Press, Indiana, USA.

Desjarlais, Robert (1997): *Shelter Blues, Sanity and Selfhood Among the Homeless*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

Dos Santos, Sales Augusto. (2006): Who Is Black in Brazil? A Timely or a False Question in Brazilian Race Relations in the Era of Affirmative Action? Oversatt av Obianuju C. Anya. *Latin American Perspectives*. Issue 149, Vol.33, No.4.s.30-48.

Douglas, Mary. (1996): Ch 6: Anomalous Animals and Animal Metaphors, i *Thought Styles. Chritical Essays on Good Taste*. Sage Publications Ltd. S.126-144.

Ellen, Roy (1984): Preparation for Fieldwork, i (red) Ellen, Roy *Ethnographic Research. A Guide to General Conduct*. Academic Press, Harcourt Brace Jovanovich, Publishers. S.155-170, 178-187, 192-197.

Fome zero (2007): www.fomezero.gov.br

Foucault, Michel (1999): *Diskursens orden*. Norsk utgave, Spartacus Forlag AS. Oslo.

Foucault, Michel (2001): *Overvåking og straff. Det moderne fengsels historie*. 2.opplag. Gyldendal. Trondheim.

Frøystad, Kathinka (2003): Forestillingen om det "ordentlige" feltarbeid og dets umulighet i Norge, i (red) Rugkåsa, Marianne & Thorsen, Kari Trædal *Nære steder, nye rom. Utfordringer i antropologiske studier i Norge*. Gyldendal Norsk Forlag. S.32-64.

Gill, Lesley (1994): *Precarious Dependencies: Gender, Class and Domestic Service in Bolivia*. Colombia University Press. New York

Goffman, Erving (1990): *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. Penguin Books. London.

Goffman, Erving(1992):*Vårt Rollespill til daglig. En studie i hverdagslivets dramatikk*. Ny norsk utgave Pax Forlag. Oslo.

Goldstein, Donna M. (2003): *Laughter out of place. Race, Class, Violence, and Sexuality in a Rio Shantytown*. University of California Press.

Gregory, Steven (1999):*Black Corona. Race and the Politics of Place in an Urban Community*. Princeton University Press. New Jersey, USA.

Gullestad, Marianne (2001): *Kitchen-table Society*. Universitetsforlaget AS. Oslo

Haug, Frigga (1990): Moralens tvekjønn. I *Sosiologi i dag*. 3(9) Novus forlag. s.3-16.

IBGE, Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística, PNAD(1999; 2001; 2007):

www.ibge.com.br

Krohn-Hansen, Christian (2001): *Det Vanskelige Voldsbegrepet*. Pax Forlag A/S. Oslo.

Leach, Edmund R.(1967): Ch. 4: An Anthropologist's Reflection on Social Survey, i (red) Jongmans, D.G. & Gutkind, P. C. W. *Anthropologists in the Field*. Van Gorcum, Assen. S.75-88.

Lund, Sarah (2000): "Bequeting and Quest: Processing Personal Identification Papers in Bureacratic Spaces (Cuzco Peru)" i *Social Anthropology: The Journal of the European Association of Social Anthropologists*. Cambridge University Press. 9,1. S.3-24

- Lutz, Catherine A. og Jane L.Collins (1993): *Reading National Geographic*. The University of Chicago Press. Chicago
- Martinez-Alier, Verena (1989): *Marrige, Class and Colour in Nineteenth-Century Cuba, A Study of Racial Attitudes ans Sexual Values in a Slave Society*. 2. utgave. University of Michigan Press. USA
- Mauss, Marcel. (1973): Techniques of the Body, i *Economy and Society*. Routledge and Kegan Paul Ltd. 2(1). S.70-88
- McCallum, Cecilia (2005):Racialized bodies, naturalized classes: Moving through the city of Salvador da Bahia. *American Ethnologist*, Vol.32, No. 1. American Anthropological association. S.100-117.
- Mintz, Sidney W. (1979): The Anthropological Interview and the Life History, i *Oral History Review*. University of California Press. s.18-26.
- Mintz, Sidney W. (1985):*Sweetness and Power. The Place og Sugar in Modern History*. Penguin Group. USA.
- Mitchell, Michael J. og Charles H.Wood(1999) Ironies of Citizenship: Skin Color, Police Brutality ant the Challenge to Democracy in Brazil. *Social Forces*. Vol. 77. No. 3. University of North Carolina Press. S.1001-1020.
- Moi, Toril. (2002): Å tilegne seg Bourdieu. Feministisk teori og Pierre Bourdieu kultursosiologi, i (red.) Iversen, Irene. *Feministisk litteraturteori*. Pax Forlag. S.252-279.

O'Dougherty Maureen (2002) *Consumption Intensified. The Politics og Middle-Class Daily Life In Brazil*. Duke University Press. USA.

Ortner, Sherry B.(1998): *Identities: The Hidden Life of Class*. Journal of Anthropological Research. Vol.54.

Owensby, Brian P. (1999): *Intimate Ironies, Modernity and The Making of Middle-Class Lives in Brazil*. Stanford University Press. Stanford, California.

Panamerikanske leker (2007): www.cob.org.br/pan2007

Perry, Richard Warren (2000): City of Walls: A Discussion with Teresa Caldeira. *Political and Legal Anthropology Review*, Vol.23, No.1. s.122-137.

Piza, Edith og Fúlvía Rosemberg (1999): Color in the Brazilian Census, i (ed) Reichmann, Rebecca. *Race in Contemporary Brazil, From indifference to Equality*. The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania. S.37-52.

Pravaz, Natasha (2003): Brazilian Mulatice: Performing Race, Gender, and the Nation. *The Journal of Latin American Anthropology* 8(1). American Anthropological Assosiation. S.116-147.

Reichmann, Reecca (1999): Introduction, i (ed.) Reichmann, Rebecca. *Race in Contemporary Brazil, From indifference to Equality* The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania. 1-36.

- Roland, Edna (1999): The Soda Cracker Dilemma: Reproductive Rights and Racism in Brazil, i (ed.) Reichmann, Rebecca. *Race in Contemporary Brazil, From indifference to Equality* The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania. S.195-206.
- Sanjek, Roger (1990): A Vocabulary for Fieldnotes, i (red) Sanjek, R. *Fieldnotes. The Makings of Anthropology*. Cornell University Press. S.92-121.
- Sanjek, Roger (1994): The Enduring Inequalities of Race, i (ed) Gregory, Steven & Sanjek, Roger *Race*. Rutgers University Press, New Jersey. S.1-17.
- Scheper-Hughes, Nancy & Lock, Margaret M. (1987): The Mindful Body: A Prolegomenon to Future Work in Medical Anthropology, i *Medical Anthropological Quarterly, New Series*. Society for Medical Anthropology 1(1). S.6-41.
- Scheper-Hughes, Nancy (1992): *Death Without Weeping, The Violence of Everyday Life in Brazil*. University of California Press.
- Scheper-Hughes, Nancy (2002): Ch. 2: The genocide continuum: peace-time crimes, i (red) Mageo, Jeannette. *Power and the Self*. Cambridge University Press. S.29-47.
- Sheriff, Robin E. (1999): The Theft of Carnival: National Spectacle and Racial Politics in Rio de Janeiro. *Cultural Anthropology* 14(1). American Anthropological Association.
- Sheriff, Robin E. (2000): Exposing silence as Cultural Censorship: A Brazilian Case. *American Anthropologist*, Vol. 102, No.1.
- Sheriff, Robin E. (2001): *Dreaming Equality. Color, Race, and Racism in Urban Brazil*. Rutgers University Press.

-
- Sheriff, Robin E. (2003): Embracing Race: Deconstructing Mestiçagem in Rio de Janeiro. *The Journal of Latin American Anthropology* 8(1). American Anthropological Association.
- Simões, Paulo (2006): Introduction. *Latin American Perspectives*, Issue 149, Vol.33, No.4. s.5-12.
- Tsing, Anna Lowenhaupt (1995): Ch. 5: Empowering Nature, or: Some Gleanings in Bee Culture, i (red.) Yanagisako & Delaney. *Naturalizing Power. Essays in Feminist Cultural Analysis*. Routledge. S.113-143.
- Vargas. João H. Costa (2006): When a Favela Dared to Become a Gated Condominium. The Politics of Race and Urban Space in Rio de Janeiro. *Latin American Perspectives*. Issue 149, Vol.33, No.4. s.49-81.
- Vike, Halvard, Hilde Lidén og Marianne Lien(2001): "Likhetens virkeligheter" i *Likhetens paradokser, antropologiske undersøkelser i det moderne Norge*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Wade, Peter(1997):*Race and Ethnicity in Latin America*. Pluto Press. London.
- Wade, Peter (2002): *Race, Nature and Culture, An Anthropological Perspective*. Pluto Press, London.
- Wadel, Cato (1991): Feltarbeid som runddans mellom teori, metode og data, i *Feltarbeid i egen kultur. En innføring i kvalitativt orientert samfunnsforskning*. SEEK. S.127-181.
- Weininger, Elliot B. (2005): Foundations of Pierre Bourdieu's class analysis, i (ed) Wright, Erik Olin *Approaches to Class Analysis* Cambridge University Press. S.82-119

- Wikan, Unni (1992): Beyond the Words: The Power of Resonance, i *American Ethnologist. A Journal of the American Anthropological Association* 19(3). S.460-482
- Wikan, Unni (1996): Fattigdom som opplevelse og livskontekst. Innsikt fra deltakende observasjon, i (red) Wormnæs, Odd *Vitenskap – enhet og mangfold*. Notam Gyldendal. S.181-201.
- Wikan, Unni (2006): *Medmennesker:35 år i Kairos bakgater*. Pax Forlag. Oslo
- Wolf, Eric R. (1994): Ch. 15: Facing Power: Old Insights, New Questions. I (Red.) Borofsky, Robert. *Assessing Cultural Anthropology*. McGraw-Hill Companies. S.218-228.
- World Bank (2001): *Attacking Brazil's poverty: a poverty report with a focus on urban poverty reduction policies*. Vol.2.
- Wright, Erik Olin (2005): Introduction, i (ed) Wright, Erik Olin *Approaches to Class Analysis* Cambridge University Press.s.1-4.
- Yanagisako, Sylvia J. og Jane F. Collier (1987): Towards a unified analysis of gender and kinship, i *Gender and Kinship. Essays Toward a Unified Analysis*. Stanford University Press, Stanford.
- Yanagisako, Sylvia og Carol Delaney (1995): Naturalizing Power, i (Red.) *Naturalizing Power, Essays in Feminist Cultural Analysis*. Routledge. S.1-22.